

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний університет

Т. А. Кобзева, В. С. Шапіро

Сімейне право України

Навчальний посібник

Рекомендовано вченою радою Сумського державного університету

Суми
Сумський державний університет
2015

УДК 347.61/.64(477)(075.8)
ББК 67.404.4/.5(4Укр)я7
К55

Рецензенти:

О. М. Музичук – доктор юридичних наук, професор (Харківський національний університет внутрішніх справ);

А. В. Гончарова – кандидат юридичних наук, доцент (Сумський державний університет)

*Рекомендовано до видання вченою радою
Сумського державного університету як навчальний посібник
(протокол № 6 від 18 грудня 2014 року)*

Кобзєва Т. А.

К55 Сімейне право України : навчальний посібник / Т. А. Кобзєва, В. С. Шапіро. – Суми : Сумський державний університет, 2015. – 90 с.
ISBN 978-966-657-581-7

Навчальний посібник відповідає програмі вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації. Чітке графічне виділення визначень та інших текстових блоків сприяє концентрації уваги студентів на вузлових інформаційних блоках.

У навчальному посібнику висвітлено актуальні теоретичні проблеми сімейного права і розглянуто основні питання курсу: сім'я, шлюб, особисті та майнові правовідносини подружжя, права та обов'язки батьків і дітей, влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, тощо.

Рекомендований студентам юридичних вищих навчальних закладів. Може бути корисним науковим і практичним працівникам, які займаються проблемами сімейного права та сімейних правовідносин.

**УДК 347.61/.64(477)(075.8)
ББК 67.404.4/.5(4Укр)я7**

ISBN 978-966-657-581-7

© Кобзєва Т. А., Шапіро В. С., 2015

© Сумський державний університет, 2015

ЗМІСТ

	С.
РОЗДІЛ 1. СІМЕЙНЕ ПРАВО: ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ	5
Глава 1. Поняття сімейного права	5
1. Поняття та предмет сімейного права.....	5
2. Метод сімейного права	6
3. Основні принципи сімейного права.....	8
Глава 2. Джерела сімейного права	11
1. Конституція України в системі джерел сімейно-правових норм	11
2. Сімейний кодекс України як основне джерело сімейного законодавства України	12
3. Цивільний кодекс України в системі сімейного законодавства	13
4. Договір та звичаї як джерела сімейно-правових норм	14
5. Міжнародні договори України в системі сімейного законодавства	14
Глава 3. Сімейні правовідносини	16
1. Поняття та види сімейних правовідносин	16
2. Підстави виникнення, зміни та припинення сімейних правовідносин.....	17
3. Здійснення сімейних прав.....	18
4. Виконання сімейних обов'язків	19
5. Захист сімейних прав та інтересів	20
6. Поняття та види строків у сімейному праві.....	21
РОЗДІЛ 2. ПРАВОВІДНОСИНИ ПОДРУЖЖЯ	22
Глава 4. Шлюб	22
1. Поняття шлюбу	22
2. Умови укладення шлюбу	22
3. Державна реєстрація шлюбу	23
4. Недійсність шлюбу	25
Глава 5. Особисті немайнові правовідносини подружжя	28
1. Особисті немайнові права подружжя	28
2. Особисті немайнові обов'язки подружжя.....	29
Глава 6. Майнові правовідносини подружжя	30
1. Загальна характеристика.....	30
2. Правовий режим розподільного майна подружжя.....	30
3. Правовий режим спільного майна подружжя.....	31
4. Поділ спільного майна подружжя.....	33
5. Шлюбний договір	35
6. Права та обов'язки подружжя по утриманню	37
Глава 7. Припинення шлюбу	41
1. Поняття та підстави припинення шлюбу	41
2. Припинення шлюбу шляхом розірвання.....	41
3. Правові наслідки розірвання шлюбу	43
4. Режим окремого проживання подружжя	44
РОЗДІЛ 3. ПРАВОВІДНОСИНИ БАТЬКІВ І ДІТЕЙ	45

Глава 8. Визначення походження дітей	45
1. Основні положення щодо визначення походження дитини	45
2. Оспорювання батьківства та материнства	48
Глава 9. Особисті немайнові правовідносини батьків і дітей	50
1. Особисті немайнові права батьків і дітей	50
2. Особисті немайнові обов'язки батьків і дітей	51
3. Вирішення питань щодо виховання дитини	53
4. Позбавлення та поновлення батьківських прав.....	54
Глава 10. Майнові правовідносини батьків і дітей	56
1. Правовідносини батьків і дітей з приводу майна.....	56
2. Обов'язок батьків утримувати дитину	58
3. Обов'язок батьків утримувати повнолітніх дочку, сина	60
4. Обов'язок повнолітніх дочки, сина утримувати батьків.....	60
РОЗДІЛ 4. ПРАВОВІДНОСИНИ ЗА УЧАСТІ ІНШИХ ЧЛЕНІВ СІМ'Ї ТА РОДИЧІВ	62
Глава 11. Особисті немайнові правовідносини інших членів сім'ї та родичів	62
Глава 12. Майнові правовідносини інших членів сім'ї та родичів	64
РОЗДІЛ 5. ВЛАШТУВАННЯ ДІТЕЙ-СИРИТ І ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ	66
Глава 13. Усиновлення	66
1. Поняття та сутність усиновлення	66
2. Суб'єкти відносин щодо усиновлення	67
3. Умови усиновлення	68
4. Порядок усиновлення.....	69
5. Правові наслідки усиновлення.....	70
6. Визнання усиновлення недійсним	71
7. Скасування усиновлення	72
Глава 14. Усиновлення дітей громадянами України, які проживають за її межами, та іноземцями	73
Глава 15. Опіка та піклування над дітьми	75
1. Поняття та сутність опіки та піклування над дітьми.....	75
2. Суб'єкти відносин щодо опіки та піклування над дітьми.....	75
3. Права дитини, над якою встановлено опіку або піклування	76
4. Права та обов'язки опікуна, піклувальника.....	77
5. Припинення опіки та піклування над дітьми.....	77
Глава 16. Патронат над дітьми	79
Глава 17. Прийомна сім'я	81
Глава 18. Дитячий будинок сімейного типу	83
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ	85

РОЗДІЛ 1

СІМЕЙНЕ ПРАВО: ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Глава 1. Поняття сімейного права

1. Поняття та предмет сімейного права

Сімейне право – це сукупність правових норм, що регулюють сімейні відносини. Тобто сімейне право регулює особисті немайнові та майнові відносини, що виникають між подружжям, іншими членами сім'ї тощо. Крім того, сімейне право України регулює відносини усиновлення (удочеріння), опіки, піклування, патронату та інше.

Предмет сімейного права складають:

- 1) відносини, що виникають у зв'язку зі шлюбом;
- 2) особисті та майнові відносини між членами сім'ї;
- 3) особисті та майнові відносини між іншими родичами;
- 4) відносини, що виникають у зв'язку із влаштуванням дітей, які позбавлені батьківського піклування.

Норми сімейного права опосередковують відносини, пов'язані із виникненням та припиненням шлюбу, а також визнанням шлюбу недійсним. Ці відносини виникають у процесі створення сім'ї (реєстрація шлюбу) або, навпаки, її припинення (розірвання шлюбу). У зв'язку з тим, що ці відносини спрямовані на встановлення або припинення сімейних прав, вони складають предмет сімейно-правового регулювання. Сімейне законодавство містить норми, що встановлюють порядок та умови укладання шлюбу, порядок його реєстрації, правові наслідки заручин, умови та порядок припинення шлюбу, визнання його недійсним тощо.

До другої групи відносин, що складають предмет сімейного права, належать майнові та особисті відносини між членами сім'ї – подружжям, батьками та дітьми. Право регулює відносини, що виникають між подружжям стосовно їх особистих прав (право на зміну прізвища під час реєстрації шлюбу, право на спільне вирішення усіх питань життя сім'ї, виховання дітей тощо). Існує чимало різноманітних майнових відносин подружжя, що потребують правового врегулювання, – це відносини стосовно спільного та роздільного майна подружжя, вчинення правочинів щодо нього, користування, розпорядження тощо. Предмет сімейного права складають також різноманітні особисті та майнові відносини батьків і дітей. З урахуванням того, що неповнолітні діти потребують відповідної підтримки та захисту, в першу чергу нормами сімейного права регулюються відносини батьків і дітей щодо надання останнім утримання. Необхідну правову регламентацію отримують також відносини батьків і дітей щодо належного їм майна та управління батьками майном неповнолітніх.

Правові норми регулюють особисті та майнові відносини між іншими членами сім'ї та родичами – відносини баби, діда, прабаби та прадіда з їх онуками та правнуками стосовно спілкування та захисту прав онуків. Предмет правового регулювання складають також відносини між іншими особами – братами, сестрами, мачухою, вітчимою та дітьми стосовно виховання та захисту дітей. Підлягають правовій регламентації й аліментні відносини певних членів сім'ї та родичів.

Сімейні відносини можуть виникати з приводу різних благ – окремих речей та майна в цілому, грошей, цінних паперів, благ, які належать членам сім'ї особисто, тощо.

До немайнових належать ті відносини членів сім'ї, які сприймають правове регулювання, піддаються правовому впливу. Так, правові норми визначають порядок встановлення або зміни прізвища дитини або одного з подружжя під час реєстрації шлюбу, закріплюють особисті немайнові права учасників сімейних відносин – право на виховання, спілкування, захист тощо. Разом із тим основна кількість особистих відносин, що виникають у сім'ї і ґрунтуються на таких почуттях, як любов, дружба, відданість, не складають сферу правового регулювання і не включаються до предмета сімейного права. Майнові відносини виникають стосовно конкретного майна, його належності тим чи іншим учасникам сімейних відносин, порядку користування та розпорядження таким майном, вчинення правочинів щодо нього тощо.

Відносини, що регулюються нормами сімейного права, виникають між особами, які об'єктивно є рівними між собою. Це також стосується відносин за участі неповнолітніх або непрацездатних членів сім'ї та родичів. Подружжя, батьки та діти, усиновителі та усиновлювачі, інші члени сім'ї та родичі перебувають між собою у рівному положенні і не підпорядковуються один одному. Кожен учасник сімейних відносин є не тільки рівною, а й автономною у майновому сенсі особою із своїми власними інтересами. Тому майно кожного з них не змішується з майном іншого і завжди може бути конкретно визначене. Це стосується і ситуацій, коли батьки, усиновлювачі та опікуни управляють майном дитини. Така природа сімейних відносин обумовлює і характер їх правового регулювання.

Таким чином, **предмет сімейного права** складають особисті немайнові та майнові відносини, які впливають із шлюбу, споріднення, усиновлення, опіки та піклування, прийняття дитини в сім'ю для виховання та з інших підстав, які не заборонені законом, і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства і базуються на рівності та майновій самостійності їх учасників.

2. Метод сімейного права

Метод сімейного права – це сукупність засобів, прийомів, способів, за допомогою яких здійснюється юридичний вплив на вольову поведінку учасників сімейних відносин.

У праві виділяють два загальних методи правового регулювання: диспозитивний та імперативний. *Диспозитивний метод* базується на координації цілей та інтересів учасників суспільних відносин, коли вони самі вільні приймати рішення щодо участі в цих відносинах. При цьому суб'єкти права мають змогу відступати від описаних у правових нормах форм стосунків, встановлювати для себе основні та додаткові, тобто безпосередньо не передбачені юридичними приписами права та обов'язки. *Імперативний метод* базується на відносинах субординації. Для нього характерним є переважання обов'язків, обмеження ініціативи суб'єктів правовідносин щодо зміни положень юридичних приписів, а серед юридичних фактів, що обумовлюють виникнення правових відносин, переважають акти одностороннього волевиявлення.

За сучасних умов **метод регулювання сімейних відносин** може бути визначений як метод диспозитивний, оскільки він являє сукупність засобів, прийомів, способів, за допомогою яких здійснюється юридичний вплив на відносини рівноправних суб'єктів, положення яких характеризується взаємною координацією цілей та інтересів і які в процесі взаємодії задовольняють свої власні інтереси.

Зміст диспозитивного та імперативного методів у першу чергу утворюється з тих елементів правової матерії, які виражають **способи правового регулювання**. До них, зокрема, належать: дозвіл, заборона та позитивне зобов'язування.

У сімейному праві існує увесь спектр способів правового регулювання. У першу чергу треба зазначити ті з них, які визначають сферу дозволеної поведінки учасників сімейних відносин. **Дозволи** в сімейному праві можуть виражатися у різні способи – прямо чи опосередковано. Подружжя має право укласти договір про надання утримання одному з них, в якому визначити умови, розмір та строки виплати аліментів (ст. 78 Сімейного кодексу України (далі – СК); батьки мають переважне право перед іншими особами на особисте виховання дитини (ч. 1 ст. 151 СК); батьки мають право на самозахист своєї дитини, повнолітніх дочки та сина (ч. 1 ст. 154 СК) тощо. Це зразки прямого дозволу, який наділяє учасників сімейних правовідносин певними правами без будь-яких застережень.

Порівняно з дозволами, які мають широкий, загальний характер, **заборони** в сімейному праві, як правило, формулюються більш конкретно. Нерідко вони висловлені досить категорично. Наприклад, у шлюбі між собою не можуть перебувати особи, які є родичами прямої лінії споріднення, рідні брат і сестра, двоюрідні брат і сестра, рідні тітка, дядько та племінник, племінниця (ч. 1, 2, 3 ст. 26 СК); примушування жінки та чоловіка до шлюбу не допускається (ч. 1 ст. 24 СК).

Для сімейного права характерним є те, що до випадків невиконання заборон, що встановлені сімейно-правовими нормами, застосовуються санкції, закріплені в цивільному законодавстві.

Для сімейного права характерною є наявність багатьох норм, що містять **позитивні зобов'язування**. В першу чергу вони адресуються повнолітнім членам сім'ї та родичам – батькам, усиновлювачам, опікунам та піклувальникам. Позитивні зобов'язування ніби спонукають учасників сімейних відносин до позитивних дій, стимулюють їхню правомірну поведінку. Так, батьки зобов'язані утримувати дитину до досягнення нею повноліття (ст. 180 СК); опікун, піклувальник зобов'язаний виховувати дитину, піклуватися про її здоров'я, фізичний, психічний, духовний розвиток, забезпечити одержання дитиною повної загальної середньої освіти (ч. 1 ст. 249 СК); особи, у сім'ях яких виховувалася дитина, зобов'язані надавати їй матеріальну допомогу, якщо у неї немає батьків, баби, діда, повнолітніх братів та сестер, за умови, що ці особи можуть надавати матеріальну допомогу (ст. 269 СК), тощо.

Метод сімейного права, як і будь-який інший метод правового регулювання, в першу чергу залежить від того, що саме – дозволи чи заборони та зобов'язування – переважають у ньому, яке співвідношення, яка питома вага кожного з цих способів правового регулювання.

Процес правового регулювання сімейних відносин починається з норм об'єктивного права, які закріплюють дозволи, заборони та позитивні зобов'язування, однак ними, як відомо, не вичерпується. Право як нормативний регулятор діє через **суб'єктивні права та обов'язки учасників сімейних правовідносин**.

Правове регулювання сімейних відносин здійснюється не лише шляхом надання особам суб'єктивних сімейних прав та обов'язків. Значною мірою воно забезпечується застосуванням засобів **примусу**, а також самої можливості застосування правового примусу (превентивна дія норм). Зазначені способи правового впливу на сімейні відносини мають додатковий характер, оскільки вони спрямовані на забезпечення наданих суб'єктам прав, виконання їх обов'язків та дотримання заборон, тобто несуть правоохоронну функцію. Незважаючи на це, засоби примусу відіграють у процесі правового регулювання сімейних відносин важливу роль.

Основними чинниками, що обумовлюють сутність методу сімейного права, є:

- 1) юридична рівність учасників сімейних відносин;
- 2) самостійний майновий статус їх учасників;
- 3) диспозитивний характер сімейно-правових норм;
- 4) специфіка розгляду конфліктів у сімейній сфері.

3. Основні принципи сімейного права

Основними принципами сімейного права є ті провідні ідеї та положення, які визначають сутність сімейного права, стрижень, який поєднує окремі норми та інститути сімейного права в одне ціле. Провідні засади, як правило, знаходять своє безпосереднє закріплення у відповідних сімейно-правових нормах, реалізуються вони також у правозастосовній практиці та в процесі реалізації особами своїх сімейних прав та обов'язків. Визначення нових пріоритетів розвитку українського суспільства спричинило необхідність переосмислення багатьох усталених постулатів сімейного права. Це знайшло свій відбиток і в переорієнтації основних засад сімейного права, способах та цілях правового регулювання сімейних відносин.

З урахуванням цього **основними принципами сучасного сімейного права** є:

1) державна охорона сім'ї, материнства, батьківства. Відповідно до ч. 3 ст. 51 Конституції України, ч. 1 ст. 5 СК держава охороняє сім'ю, материнство, батьківство, створює умови для зміцнення сім'ї. Це головне загальне положення, яке стосується сім'ї і визначає її значення в суспільстві, ставлення до неї держави. Держава здійснює стосовно сім'ї державну політику, яка є складовою соціальної політики України. Мета державної сімейної політики полягає у забезпеченні сприятливих умов для всебічного розвитку сім'ї та її членів, найповнішої реалізації сім'єю своїх функцій і поліпшення її життєвого рівня, підвищення ролі сім'ї як основи суспільства. Основними принципами державної сімейної політики є: суверенітет і автономія сім'ї у прийнятті рішень щодо свого розвитку; диференційований підхід до надання державою гарантій соціального захисту сім'ї; паритетна рівновага та партнерство між жінками і чоловіками в усіх сферах життя; соціальне партнерство сім'ї та держави; пріоритетність інтересів кожної дитини незалежно від того, в якій сім'ї вона виховується, та наступність поколінь;

2) рівність учасників сімейних відносин. Принцип рівності учасників сімейних відносин базується на положеннях ст. 21 Конституції України та частин 5, 6 ст. 7 СК України, відповідно до яких учасник сімейних відносин не може мати привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, статі, політичних, релігійних та інших переконань, етнічного та соціального походження, матеріального стану, місця проживання, за мовними та іншими ознаками. Жінка та чоловік мають рівні права й обов'язки у сімейних відносинах, шлюбі та сім'ї;

3) недопустимість державного або будь-якого іншого втручання в сімейне життя. Принцип недопустимості державного або будь-якого іншого втручання в сімейне життя закріплено в ст. 32 Конституції України, ст. 301 ЦК, ч. 5 ст. 5, ч. 4 ст. 7 СК України. Ніхто не може зазнавати втручання в його сімейне життя, крім випадків, встановлених Конституцією України;

4) пріоритет сімейного виховання. Важливим сучасним принципом сімейного права є закріплений у законодавстві пріоритет сімейного виховання дитини (ч. 3 ст. 5 СК). Саме в сім'ї дитина починає формуватися як особистість, у сім'ї вона набуває перших навичок соціального спілкування, визначається як особа, яка має певні культурні, мовні, релігійні переконання, які виділяють її серед інших людей і перетворюють на особистість. Цим пояснюється і та обставина, що дитина, яка за тих чи інших причин була позбавлена батьківського піклування, в першу чергу має бути влаштована в сім'ю (усиновлення, опіка та піклування, патронат) і тільки у разі неможливості надання їй умов сімейного виховання повинна направлятися до державного дитячого закладу або закладу охорони здоров'я;

5) регулювання сімейних відносин за домовленістю (договором) між їх учасниками. Сьогодні змінилися основні принципи регулювання сімейних відносин, у зв'язку з цим правила, встановлені імперативними нормами, поступаються місцем диспозитивному регулюванню. Саме тому договір у сімейному праві набуває нового значення. Окрім шлюбного договору, подружжя може укласти договори щодо умов та порядку надання утримання одне одному (ст. 78 СК) або припинення права на утримання (ст. 89 СК). Батьки можуть укласти договір щодо здійснення ними батьківських прав та виконання обов'язків (ч. 4 ст. 157 СК); визначення місця проживання дитини у разі розірвання шлюбу, порядку участі у забезпеченні умов життя дитини того з батьків, хто буде проживати окремо (ч. 1 ст. 109 СК), тощо;

б) пріоритет захисту прав та інтересів дітей та непрацездатних членів сім'ї. Законодавство містить цілу низку заходів щодо підвищеного захисту прав та інтересів дитини. Такий захист здійснюється батьками дитини (ст. 154 СК), іншими родичами: бабою, дідом, сестрою, братом, мачухою, вітчимом (ст. 258, 262 СК) або іншими особами, які нею опікуються, – опікуном, патронатним вихователем (ст. 249, 255 СК). Особа, яка досягла 14 років, має право на безпосереднє звернення до суду за захистом свого права або інтересу (ч. 1 ст. 18 СК). Учасниками сімейних відносин, які потребують певної підтримки та допомоги, крім неповнолітніх, є також непрацездатні особи (інваліди 1-ї, 2-ї та 3-ї груп, особи пенсійного віку). СК передбачає пріоритетний захист непрацездатних членів сім'ї і містить спеціальні юридичні механізми, які дозволяють це зробити найбільш повно. Відповідно до СК повнолітні діти зобов'язані утримувати батьків, які є непрацездатними і потребують матеріальної допомоги (ч. 1 ст. 202 СК); вони мають право звертатися за захистом

прав та інтересів непрацездатних, немічних батьків як їх законні представники, без спеціальних на те повноважень (ст. 172 СК); той з подружжя, хто є непрацездатним і потребує матеріальної допомоги, має право на утримання від другого з подружжя (ст. 75 СК) тощо. Якщо права та інтереси непрацездатних членів сім'ї не забезпечуються зобов'язаними особами, вони можуть бути примушені до цього за допомогою спеціальних правових засобів.

Глава 2. Джерела сімейного права

1. Конституція України в системі джерел сімейно-правових норм

Конституція має найвищу юридичну силу, а всі закони, включаючи і СК, й інші нормативно-правові акти, приймаються на її основі і повинні їй відповідати. Виходячи з цього, якщо будь-який нормативний акт суперечить Конституції, він не тільки повинен бути відмінений Конституційним Судом, а й взагалі не може застосовуватися.

Конституція містить цілий ряд норм, які визначають зміст сімейного законодавства. Такі норми знаходяться в розділі II Конституції, наприклад, ч. 3 ст. 24 забезпечує жінкам та чоловікам рівні права, гарантує створення жінкам умов для можливості поєднання роботи з материнством тощо.

Особливо важливе значення мають положення ст. 51 і 52 Конституції, які встановлюють основні принципи регулювання сімейних відносин і знаходять своє втілення в нормах СК та в інших нормативно-правових актах. Відповідно до ст. 51 Конституції сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою. Шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки і чоловіка, тобто не може бути ніякого примусу щодо взяття шлюбу. Незгода батьків, опікунів не має значення при взятті шлюбу, укладенні шлюбу – це справа тих, хто його бере для створення сім'ї, тому вирішальним є їх бажання. І ця стаття також встановлює, що кожен із подружжя має рівні права і обов'язки у шлюбі та сім'ї, батьки зобов'язані утримувати своїх неповнолітніх дітей, а повнолітні діти зобов'язані піклуватися про своїх непрацездатних батьків.

Відповідно до ст. 52 Конституції діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним. Таким чином, відтворюється загальне правило, за яким взаємні права та обов'язки батьків і дітей ґрунтуються на походженні дітей, засвідченому у встановленому законом порядку. Законом закріплено дві рівнозначні за своєю правовою силою підстави виникнення батьківських правовідносин. Якщо батьки дитини перебувають у зареєстрованому шлюбі, то її походження визначається на підставі запису про шлюб батьків. Наявність зареєстрованого шлюбу є передусім підставою для презумпції (припущення) батьківства чоловіка матері дитини. Тобто жінка, яка перебуває у шлюбі на час зачаття чи народження дитини, звільняється від обов'язку доводити походження дитини від свого чоловіка і може записати його батьком дитини незалежно від волі останнього. Припущення батьківства дає право і чоловікові зареєструвати себе батьком дитини, народженої у шлюбі, без згоди матері. Походження дитини від батьків, які не перебувають між собою у шлюбі, встановлюється шляхом подачі спільної заяви батька і матері дитини до державних органів реєстрації актів цивільного стану (далі – РАЦС). За відсутності спільної заяви батьківство може бути встановлене у судовому порядку.

Ст. 52 Конституції встановлює також, що будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом. За жорстоке поводження з дітьми батьки можуть бути позбавлені батьківських прав.

Ч. 3 ст. 52 покладає на державу обов'язок щодо утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Держава заохочує і підтримує благодійницьку діяльність щодо таких дітей.

2. Сімейний кодекс України як основне джерело сімейного законодавства України

СК України складається із семи розділів, які на сьогодні містять 287 статей. Структура його порівняно з Кодексом законів про шлюб та сім'ю, який було прийнято ще 20 червня 1969 р., зазнала істотних змін.

По-перше, такі розділи, як «Акти цивільного стану» (розділ V) (раніше назва була дещо іншою – акти громадянського стану) та «Опіка та піклування» (розділ IV) вилучено з нього. Більшість норм про опіку та піклування міститься тепер у Цивільному кодексі України (глава 6), хоч окремі норми, наприклад, ті, що регулюють опіку та піклування над дітьми як одну з форм влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, залишено в СК (ст. 243 – 251).

По-друге, в кодексі з'явилися нові глави, наприклад, такі, як глава 10 «Шлюбний договір» (ст. 92 – 103), глава 20 «Патронат над дітьми» (ст. 252 – 256), а на сьогодні вже глави 20–1 «Прийомна сім'я» (ст. 256–1 – 256–4), 20–2 «Дитячий будинок сімейного типу» (ст. 256–5 – 256–8).

Розділ 1. «Загальні положення» містить 2 глави – «Сім'я. Регулювання сімейних відносин» (ст. 1 – 13) і «Здійснення сімейних прав та виконання сімейних обов'язків. Захист сімейних прав та інтересів» (ст. 14 – 20). В СК України вперше дається законодавче визначення ознак сім'ї: це спільне проживання осіб, пов'язаність їх спільним побутом, наявність взаємних прав та обов'язків.

Розділ II. «Шлюб. Права та обов'язки подружжя» містять 9 глав — «Загальні положення» (ст. 21 – 26), «Державна реєстрація шлюбу» (ст. 27 – 37), «Недійсність шлюбу» (ст. 38 – 48), «Особисті немайнові права та обов'язки подружжя» (ст. 49 – 56), «Право особистої приватної власності дружини та чоловіка» (ст. 57 – 59), «Право спільної сумісної власності подружжя» (ст. 60 – 74), «Права та обов'язки подружжя по утриманню» (ст. 75 – 91), «Шлюбний договір» (ст. 92 – 103), «Припинення шлюбу» (ст. 104 – 116, 118 – 120). У цьому розділі вперше на законодавчому рівні дається поняття шлюбу, яке до цього часу давалося тільки в навчальній та науковій літературі.

Розділ III. «Права та обов'язки матері, батька і дитини» містять 6 глав – «Визначення походження дитини» (ст. 121 – 140), «Особисті немайнові права і обов'язки батьків та дітей» (ст. 141 – 172), «Права батьків і дітей на майно» (ст. 173 – 179), «Обов'язок матері, батька утримувати дитину та його виконання» (ст. 180 – 197), «Обов'язок батьків утримувати повнолітніх дочку, сина та його виконання» (ст. 198 – 201), «Обов'язок повнолітніх дочки, сина утримувати батьків та його виконання» (ст. 202 – 206).

Розділ IV. «Влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування» містить 5 глав «Усиновлення» (ст. 207 – 242), «Опіка та піклування над дітьми» (ст. 243 – 251), «Патронат над дітьми» (ст. 252 – 256), «Прийомна сім'я» (ст. 256–1 – 256–4), «Дитячий будинок сімейного типу» (ст. 256–5 – 256–8).

Розділ V. «Права та обов'язки інших членів сім'ї та родичів» містять 2 глави «Особисті немайнові права та обов'язки інших членів сім'ї та родичів» (ст. 257 – 264), «Обов'язок по утриманню інших членів сім'ї та родичів» (ст. 265 – 274).

Розділ VI. «Особливості усиновлення за участі іноземців та осіб без громадянства» (ст. 282 – 287), норми якого встановлюють усиновлення дитини, яка є громадянином України, але проживає за межами України, усиновлення іноземцем дитини, яка є громадянином України, усиновлення дитини, яка є іноземцем і проживає в Україні, усиновлення в Україні іноземцем дитини, яка є іноземцем або особою без громадянства, а також встановлюють нагляд за дотриманням прав дітей, які усиновлені іноземцями.

Розділ VII. «Прикінцеві положення» встановлює термін набрання СК України чинності та правові наслідки цього.

3. Цивільний кодекс України в системі сімейного законодавства

Питання співвідношення цивільного і сімейного права вже давно входить до кола дискусійних проблем. При цьому необхідно погодитися з тим, що ця проблема ніколи не була і не може бути лише теоретичною, оскільки від визнання або невизнання існування сімейного права як окремої галузі права залежить питання про можливість або неможливість застосування до сімейних відносин цивільно-правових норм. Наявність кодифікованого законодавства, в даному випадку – СК, не знімає цього питання, оскільки є окремі підгалузі цивільного права, норми яких зібрані в кодекси, виходячи з міркувань законодавчої техніки, зокрема Житловий кодекс, Повітряний кодекс, Кодекс торгового мореплавства тощо. Ст. 8 СК закріпила правило, відповідно до якого майнові відносини між подружжям, батьками та дітьми, іншими членами сім'ї та родичами, не врегульовані цим Кодексом, регулюються відповідними нормами ЦК, якщо це не суперечить суті сімейних відносин. Ч. 1 ст. 9 ЦК теж містить норму, відповідно до якої положення його застосовуються і до врегулювання сімейних відносин, якщо вони не врегульовані іншими актами законодавства. Ст. 20 СК встановлює загальне правило, відповідно до якого до вимог, що впливають із сімейних відносин, позовна давність не застосовується, крім випадків, передбачених ч. 2 ст. 72, ч. 2 ст. 129, ч. 3 ст. 138, ч. 3 ст. 139. Причому в цих випадках позовна давність застосовується судом відповідно до ЦК, якщо інше не передбачено СК. Таким чином, створюється можливість для субсидіарного застосування цивільного законодавства до сімейних відносин. Це новий підхід, оскільки відповідно до ч. 2 ст. 2 ЦК УРСР сімейні відносини регулювалися лише сімейним законодавством, а це означало, що цивільне законодавство могло застосовуватися до сімейних відносин лише у випадках, прямо передбачених у законі. Підхід, запропонований у новому СК, знімає це питання, і щодо таких сімейно-майнових інститутів, як право спільної сумісної власності подружжя, права батьків та дітей на майно тощо, а вони є змішаними інститутами, можуть застосовуватися норми цивільного права. Проте таке застосування можливе лише до майнових відносин членів сім'ї та родичів. Що ж стосується особистих немайнових відносин членів сім'ї, то застосовувати до їх урегулювання норми ЦК неможливо.

Новий СК містить спеціальну ст. 10 «Застосування аналогії закону та аналогії права», яка встановлює: якщо певні сімейні відносини не врегульовані Кодексом або домовленістю (договором) сторін, до них застосовуються норми Кодексу, які регулюють подібні відносини (аналогія закону). Таким чином, прогалина в законі може бути заповнена у конкретних правовідносинах договірним регулюванням, а якщо учасники сімейних правовідносин цього не зроблять, то буде застосована відповідна норма СК до регулювання інших подібних відносин. Якщо ж до регулювання сімейних відносин неможливо застосувати аналогію закону, вони регулюються відповідно до загальних засад сімейного законодавства (аналогія права), тобто тих засад, які сформульовані в ст. 7 СК.

4. Договір та звичай як джерела сімейно-правових норм

Результатом сучасної реформи сімейного законодавства України є збільшення диспозитивних норм, які надають можливість учасникам сімейних відносин самостійно визначати зміст своїх правовідносин за допомогою шлюбних, аліментних або інших угод. Визнається, що імперативно-дозвільний метод регулювання сімейних відносин поступився диспозитивному регулюванню, а це зайвий раз підкреслило зближення сімейного і цивільного права. При цьому з цим погодитися можна лише частково: дійсно, спостерігається збільшення диспозитивних норм у сучасному сімейному праві, але це не ознака процесу зближення сімейного і цивільного права, а ознака, характерна для галузей приватного права: цивільне право має свій інструмент диспозитивного методу регулювання – цивільно-правовий договір, сімейне право – сімейний договір (деякі із правників називають його подружнім договором), трудове право – трудовий договір.

Юридичний (правовий) звичай – це правова норма, яка встановилася без втручання публічної влади внаслідок тривалого і регулярного застосування одних і тих самих правил до однорідних випадків життя. Звичаєве право, яке складалося зі звичаїв, було історично першою, найтісніше пов'язаною з життям формою позитивного права. Проте найбільш розвиненими формами все ж вважаються право суддів і право законодавця, на базі яких склалися дві типові системи права: прецедентна система (у вигляді загального права – Велика Британія, США) і законодавча в своїй основі система країн континентальної Європи (у вигляді романо-германського права – права Франції, Німеччини тощо). Звичай, як правило, за сучасних умов не вважається джерелом права. Але в сучасному сімейному праві, як і в цивільному, певний звичай розглядається як джерело права. Відповідно до ст. 11 СК при вирішенні сімейного спору суд, за заявою заінтересованої сторони, може врахувати місцевий звичай, а також звичай національної меншини, до якої належать сторони або одна з них, якщо вони не суперечать вимогам СК України, інших законів та моральним засадам суспільства.

5. Міжнародні договори України в системі сімейного законодавства

Відповідно до Конституції чинні міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких дано Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України (ст. 9). Це повністю відповідає положенню ч. 1 ст. 17 Закону від 22 грудня

1993 р. «Про міжнародні договори України». На необхідність урахування міжнародних договорів, які не суперечать Конституції, вказує і Пленум Верховного Суду України від 1 листопада 1996 р. «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя», підкреслюючи, що суд не може застосувати закон, який регулює відносини, що розглядаються, інакше, ніж міжнародний договір.

Частиною національного сімейного законодавства України визнаються багатосторонні міжнародні договори – Конвенції та двосторонні угоди про надання правової допомоги у цивільних та сімейних справах, які укладаються Україною з іншими державами за наявності на це згоди ВРУ.

Серед конвенцій, які на сьогодні ратифіковані ВРУ і мають значення для регулювання сімейних відносин, необхідно вказати на Конвенцію про права дитини від 20 листопада 1989 р., яка була підписана Україною 21 лютого 1990 р., ратифікована ВРУ 27 лютого 1991 р. і набула чинності для України 27 вересня 1991 р.; Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод (Рим, 4 листопада 1950 р.), яка була ратифікована ВРУ 17.07.97 р.; Конвенцію про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах держав-членів СНД, ратифіковану ВРУ 10 листопада 1994 р. Положення зазначених конвенцій знаходять своє втілення в законодавстві України. Так, ст. 12 Конвенції про захист прав людини та основних свобод «Право на шлюб», відповідно до якої чоловіки та жінки, які досягли шлюбного віку, мають право на шлюб і створення сім'ї згідно з національними законами, що регулюють здійснення цього права, знайшла своє закріплення у ч. 1 ст. 23 СК «Право на шлюб». Стаття 1 Конвенції про права дитини, відповідно до якої дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, знайшла своє закріплення в ст. 6 СК, згідно з якою правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття.

Глава 3. Сімейні правовідносини

1. Поняття та види сімейних правовідносин

Сімейні правовідносини – це суспільні відносини, врегульовані нормами сімейного права.

Сімейні правовідносини – це наслідок застосування до конкретних відносин у сфері шлюбу і сім'ї норм шлюбно-сімейного законодавства.

Для сімейних правовідносин властивими є такі ознаки:

- 1) специфічний суб'єктний склад;
- 2) тривалий характер;
- 3) невідчужуваність прав та обов'язків;
- 4) можливість суб'єктів сімейних правовідносин виступати учасниками одразу кількох сімейних правовідносин.

Суб'єктами сімейних правовідносин можуть бути: по-перше, лише фізичні особи; по-друге, лише ті фізичні особи, які перебувають у шлюбі, кровному спорідненні чи відносинах усиновлення.

Сімейний кодекс встановлює такий **перелік суб'єктів сімейних правовідносин:**

- 1) подружжя;
- 2) батьки, діти, усиновлювачі, усиновлені;
- 3) баба, дід, прабаба, прадід, онуки, правнуки;
- 4) рідні брати, рідні сестри; мачуха, вітчим, падчерка, пасинок.

Види сімейних правовідносин:

- а) правовідносини між членами сім'ї (внутрішні сімейні правовідносини);
- б) правовідносини, які визнаються сімейними, хоча вони виникають за межами сім'ї (зовнішні сімейні правовідносини).

Внутрішніми сімейними правовідносинами вважаються ті, що виникають між членами однієї сім'ї, наприклад, відносини між подружжям, батьками та дітьми, які проживають однією сім'єю, пов'язані спільним побутом та взаємними правами та обов'язками.

Зовнішніми можна вважати правовідносини між особами, які склали сім'ю раніше, або взагалі не були членами однієї сім'ї, однак пов'язані такими правами та обов'язками, які за своєю суттю є сімейними. Це аліментні правовідносини колишнього подружжя, правовідносини між дитиною та батьком (матір'ю), із яким дитина разом ніколи не проживала, правовідносини між внуками та бабою, дідом, які не проживають разом, тощо.

Основу сімейних правовідносин складають немайнові особисті відносини. В сімейному праві особисті права не пов'язані з майновими, але вони займають основне місце в усій системі правовідносин.

Сімейні правовідносини виступають як тривалі. Ця особливість визначається метою правовідносин. Так, реєстрація шлюбу має на меті створення сім'ї, існування якої передбачається, в принципі, на весь період життя подружжя; батьківські правовідносини щодо виховання і утримання дітей.

Тривалий характер сімейних правовідносин значною мірою визначається тим, що в їх основі лежать не обмежені часом суспільні відносини споріднення або інші близькі відносини між особами (усиновлення, шлюб).

На вимоги, що впливають із сімейних правовідносин, не поширюється позовна давність, за винятком випадків, зазначених у законі. Ці обставини не можна обмежувати строком, вони за своєю природою призначені до тривалого існування. Сімейно-правові відносини часто виникають як безстрокові, оскільки подружні права і обов'язки продовжуються все життя (крім випадків розірвання шлюбу).

У той час є сімейні відносини, які обмежуються строком, але вони характеризуються певною продовженістю. Наприклад, батьківські права і обов'язки щодо виховання дітей продовжуються до досягнення дитиною 18 років.

Однією з особливостей сімейних правовідносин є те, що суб'єктами цих відносин можуть бути лише громадяни, а не юридичні особи.

Для сімейного права характерна відсутність чисто абсолютних правовідносин. За характером захисту правовідносини можна поділити на три групи.

До першої групи повинні бути включені відносні права, але яким властивий абсолютний характер захисту від посягань з боку всіх інших осіб. Таким є право осіб на виховання дітей, а у випадку, якщо немає батьків, право інших законних представників. Воно вважається відносним, тому що звернене лише до дитини. Щодо інших осіб, це право має абсолютний характер, якщо тільки батьки (інші законні представники) не зловживають цими правами. У той самий час і сама особа, яку виховують, має відносне право на отримання виховання від чітко визначених осіб (батьків чи інших законних представників).

У принципі, це право дитини також має абсолютний характер захисту щодо всіх інших осіб, які не мають права на його виховання.

До другої групи входять абсолютні права з деякими ознаками відносних правовідносин. Мають на увазі права подружжя на їх спільне майно, які є абсолютними, коли справа стосується всіх інших осіб, але мають і відносний характер, коли вони розглядаються як сумісне право власників, з яким нерозривно пов'язані взаємні відносини подружжя, які здійснюють це право.

До третьої групи входять відносні правовідносини, які не мають ознак абсолютної охорони. Тут повинні бути немайнові особисті права, які виникають у подружжя на основі шлюбу і обмежені лише щодо другого з подружжя. До цієї групи входять й аліментні зобов'язання.

2. Підстави виникнення, зміни та припинення сімейних правовідносин

Сімейні правовідносини виникають, змінюються та припиняються внаслідок різноманітних конкретних життєвих обставин. Народження дитини спричиняє появу комплексу прав та обов'язків батьків і дітей. Укладення подружжям договору про взаємне утримання буде підставою зміни аліментних правовідносин, встановлених законом, і виникнення нових правовідносин, визначених договором. Унаслідок позбавлення батьківських прав певні правовідносини між батьками та дітьми припиняються. У зв'язку з тим, що такі обставини тягнуть за собою важливі юридичні наслідки – виникнення, зміну або припинення сімейних правовідносин, – вони називаються юридичними фактами.

Юридичні факти – це такі конкретні життєві обставини, які спричиняють виникнення, зміну або припинення сімейних правовідносин.

Юридичні факти в сімейному праві поділяються на окремі види.

1. Першою є традиційна класифікація юридичних фактів за вольовою ознакою, тобто залежно від ступеня обумовленості настання юридичного факту від волі особи. У зв'язку з цим у сімейному праві юридичні факти поділяються на: а) юридичні дії; б) юридичні події.

Юридичні дії – це такі юридичні факти, які базуються на волевиявленні учасників сімейних відносин. Дії поділяються на правомірні та неправомірні.

До *правомірних* належать дії, які відповідають сімейно-правовим нормам і не порушують прав та інтересів учасників сімейних відносин. Правомірні юридичні дії у сімейному праві поділяються на: а) юридичні акти (правочини, адміністративні акти, судові рішення) та б) юридичні вчинки.

Неправомірними визнаються дії, які суперечать нормам сімейного права, порушують права та інтереси учасників сімейних правовідносин (несплата аліментів, незаконне відібрання дитини у батьків, невиконання договору тощо).

Юридичні події – це такі конкретні життєві обставини, які не залежать від волі учасників сімейних відносин (абсолютні події) або частково залежать від неї (відносні події). У сімейному праві до юридичних подій відносять, наприклад, народження дитини або смерть особи.

2. За юридичними наслідками юридичні факти в сімейному праві поділяються на: а) правоутворюючі; б) правозмінюючі; в) правоприпиняючі. До першого виду належать юридичні факти, які спричиняють виникнення сімейних правовідносин. До правозмінюючих належать юридичні факти, які змінюють сімейні правовідносини, що вже існували. Сімейні правовідносини припиняються також унаслідок настання певних юридичних фактів.

3. За тривалістю юридичні факти в сімейному праві поділяються на: а) одноразові; б) тривалі.

4. За складом юридичні факти в сімейному праві поділяються на: а) прості; б) складні. Простий юридичний факт складається з однієї життєвої обставини, наявності якої достатньо для виникнення, зміни або припинення сімейних правовідносин. Складний юридичний факт передбачає наявність такої юридичної дії або події, яка має низку ознак.

3. Здійснення сімейних прав

Здійснення сімейних прав – це процес задоволення особою своїх матеріальних та духовних потреб на підставі юридичних можливостей, які вона має. Реалізація сімейних прав може відбуватися фактичними або юридичними способами. Наприклад, члени сім'ї володіють та користуються майном, яке належить їм на праві спільної власності. В цьому випадку вони здійснюють свої майнові права безпосередньо, тобто фактичними способами. У деяких випадках здійснення сімейних прав потребує застосування певних правових механізмів. Так, учасники сімейних правовідносин укладають між собою або з третіми особами різного роду правочини щодо розпорядження своїм майном, представляють інтереси інших членів сім'ї у суді, органах опіки та піклування тощо.

Учасниками багатьох сімейних правовідносин є неповнолітні чи непрацездатні члени сім'ї. Тому законодавство передбачає спеціальні юридичні засоби, спрямовані на забезпечення їх прав та інтересів. Відповідно до ч. 2 і 3 ст. 14 СК якщо дитина або особа, дієздатність якої обмежена, не може самостійно здійснювати свої права, ці права здійснюють батьки, опікун або самі ці особи за допомогою батьків чи піклувальника. Сімейні права недієздатної особи здійснює її опікун.

Особливі правила встановлені для неповнолітніх осіб, які самі є батьками дитини. Хоча неповнолітні батьки мають такі самі права та обов'язки щодо дитини, як і повнолітні батьки, і можуть їх здійснювати самостійно (ч. 1 ст. 156 СК), закон дає додаткові гарантії щодо забезпечення їх прав. Відповідно до ст. 16 СК якщо мати, батько дитини є неповнолітніми, баба, дід дитини з боку того з батьків, хто є неповнолітнім, зобов'язані надавати йому допомогу у здійсненні ним батьківських прав та виконанні батьківських обов'язків.

Учасники сімейних правовідносин здійснюють свої сімейні права вільно, на власний розсуд, не порушуючи при цьому права, свободи та інтереси інших осіб і в першу чергу інших учасників сімейних правовідносин. Особа може не здійснювати свого сімейного права. Таке нездійснення не тягне за собою припинення такого права, воно продовжує існувати в нереалізованому стані. Наприклад, той із подружжя, хто є непрацездатним і потребує матеріальної допомоги, може не звертатися до другого із подружжя з вимогою про надання утримання, хоча і має на це право. Той факт, що особа не реалізує свого права не є підставою для позбавлення її цього права.

Права учасників сімейних відносин можуть бути припинені або обмежені строком. Учасники сімейних правовідносин за власною волею вправі припинити свої права. В першу чергу це стосується тих прав, які мають майновий характер.

4. Виконання сімейних обов'язків

Сімейні права тісно пов'язані із сімейними обов'язками. **Суб'єктивний сімейний обов'язок** – це вид і міра належної поведінки особи. Свої обов'язки учасники сімейних відносин здійснюють різними шляхами. В більшості випадків – шляхом здійснення активних дій: батьки зобов'язані виховувати та утримувати свою дитину; один із подружжя за певних умов зобов'язаний надати утримання другому з подружжя; патронатний вихователь зобов'язаний забезпечити дитину житлом, одягом, харчуванням та створити їй умови для навчання та розвитку. Усе це приклади активного виконання особами своїх сімейних обов'язків. У деяких випадках виконання сімейних обов'язків, навпаки, полягає в утриманні від активних дій. Наприклад, опікун не має права перешкоджати спілкуванню дитини з її батьками та іншими родичами; той із батьків, із яким проживає дитина, не вправі чинити перешкоди тому з батьків, хто проживає окремо, у вихованні дитини тощо. Таким чином, саме нездійснення активних дій у цих випадках буде означати правомірну поведінку особи і, як наслідок, здійснення нею свого сімейного обов'язку.

Учасники сімейних відносин здійснюють свої обов'язки особисто, оскільки вони є такими, що тісно пов'язані з особою і не можуть бути перекладені на іншу особу (ч. 1 ст. 15 СК). Відповідно до ч. 2 ст. 15 СК України якщо особа визнана

недієздатною, її сімейний обов'язок особистого немайнового характеру припиняється. Це правило стосується дієздатних учасників сімейних відносин – батьків, усиновлювачів, опікунів, патронатних вихователів тощо. У разі визнання такої особи недієздатною вона не може виконувати своїх обов'язків немайнового характеру – виховувати дитину, представляти та захищати її права та інше.

Схожі наслідки виникають і в тому разі, якщо особа не визнана в судовому порядку недієздатною, але в результаті психічного розладу, тяжкої хвороби або з іншої поважної причини не може виконувати сімейного обов'язку. Така особа не визнається такою, що ухиляється від виконання свого обов'язку і таким чином звільняється від застосування наслідків примусового характеру (частини 3 та 4 ст. 15 СК).

5. Захист сімейних прав та інтересів

Особа має право на захист свого сімейного права в разі його порушення, невизнання або оспорювання.

Суб'єктивне сімейне право на захист – це законодавчо забезпечена можливість уповноваженої особи використовувати правоохоронні засоби для відновлення свого порушеного права або його визнання.

Існують **дві основні форми захисту сімейних прав**:

- 1) юрисдикційна;
- 2) неюрисдикційна (самозахист).

Юрисдикційна форма захисту – це діяльність уповноважених державою органів щодо захисту сімейних прав та інтересів учасників сімейних відносин. До органів, які здійснюють такий захист, належать: суд, органи опіки та піклування, нотаріус та прокурор.

Основною формою захисту сімейних прав є *судова*. Відповідно до ч. 10 ст. 7 СК України кожен учасник сімейних відносин має право на судовий захист. Конкретні способи отримання такого захисту залежать від віку особи, яка його потребує. Особа, яка досягла чотирнадцяти років, має право на безпосереднє звернення до суду. Захист прав та інтересів малолітніх у першу чергу здійснюють їхні батьки. Вони мають право звертатися до суду як законні представники дитини без спеціальних на те повноважень (ч. 2 ст. 154 СК).

Захист сімейних прав здійснюється також *органами опіки та піклування*. У випадках, передбачених законом, особа має право на попереднє звернення до цих органів, рішення яких є обов'язковим (частини 1 та 2 ст. 19 СК). Участь органу опіки та піклування є обов'язковою у разі розгляду судом спорів щодо участі одного з батьків у вихованні дитини, місця проживання дитини, позбавлення та поновлення батьківських прав, побачення з дитиною матері, батька, які позбавлені батьківських прав, відібрання дитини від особи, яка тримає її у себе не на підставі закону або рішення суду, управління батьками майном дитини, скасування усиновлення та визнання його недійсним (ч. 4 ст. 19 СК). Важливою функцією органів опіки та піклування є захист прав та інтересів дітей під час розгляду спорів, пов'язаних з їх вихованням.

Функції захисту сімейних прав здійснює також *прокурор*. Прокурор має право на звернення до суду з позовом про визнання шлюбу недійсним (ст. 42 СК);

позбавлення батьківських прав (ст. 165 СК); відібрання дитини без позбавлення батьківських прав (ч. 2 ст. 170 СК); скасування усиновлення чи визнання його недійсним (ст. 240 СК) тощо.

Неюрисдикційна форма захисту сімейних прав – це дії фактичного характеру, які учасник сімейних відносин вчиняє для захисту свого права та інтересу або права та інтересу іншої особи без звернення до відповідних юрисдикційних органів. У СК України міститься спеціальна вказівка на те, що батьки мають право на самозахист своєї дитини (ч. 1 ст. 154 СК). Якщо на думку батьків, дитині загрожує небезпека, вони можуть здійснити певні фактичні дії, спрямовані на її захист: змінити місце проживання дитини, припинити її спілкування з певною особою, вжити конкретних заходів щодо охорони дитини на вулиці, під час її повернення додому тощо.

6. Поняття та види строків у сімейному праві

Строк у сімейному праві – це певний період чи момент часу, з яким пов'язані юридичні наслідки.

Строки у сімейному праві можна класифікувати на **види** за такими критеріями:

1. Залежно від того, ким установлені строки, в сімейному праві розрізняють:

1) законні строки – строки, зафіксовані в нормативних актах;

2) договірні строки – строки, які самостійно визначають учасники правовідносин;

3) строки, які визначають зазначені в СК України інші органи.

2. За можливістю бути зміненими за згодою сторін розрізняють:

1) імперативні – строки, що чітко визначені законом і не підлягають зміні за згодою сторін;

2) диспозитивні – строки, що хоча і передбачені законом, але можуть бути змінені за згодою сторін.

3. За точністю визначення строки поділяють на:

1) абсолютно визначені – передбачають точний момент чи період часу, з яким пов'язуються юридичні наслідки;

2) відносно визначені – мають меншу точність, але також пов'язані з певним моментом чи періодом часу;

3) не визначені – мають місце у разі, якщо виходячи із суті правовідносини мають часові межі, але вони не визначені законом чи договором.

4. За своїм призначенням строки поділяються на:

1) строки здійснення прав – строки, упродовж яких особа може реалізувати належне їй право;

2) строки захисту цивільних прав – це строки, упродовж яких особа, чиє право порушене, може звернутися до компетентних державних органів щодо примусового захисту свого права.

РОЗДІЛ 2 ПРАВОВІДНОСИНИ ПОДРУЖЖЯ

Глава 4. Шлюб

1. Поняття шлюбу

Відповідно до ст. 21 СК України **шлюбом** є сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований у органі державної реєстрації актів цивільного стану.

Ознаки шлюбу:

Союз жінки та чоловіка. Це – фізіологічна ознака, адже СК дозволяє укласти шлюб лише між особами різної статі, а звідси створення союзу двома жінками або двома чоловіками не тягне за собою виникнення у них прав та обов'язків подружжя;

б) це не просто союз жінки та чоловіка, а саме сімейний союз, що припускає спільне проживання не тільки у фізичному сенсі, а й моральному, тобто спільний побут, взаємні права та обов'язки (ч. 2 ст. 3 СК);

в) це союз, який зареєстрований у державному органі РАЦС. Ця ознака конститутивна, оскільки передбачає обов'язковість державної реєстрації такого союзу, необхідність втілення його у встановлену форму, яка може мати тільки громадянський (світський), а не релігійний характер. Звідси впливає, що при проживанні жінки та чоловіка однією сім'єю без державної реєстрації шлюбу, в них не виникає прав і обов'язків подружжя, хоча сімейний союз існує.

2. Умови укладення шлюбу

Під **умовами укладення шлюбу** необхідно розуміти обставини, наявність яких необхідна для того, щоб шлюб мав юридичну силу.

У теорії сімейного права розрізняють позитивні та негативні умови укладення шлюбу.

Позитивні умови укладення шлюбу:

1) наявність шлюбного віку. Відповідно до ст. 22 СК шлюбний вік для чоловіків та жінок встановлюється у вісімнадцять років. Особи, які бажають зареєструвати шлюб, мають досягти шлюбного віку на день реєстрації шлюбу. Право на шлюб згідно зі ст. 23 СК мають особи, які досягли шлюбного віку. При цьому за заявою особи, яка досягла шістнадцяти років, за рішенням суду їй може бути надано право на шлюб, якщо буде встановлено, що це відповідає її інтересам;

2) добровільність шлюбу. Відповідно до ст. 24 СК шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки та чоловіка. Примушування жінки та чоловіка до шлюбу не допускається. Реєстрація шлюбу з особою, яка визнана недієздатною, а також з особою, яка з інших причин не усвідомлювала значення своїх дій і (або) не могла керувати ними, має наслідки, встановлені СК.

Негативні умови укладення шлюбу:

1) перебування хоча б однієї зі сторін в іншому зареєстрованому шлюбі. Відповідно до положень ст. 25 СК жінка та чоловік можуть одночасно перебувати лише в одному зареєстрованому у відповідних органах шлюбі, а право на повторний шлюб виникає в кожного з них лише після припинення попереднього шлюбу;

2) знаходження жінки та чоловіка між собою у родинних зв'язках прямої та в деяких випадках побічної (бокової) лінії споріднення та відносинах, що прирівнюються до родинних. Відповідно до ст. 26 СК у шлюбі між собою не можуть перебувати особи, які є родичами прямої лінії споріднення. У шлюбі між собою не можуть перебувати рідні (повнорідні, неповнорідні) брат і сестра. Повнорідними є брати і сестри, які мають спільних батьків. Неповнорідними є брати і сестри, які мають спільну матір або спільного батька. У шлюбі між собою не можуть перебувати двоюрідні брат та сестра, рідні тітка, дядько та племінник, племінниця. За рішенням суду може бути надане право на шлюб між рідною дитиною усиновлювача та усиновленою ним дитиною, а також між дітьми, які були усиновлені ним. У шлюбі між собою не можуть бути усиновлювач та усиновлена ним дитина. Шлюб між усиновлювачем та усиновленою ним дитиною може бути зареєстровано лише в разі скасування усиновлення;

3) визнання особи недієздатною. Фізична особа може бути визнана судом недієздатною, якщо вона внаслідок хронічного стійкого психічного розладу не здатна усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними (ст. 39 ЦК). Ця заборона належить до абсолютної. Згода – обов'язкова умова одруження, а особа, визнана недієздатною, не усвідомлює значення своїх дій, а отже, і не може усвідомлювати наслідки даної згоди на одруження. Крім того, шлюб, укладений із психічно хворою людиною, являє небезпеку для дітей, які можуть народитися в цьому шлюбі, отримавши у спадок психічну хворобу;

4) тяжка хвороба чи хвороба, небезпечна для другого з подружжя та (або) їхніх нащадків. Це відносна обставина припинення шлюбу.

3. Державна реєстрація шлюбу

Питання щодо державної реєстрації шлюбу регулюється главою 4 розділу II СК України.

Державна реєстрація шлюбу встановлена для забезпечення стабільності відносин між жінкою та чоловіком, охорони прав та інтересів подружжя, їхніх дітей, а також в інтересах держави та суспільства.

Державна реєстрація шлюбу засвідчується Свідоцтвом про шлюб, зразок якого затверджує Кабінет Міністрів України.

Заява про реєстрацію шлюбу подається жінкою та чоловіком до будь-якого органу державної реєстрації актів цивільного стану за їхнім вибором.

Особи, які подали заяву про реєстрацію шлюбу, вважаються нареченими.

Заява про реєстрацію шлюбу подається жінкою та чоловіком особисто.

Якщо жінка і (або) чоловік не можуть через поважні причини особисто подати заяву про реєстрацію шлюбу до органу державної реєстрації актів цивільного стану, таку заяву, нотаріально засвідчену, можуть подати їх представники. Повноваження представника мають бути нотаріально засвідчені.

Якщо реєстрація шлюбу у визначений день не відбулася, заява про реєстрацію шлюбу втрачає чинність після трьох місяців від дня її подання.

Відповідно до ст. 29 СК України наречені повинні бути ознайомлені з їхніми правами та обов'язками. Орган державної реєстрації актів цивільного стану зобов'язаний ознайомити наречених з їхніми правами та обов'язками як майбутніх

подружжя і батьків та попередити про відповідальність за приховання перешкод до реєстрації шлюбу.

Наречені зобов'язані повідомити один одного про стан свого здоров'я. Держава забезпечує створення умов для медичного обстеження наречених. Порядок здійснення медичного обстеження наречених встановлює Кабінет Міністрів України. Результати медичного обстеження є таємницею і повідомляються лише нареченим. Приховування відомостей про стан здоров'я одним із наречених, наслідком чого може стати (стало) порушення фізичного або психічного здоров'я іншого нареченого чи їхніх нащадків, може бути підставою для визнання шлюбу недійсним.

Особа, яка відмовилася від шлюбу, зобов'язана відшкодувати іншій стороні затрати, що були нею понесені у зв'язку із приготуванням до реєстрації шлюбу та весілля.

Такі затрати не підлягають відшкодуванню, якщо відмова від шлюбу була викликана протиправною, аморальною поведінкою нареченої, нареченого, прихованням нею, ним обставин, що мають для того, хто відмовився від шлюбу, істотне значення (тяжка хвороба, наявність дитини, судимість тощо).

У разі відмови від шлюбу особи, яка одержала подарунок у зв'язку з майбутнім шлюбом, договір дарування за вимогою дарувальника може бути розірваний судом.

У разі розірвання договору особа зобов'язана повернути річ, яка була їй подарована, а якщо вона не збереглася – відшкодувати її вартість.

Час реєстрації шлюбу (ст. 32 СК). Шлюб реєструється після спливу одного місяця від дня подання особами заяви про реєстрацію шлюбу. За наявності поважних причин керівник органу державної реєстрації актів цивільного стану дозволяє реєстрацію шлюбу до спливу цього строку.

У разі вагітності нареченої, народження нею дитини, а також якщо є безпосередня загроза для життя нареченої або нареченого, шлюб реєструється у день подання відповідної заяви або у будь-який інший день за бажанням наречених впродовж одного місяця.

Якщо є відомості про наявність перешкод до реєстрації шлюбу, керівник органу державної реєстрації актів цивільного стану може відкласти реєстрацію шлюбу, але не більше ніж на три місяці. Рішення про таке відкладення може бути оскаржене до суду.

Місце реєстрації шлюбу (ст. 33 СК). Шлюб реєструється у приміщенні органу державної реєстрації актів цивільного стану. За заявою наречених реєстрація шлюбу проводиться в урочистій обстановці.

За заявою наречених реєстрація шлюбу може відбутися за місцем їхнього проживання, за місцем надання стаціонарної медичної допомоги або в іншому місці, якщо вони з поважних причин не можуть прибути до органу державної реєстрації актів цивільного стану.

Досить важливим є питання реєстрація шлюбу в присутності нареченої та нареченого, що регулюється ст. 34 СК. У ній зазначено, що присутність нареченої та нареченого в момент реєстрації їхнього шлюбу є обов'язковою. Реєстрація шлюбу через представника не допускається.

Наречені мають право обрати прізвище одного з них як спільне прізвище подружжя або надалі іменуватися дошлюбними прізвищами. Наречена, наречений мають право приєднати до свого прізвища прізвище нареченого, нареченої. Якщо вони обоє бажають мати подвійне прізвище, за їхньою згодою визначається, з якого прізвища воно буде починатися. Складення більше двох прізвищ не допускається, якщо інше не впливає із звичаю національної меншини, до якої належить наречена і (або) наречений. Якщо на момент реєстрації шлюбу прізвище нареченої, нареченого вже є подвійним, вона, він мають право замінити одну із частин свого прізвища на прізвище іншого.

Правові наслідки шлюбу (ст 36 СК). Шлюб є підставою для виникнення прав та обов'язків подружжя. Шлюб не може бути підставою для надання особі пільг чи переваг, а також для обмеження її прав та свобод, які встановлені Конституцією і законами України.

4. Недійсність шлюбу

Положення щодо недійсності шлюбу містяться у главі 5 розділу II СК України.

Недійсність шлюбу – це форма відмови держави від визнання укладеного шлюбу як юридично значущого акта, виражена в рішенні суду, винесеному в порядку цивільного судочинства у зв'язку з порушенням встановлених законом умов укладення шлюбу, що є за своєю суттю заходом захисту.

Підставою недійсності шлюбу є порушення вимог, встановлених ст. 22, 24-26 СК України, тобто що стосується шлюбного віку, добровільності шлюбу, одношлюбності, а також випадків, коли особи не можуть перебувати між собою у шлюбі.

Недійсним є шлюб, який:

- 1) зареєстрований з особою, яка одночасно перебуває в іншому зареєстрованому шлюбі;
- 2) зареєстрований між особами, які є родичами прямої лінії споріднення, а також між рідними братом і сестрою;
- 3) зареєстрований з особою, яка визнана недієздатною.

За заявою заінтересованої особи орган державної реєстрації актів цивільного стану анулює актовий запис про шлюб, зареєстрований з особами, зазначеними у ч. 1 – 3 ст. 39 СК.

Якщо шлюб зареєстровано з особою, яка вже перебуває у шлюбі, то в разі припинення попереднього шлюбу до анулювання актового запису щодо повторного шлюбу повторний шлюб стає дійсним із моменту припинення попереднього шлюбу.

Актовий запис про шлюб анулюється незалежно від смерті осіб, з якими було зареєстровано шлюб (ч. 1 – 3 ст. 39 СК), а також розірвання цього шлюбу.

Шлюб визнається недійсним за рішенням суду, якщо він був зареєстрований без вільної згоди жінки або чоловіка.

Згода особи не вважається вільною, зокрема тоді, коли в момент реєстрації шлюбу вона страждала тяжким психічним розладом, перебувала у стані алкогольного, наркотичного, токсичного сп'яніння, в результаті чого не усвідомлювала сповна значення своїх дій і (або) не могла керувати ними або якщо шлюб було зареєстровано в результаті фізичного чи психічного насильства.

Шлюб визнається недійсним за рішенням суду у разі його фіктивності. Шлюб є фіктивним, якщо його укладено жінкою та чоловіком або одним із них без наміру створення сім'ї та набуття прав та обов'язків подружжя.

Шлюб не може бути визнаний недійсним, якщо на момент розгляду справи судом відпали обставини, які засвідчували відсутність згоди особи на шлюб або її небажання створити сім'ю.

Шлюб може бути визнаний недійсним за рішенням суду, якщо він був зареєстрований:

1) між усиновлювачем та усиновленою ним дитиною з порушенням вимог, встановлених ч. 5 ст. 26 СК;

2) між двоюрідними братом та сестрою; між тіткою, дядьком та племінником, племінницею;

3) з особою, яка приховала свою тяжку хворобу або хворобу, небезпечну для другого з подружжя і (або) їхніх нащадків;

4) з особою, яка не досягла шлюбного віку і якій не було надано права на шлюб.

При вирішенні справи про визнання шлюбу недійсним суд бере до уваги, наскільки цим шлюбом порушені права та інтереси особи, тривалість спільного проживання подружжя, характер їхніх взаємин, а також інші обставини, що мають істотне значення.

Право на звернення до суду з позовом про визнання шлюбу недійсним мають дружина або чоловік, інші особи, права яких порушені у зв'язку з реєстрацією цього шлюбу, батьки, опікун, піклувальник дитини, опікун недієздатної особи, прокурор, орган опіки та піклування, якщо захисту потребують права та інтереси дитини, особи, яка визнана недієздатною, або особи, дієздатність якої обмежена.

Розірвання шлюбу, смерть дружини або чоловіка не є перешкодою для визнання шлюбу недійсним.

Якщо шлюб розірвано за рішенням суду, позов про визнання його недійсним може бути пред'явлено лише після скасування рішення суду про розірвання шлюбу.

У випадках, передбачених ст. 39-41 СК, шлюб є недійсним від дня його державної реєстрації.

Правові наслідки недійсності шлюбу:

1. Недійсний шлюб, а також шлюб, визнаний недійсним за рішенням суду, не є підставою для виникнення у осіб, між якими він був зареєстрований, прав та обов'язків подружжя, а також прав та обов'язків, встановлених для подружжя іншими законами України.

2. Якщо протягом недійсного шлюбу особи набули майно, воно вважається таким, що належить їм на праві спільної часткової власності. Розмір часток кожного з них визначається відповідно до їхньої участі у придбанні цього майна своєю працею та коштами.

3. Якщо особа одержувала аліменти від того, з ким була в недійсному шлюбі, сума сплачених аліментів вважається такою, що одержана без достатньої правової підстави, і підлягає поверненню відповідно до Цивільного кодексу України, але не більше ніж за останні три роки.

4. Особа, яка поселилася у житлове приміщення іншої особи у зв'язку з реєстрацією з нею недійсного шлюбу, не набула права на проживання у ньому і може бути виселена.

5. Особа, яка у зв'язку з реєстрацією недійсного шлюбу змінила своє прізвище, вважається такою, що іменується цим прізвищем без достатньої правової підстави.

6. Правові наслідки, встановлені ч. 2 – 5 ст. 45 СК, застосовуються до особи, яка знала про перешкоди до реєстрації шлюбу і приховала їх від другої сторони і (або) від органу державної реєстрації актів цивільного стану.

Якщо особа не знала і не могла знати про перешкоди до реєстрації шлюбу, вона має право:

1) на поділ майна, набутого у недійсному шлюбі, як спільної сумісної власності подружжя;

2) на проживання у житловому приміщенні, в яке вона поселилася у зв'язку з недійсним шлюбом;

3) на аліменти відповідно до ст. 75, 84, 86 і 88 СК;

4) на прізвище, яке вона обрала під час реєстрації шлюбу.

Недійсність шлюбу не впливає на обсяг взаємних прав та обов'язків батьків і дитини, яка народилася у цьому шлюбі.

Шлюб, зареєстрований за відсутності нареченої і (або) нареченого, вважається неукладеним. Запис про такий шлюб у органі державної реєстрації актів цивільного стану анулюється за рішенням суду за заявою заінтересованої особи, а також за заявою прокурора.

Глава 5. Особисті немайнові правовідносини подружжя

1. Особисті немайнові права подружжя

Особисті немайнові правовідносини подружжя – це врегульовані нормами сімейного права відносини з приводу особистих немайнових благ та інтересів осіб, які перебувають у шлюбі.

Регулюється Главою 6 Розділу II СК України.

До особистих немайнових прав подружжя СК України відносить ті, які є найбільш важливими та на які можна впливати нормами сімейного права.

Особисті немайнові права подружжя:

- 1) право на материнство та батьківство;
- 2) право на повагу до своєї індивідуальності;
- 3) право на фізичний та духовний розвиток;
- 4) право на зміну прізвища;
- 5) право на розподіл обов'язків та спільне вирішення питань життя сім'ї;
- 6) право на свободу та особисту недоторканність.

Зазначені права характеризуються тим, що для їх здійснення не потрібно ні згоди, ні виконання активних дій з боку другого з подружжя. Отже, їхня сутність полягає головним чином у можливості обумовленої поведінки самої уповноваженої особи у встановлених законом межах.

1. Права на материнство та батьківство визначені відповідно до ст. 49 та 50 СК України.

Право на материнство. Дружина має право на материнство. Небажання чоловіка мати дитину або нездатність його до зачаття дитини може бути причиною розірвання шлюбу. Позбавлення жінки можливості народити дитину (репродуктивної функції) у зв'язку з виконанням нею конституційних, службових, трудових обов'язків або в результаті протиправної поведінки щодо неї є підставою для відшкодування завданої їй моральної шкоди.

Вагітній дружині мають бути створені у сім'ї умови для збереження її здоров'я та народження здорової дитини. Дружині-матері мають бути створені у сім'ї умови для поєднання материнства із здійсненням нею інших прав та обов'язків.

Право на батьківство. Чоловік має право на батьківство. Відмова дружини від народження дитини або нездатність її до народження дитини може бути причиною розірвання шлюбу. Позбавлення чоловіка можливості здійснення репродуктивної функції у зв'язку з виконанням ним конституційних, службових, трудових обов'язків або в результаті протиправної поведінки щодо нього є підставою для відшкодування завданої йому моральної шкоди.

2. Право на повагу до своєї індивідуальності (ст. 51 СК). Дружина та чоловік мають рівне право на повагу до своєї індивідуальності, своїх звичок та уподобань.

3. Право дружини та чоловіка на фізичний та духовний розвиток (ст. 52 СК). Дружина та чоловік мають рівне право на фізичний та духовний розвиток, на здобуття освіти, прояв своїх здібностей, на створення умов для праці та відпочинку.

4. Право дружини та чоловіка на зміну прізвища (ст. 53 СК). Якщо під час реєстрації шлюбу дружина, чоловік зберегли дошлюбні прізвища, вони мають право подати до органу державної реєстрації актів цивільного стану, який зареєстрував

їхній шлюб, або відповідного органу за місцем їхнього проживання заяву про обрання прізвища одного з них як їхнього спільного прізвища або про приєднання до свого прізвища прізвища другого з подружжя.

У разі зміни прізвища орган державної реєстрації актів цивільного стану видає нове Свідоцтво про шлюб.

5. Право дружини та чоловіка на розподіл обов'язків та спільне вирішення питань життя сім'ї (ст. 54 СК). Дружина, чоловік мають право розподілити між собою обов'язки в сім'ї. Дружина, чоловік повинні утверджувати повагу до будь-якої праці, яка робиться в інтересах сім'ї. Усі найважливіші питання життя сім'ї повинні вирішуватися подружжям спільно, на засадах рівності.

6. Право на свободу та особисту недоторканність (ст. 56 СК). Дружина та чоловік мають право на вільний вибір місця свого проживання. Дружина та чоловік мають право вживати заходів, які не заборонені законом і не суперечать моральним засадам суспільства щодо підтримання шлюбних відносин.

Кожен із подружжя має право припинити шлюбні відносини. Примушування до припинення шлюбних відносин, примушування до їх збереження, в тому числі примушування до статевого зв'язку за допомогою фізичного або психічного насильства, є порушенням права дружини, чоловіка на свободу та особисту недоторканність і може мати наслідки, встановлені законом.

2. Особисті немайнові обов'язки подружжя

Обов'язки немайнового характеру полягають у тому, що кожен з подружжя зобов'язаний не заважати іншому з подружжя здійснювати його права на материнство, батьківство, повагу до своєї індивідуальності, здобуття освіти, прояв своїх здібностей, вибір місця проживання тощо.

Шлюб створює для подружжя і особливий особистий обов'язок – не вступати в інші шлюбні правовідносини під час дії раніше укладеного шлюбу. Особа вправі перебувати водночас у багатьох цивільних, трудових, адміністративних та інших правовідносинах, але не можна перебувати в кількох шлюбних правовідносинах.

Особливо закон виділяє обов'язки подружжя, пов'язані з турботою про сім'ю. Так, згідно зі ст. 55 СК України дружина та чоловік зобов'язані спільно піклуватися про побудову сімейних відносин між собою та іншими членами сім'ї на почуттях взаємної любові, поваги, дружби, взаємодопомоги. Кожен із подружжя зобов'язаний утверджувати в сім'ї повагу до матері та батька. Дружина та чоловік відповідальні один перед одним, перед іншими членами сім'ї за свою поведінку в ній, зобов'язані спільно дбати про матеріальне забезпечення сім'ї.

Необхідно зазначити, що санкцій за невиконання подружжям особистих немайнових обов'язків сімейним кодексом прямо не передбачено. Однак зловживання одним із подружжя особистими правами чи обов'язками, явне нехтування інтересами сім'ї, а також ігнорування чи перешкоджання здійсненню іншим із подружжя його особистих немайнових прав може бути підставою для розірвання шлюбу, а в ряді випадків тягне для одного з подружжя-правопорушника негативні наслідки в майновій сфері. Наприклад, зменшення його частки у спільному майні у разі його поділу (ч. 2 ст. 7 СК).

Глава 6. Майнові правовідносини подружжя

1. Загальна характеристика

Майнові правовідносини подружжя – це складний комплекс взаємозв'язаних дій дружини та чоловіка щодо володіння, користування та розпорядження належним їм майном. Право визначає основні параметри поведінки подружжя в майновій сфері: закріплює, яке майно знаходиться у власності подружжя або кожного з них, визначає обсяг прав та обов'язків подружжя щодо цього майна, умови реалізації таких прав, порядок набуття та відчуження майна, відповідальність подружжя за спільними або особистими зобов'язаннями, надання взаємного утримання (аліментування) тощо. Майнові відносини подружжя регулюються нормами сімейного та цивільного права України, міжнародними договорами, а також договорами, які подружжя укладає між собою.

Майнові правовідносини подружжя є дуже різноманітними, тому вони можуть бути класифіковані за різними ознаками. На сьогодні теоретичного і практичного значення набуває традиційний для цивільного права поділ правовідносин залежно від способу забезпечення інтересів уповноваженої особи. Так, майнові правовідносини подружжя можна класифікувати на:

1) речові правовідносини (відносини подружжя щодо права власності на майно та прав на користування речами, які належать кожному з них);

2) зобов'язальні правовідносини (відносини подружжя щодо взаємного утримання (аліментування) та договірні відносини подружжя).

Речові правовідносини подружжя, як і інші цивільно-правові відносини, мають два різновиди: а) відносини власності та б) відносини, які складаються щодо прав користування чужою річчю.

Між подружжям можуть виникати різноманітні види *зобов'язальних правовідносин*. У цивільному праві, як відомо, зобов'язальними визнаються відносини, в яких інтерес однієї особи здійснюється шляхом виконання певних дій іншою особою. Зобов'язальні правовідносини можуть виникати під час укладення подружжям шлюбного договору, договору про поділ спільного майна, про об'єднання роздільного майна тощо. Зобов'язальні правовідносини подружжя можуть виникати через прямий припис закону. Це відносини щодо взаємного утримання (аліментування), відповідно до яких одна сторона має право вимагати від іншої надання певного утримання.

2. Правовий режим розподільного майна подружжя

Реєстрація шлюбу за загальними правилами (якщо інше не встановлено шлюбним договором) є підставою виникнення права спільної власності подружжя на майно. Разом із тим незалежно від наявності шлюбу кожен із подружжя може мати майно, яке належить на праві власності йому особисто (роздільне майно).

Сімейний кодекс визначає певні види майна, яке є роздільним і належить кожному з подружжя.

Відповідно до ст. 57 СК України особистою приватною власністю дружини, чоловіка є:

1) майно, набуте нею, ним до шлюбу;

2) майно, набуте нею, ним за час шлюбу, але на підставі договору дарування або в порядку спадкування;

3) майно, набуте нею, ним за час шлюбу, але за кошти, які належали їй, йому особисто;

4) житло, набуте нею, ним за час шлюбу внаслідок його приватизації відповідно до Закону України «Про приватизацію державного житлового фонду»;

5) земельна ділянка, набута нею, ним за час шлюбу внаслідок приватизації земельної ділянки, що перебувала у її, його користуванні або одержана внаслідок приватизації земельних ділянок державних і комунальних сільськогосподарських підприємств, установ та організацій, або одержана із земель державної і комунальної власності в межах норм безоплатної приватизації, визначених Земельним кодексом України.

СК встановлює, що особистою приватною власністю дружини та чоловіка є речі індивідуального користування, в тому числі коштовності, навіть тоді, коли вони були придбані за рахунок спільних коштів подружжя.

Особистою приватною власністю дружини, чоловіка є премії, нагороди, які вона, він одержали за особисті заслуги.

Суд може визнати за іншим із подружжя право на частку цієї премії, нагороди, якщо буде встановлено, що він своїми діями (ведення домашнього господарства, виховання дітей тощо) сприяв її одержанню.

Особистою приватною власністю дружини, чоловіка є кошти, одержані як відшкодування за втрату (пошкодження) речі, яка їй, йому належала, а також як відшкодування завданої їй, йому моральної шкоди.

Особистою приватною власністю дружини, чоловіка є страхові суми, одержані нею, ним за обов'язковим особистим страхуванням, а також за добровільним особистим страхуванням, якщо страхові внески сплачувалися за рахунок коштів, що були особистою приватною власністю кожного з них.

Суд може визнати особистою приватною власністю дружини, чоловіка майно, набуте нею, ним за час їхнього окремого проживання у зв'язку з фактичним припиненням шлюбних відносин.

Якщо у придбання майна вкладені, крім спільних коштів, і кошти, що належали одному з подружжя, то частка у цьому майні відповідно до розміру внеску є його особистою приватною власністю.

3. Правовий режим спільного майна подружжя

Сімейне право України закріплює *принцип спільності майна подружжя*, який означає об'єднання майна чоловіка та жінки (повністю або в певній частині) в єдину майнову масу та встановлення ряду спеціальних правил щодо його володіння, користування та розпорядження.

Режим спільності майна подружжя означає, що:

– майно, набуте подружжям за час шлюбу, вважається спільним, якщо інше не встановлено домовленістю сторін;

– подружжя має рівні права щодо майна, що належить йому на праві спільної сумісної власності;

- майно належить подружжю без визначення часток кожного з них у праві власності;
- права подружжя на майно визнаються рівними незалежно від того, що один із них не мав з поважної причини (навчання, ведення домашнього господарства, догляд за дітьми, хвороба тощо) самостійного заробітку (доходу);
- до того часу, поки не буде доведене протилежне, вважається, що кожен із подружжя, хто здійснює правочини щодо розпорядження спільним майном, діє в інтересах подружжя.

Право спільної сумісної власності подружжя регулюється главою 8 розділу II СК України.

Підстави набуття права спільної сумісної власності подружжя. Майно, набуте подружжям за час шлюбу, належить дружині та чоловікові на праві спільної сумісної власності незалежно від того, що один із них не мав із поважної причини (навчання, ведення домашнього господарства, догляд за дітьми, хвороба тощо) самостійного заробітку (доходу).

Вважається, що кожна річ, набута за час шлюбу, крім речей індивідуального користування, є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя.

Об'єкти права спільної сумісної власності. Об'єктом права спільної сумісної власності подружжя може бути будь-яке майно, за винятком виключеного з цивільного обороту. Об'єктом права спільної сумісної власності є заробітна плата, пенсія, стипендія, інші доходи, одержані одним із подружжя.

Якщо одним із подружжя укладено договір в інтересах сім'ї, то гроші, інше майно, в тому числі гонорар, виграш, які були одержані за цим договором, є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя.

Речі для професійних занять (музичні інструменти, оргтехніка, лікарське обладнання тощо), придбані за час шлюбу для одного з подружжя, є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя.

Виникнення права спільної сумісної власності подружжя на майно, що належало дружині, чоловікові. Якщо майно дружини, чоловіка за час шлюбу істотно збільшилося у своїй вартості внаслідок спільних трудових чи грошових затрат або затрат другого з подружжя, воно у разі спору може бути визнане за рішенням суду об'єктом права спільної сумісної власності подружжя.

Якщо один із подружжя своєю працею і (або) коштами брав участь в утриманні майна, належного іншому з подружжя, в управлінні цим майном чи догляді за ним, то дохід, одержаний від цього майна, у разі спору за рішенням суду може бути визнаний об'єктом права спільної сумісної власності подружжя.

Здійснення подружжям права спільної сумісної власності. Дружина та чоловік мають рівні права на володіння, користування і розпоряджання майном, що належить їм на праві спільної сумісної власності, якщо інше не встановлено домовленістю між ними.

Право подружжя на укладення договорів між собою. Дружина та чоловік мають право на укладення між собою усіх договорів, які не заборонені законом, як щодо майна, що є їхньою особистою приватною власністю, так і щодо майна, яке є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя.

Договір про відчуження одним із подружжя на користь другого з подружжя своєї частки у праві спільної сумісної власності подружжя може бути укладений без виділення цієї частки.

Право подружжя на розпорядження майном, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя. Дружина, чоловік розпоряджаються майном, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, за взаємною згодою.

При укладенні договорів одним із подружжя вважається, що він діє за згодою другого з подружжя. Дружина, чоловік мають право на звернення до суду з позовом про визнання договору недійсним як такого, що укладений іншим із подружжя без її, його згоди, якщо цей договір виходить за межі дрібного побутового.

Для укладення одним із подружжя договорів, які потребують нотаріального посвідчення і (або) державної реєстрації, а також договорів щодо цінного майна, згода другого з подружжя повинна бути подана письмово. Згода на укладення договору, який потребує нотаріального посвідчення і (або) державної реєстрації, повинна бути нотаріально засвідчена.

Договір, укладений одним із подружжя в інтересах сім'ї, створює обов'язки для другого з подружжя, якщо майно, одержане за договором, використане в інтересах сім'ї.

Право подружжя на визначення порядку користування майном. Подружжя має право домовитися між собою про порядок користування майном, що йому належить на праві спільної сумісної власності. Договір про порядок користування житловим будинком, квартирою, іншою будівлею чи спорудою, земельною ділянкою, якщо він нотаріально посвідчений, зобов'язує правонаступника дружини та чоловіка.

Право на розпорядження часткою у майні, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя. Дружина, чоловік мають право укласти з іншою особою договір купівлі-продажу, міни, дарування, довічного утримання (догляду), застави щодо своєї частки у праві спільної сумісної власності подружжя лише після її визначення та виділу в натурі або визначення порядку користування майном. Дружина, чоловік мають право скласти заповіт на свою частку у праві спільної сумісної власності подружжя до її визначення та виділу в натурі.

Здійснення права спільної сумісної власності після розірвання шлюбу. Розірвання шлюбу не припиняє права спільної сумісної власності на майно, набуте за час шлюбу. Розпорядження майном, що є об'єктом права спільної сумісної власності, після розірвання шлюбу здійснюється співвласниками винятково за взаємною згодою відповідно до Цивільного кодексу України.

4. Поділ спільного майна подружжя

Майно, яке належить подружжю на праві спільної сумісної власності, може бути поділено між сторонами. Загальна ідея поділу майна полягає у припиненні режиму спільності й виникненні на його основі режиму роздільності майна. Кожен із подружжя після поділу майна стає власником тієї чи іншої речі або сукупності речей і не пов'язує свої дії щодо володіння, користування та розпорядження майном з іншим із подружжя. Поділ спільного майна подружжя може бути здійснено під час існування шлюбу, у процесі його розірвання, а також після розірвання шлюбу.

Відповідно до ст. 69 СК дружина і чоловік мають право на поділ майна, що належить їм на праві спільної сумісної власності, незалежно від розірвання шлюбу.

Дружина і чоловік мають право розділити майно за взаємною згодою. Договір про поділ житлового будинку, квартири, іншого нерухомого майна, а також про виділ нерухомого майна дружині, чоловікові зі складу усього майна подружжя має бути нотаріально посвідчений.

Розмір часток майна дружини та чоловіка при поділі майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, визначається відповідно до положень ст. 70 СК України. Відповідно до неї у разі поділу майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, частки майна дружини та чоловіка є рівними, якщо інше не визначено домовленістю між ними або шлюбним договором.

При вирішенні спору про поділ майна суд може відступити від засади рівності часток подружжя за обставин, що мають істотне значення, зокрема якщо один із них не дбав про матеріальне забезпечення сім'ї, приховав, знищив чи пошкодив спільне майно, витрачав його на шкоду інтересам сім'ї.

За рішенням суду частка майна дружини, чоловіка може бути збільшена, якщо з нею, ним проживають діти, а також непрацездатні повнолітні син, дочка, за умови, що розмір аліментів, які вони одержують, недостатній для забезпечення їхнього фізичного, духовного розвитку та лікування.

Майно, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, ділиться між ними в натурі. При цьому якщо дружина та чоловік не домовилися про порядок поділу майна, спір може бути вирішений судом. При цьому суд бере до уваги інтереси дружини, чоловіка, дітей та інші обставини, що мають істотне значення.

Неподільні речі присуджуються одному з подружжя, якщо інше не визначено домовленістю між ними.

Речі для професійних занять присуджуються тому з подружжя, хто використовував їх у своїй професійній діяльності. Вартість цих речей враховується при присудженні іншого майна іншому з подружжя.

Присудження одному з подружжя грошової компенсації замість його частки у праві спільної сумісної власності на майно, зокрема на житловий будинок, квартиру, земельну ділянку, допускається лише за його згодою, крім випадків, передбачених Цивільним кодексом України.

Присудження одному з подружжя грошової компенсації можливе за умови попереднього внесення другим із подружжя відповідної грошової суми на депозитний рахунок суду.

Позовна давність не застосовується до вимог про поділ майна, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, якщо шлюб між ними не розірвано. До вимоги про поділ майна, заявленої після розірвання шлюбу, застосовується позовна давність терміном у три роки. Позовна давність обчислюється від дня, коли один із співвласників дізнався або міг дізнатися про порушення свого права власності.

За зобов'язаннями одного з подружжя стягнення може бути накладене лише на його особисте майно і на частку у праві спільної сумісної власності подружжя, яка виділена йому в натурі. Стягнення може бути накладене на майно, яке є спільною сумісною власністю подружжя, якщо судом встановлено, що договір був укладений одним із подружжя в інтересах сім'ї і те, що було одержане за договором,

використано на її потреби. При відшкодуванні шкоди, завданої кримінальним правопорушенням одного з подружжя, стягнення може бути накладено на майно, набуте за час шлюбу, якщо рішенням суду встановлено, що це майно було придбане на кошти, здобуті внаслідок вчинення кримінального правопорушення.

Якщо жінка та чоловік проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі, майно, набуте ними за час спільного проживання, належить їм на праві спільної сумісної власності, якщо інше не встановлено письмовим договором між ними.

5. Шлюбний договір

Питання щодо шлюбного договору подружжя регулюється главою 10 розділу II СК України.

Шлюбний договір може розглядатися як згода наречених або подружжя щодо встановлення майнових прав та обов'язків подружжя, пов'язаних з укладенням шлюбу, його існуванням та припиненням. Хоча шлюбний договір має значну специфіку, він відповідає загальним ознакам, властивим цивільно-правовим правочинам у цілому. Форма такого договору, умови його дійсності, підстави визнання недійсним, процедура укладання та примусового виконання, чимало інших моментів наочно показують, що у цьому випадку використовуються загальні цивільно-правові конструкції договірного права.

Право на укладення шлюбного договору передбачене ст. 92 СК України. Шлюбний договір може бути укладений особами, які подали заяву про реєстрацію шлюбу, а також подружжям. На укладення шлюбного договору до реєстрації шлюбу, якщо його стороною є неповнолітня особа, потрібна письмова згода її батьків або піклувальника, засвідчена нотаріусом.

Зміст шлюбного договору:

- шлюбним договором регулюються майнові відносини між подружжям, визначаються їхні майнові права та обов'язки;
- шлюбним договором можуть бути визначені майнові права та обов'язки подружжя як батьків;
- шлюбний договір не може регулювати особисті відносини подружжя, а також особисті відносини між ними та дітьми;
- шлюбний договір не може зменшувати обсягу прав дитини, які встановлені СК, а також ставити одного з подружжя у надзвичайно не вигідне матеріальне становище;
- за шлюбним договором не може передаватися у власність одному з подружжя нерухоме майно та інше майно, право на яке підлягає державній реєстрації.

Шлюбний договір укладається у *письмовій формі і нотаріально посвідчується*.

Якщо шлюбний договір укладено до реєстрації шлюбу, він набирає чинності у день реєстрації шлюбу. Якщо шлюбний договір укладено подружжям, він набирає чинності у день його нотаріального посвідчення.

Строк дії шлюбного договору. У шлюбному договорі може бути встановлено загальний строк його дії, а також строки тривалості окремих прав та обов'язків. У

шлюбному договору може бути встановлена чинність договору або окремих його умов і після припинення шлюбу.

Визначення у шлюбному договорі правового режиму майна. У шлюбному договорі може бути визначене майно, яке дружина, чоловік передає для використання на спільні потреби сім'ї, а також правовий режим майна, подарованого подружжю у зв'язку з реєстрацією шлюбу.

Сторони можуть домовитися про непоширення на майно, набуте ними за час шлюбу, положень ст. 60 СК (підстави набуття права спільної сумісної власності подружжя) і вважати його спільною частковою власністю або особистою приватною власністю кожного з них.

Сторони можуть домовитися про можливий порядок поділу майна, у тому числі і в разі розірвання шлюбу.

У шлюбному договорі сторони можуть передбачити використання належного їм обом або одному з них майна для забезпечення потреб їхніх дітей, а також інших осіб.

Сторони можуть включити до шлюбного договору будь-які інші умови щодо правового режиму майна, якщо вони не суперечать моральним засадам суспільства.

Визначення у шлюбному договорі порядку користування житлом. Якщо у зв'язку з укладенням шлюбу один із подружжя вселяється в житлове приміщення, яке належить другому з подружжя, сторони у шлюбному договорі можуть домовитися про порядок користування ним. Подружжя може домовитися про звільнення житлового приміщення тим із подружжя, хто вселився в нього, в разі розірвання шлюбу з виплатою грошової компенсації або без неї.

Сторони можуть домовитися про проживання у житловому приміщенні, яке належить одному з них чи є їхньою спільною власністю, їхніх родичів.

Визначення у шлюбному договорі права на утримання. Сторони можуть домовитися про надання утримання одному з подружжя незалежно від непрацездатності та потреби у матеріальній допомозі на умовах, визначених шлюбним договором.

Якщо у шлюбному договорі визначені умови, розмір та строки виплати аліментів, то в разі невиконання одним із подружжя свого обов'язку за договором аліменти можуть стягуватися на підставі виконавчого напису нотаріуса.

Шлюбним договором може бути встановлена можливість припинення права на утримання одного з подружжя у зв'язку з одержанням ним майнової (грошової) компенсації.

Зміна умов шлюбного договору:

- одностороння зміна умов шлюбного договору не допускається;
- шлюбний договір може бути змінено подружжям. Угода про зміну шлюбного договору нотаріально посвідчується;
- на вимогу одного з подружжя шлюбний договір за рішенням суду може бути змінений, якщо цього вимагають його інтереси, інтереси дітей, а також непрацездатних повнолітніх дочки, сина, що мають істотне значення.

СК передбачає також і право на відмову від шлюбного договору. Так, відповідно до положень ст. 101 СК одностороння відмова від шлюбного договору не допускається. Подружжя має право відмовитися від шлюбного договору. У такому

разі за вибором подружжя права та обов'язки, встановлені шлюбним договором, припиняються з моменту його укладення або в день подання нотаріусу заяви про відмову від нього.

Розірвання шлюбного договору. На вимогу одного з подружжя шлюбний договір може бути розірваний за рішенням суду з підстав, що мають істотне значення, зокрема в разі неможливості його виконання.

Визнання шлюбного договору недійсним. Шлюбний договір на вимогу одного з подружжя або іншої особи, права та інтереси якої цим договором порушені, може бути визнаний недійсним за рішенням суду з підстав, встановлених Цивільним кодексом України.

6. Права та обов'язки подружжя по утриманню

Права та обов'язки подружжя по утриманню законодавчо визначені та містяться у главі 9 розділу II СК України.

Відповідно до ст. 75 СК України дружина, чоловік повинні матеріально підтримувати один одного. Право на утримання (аліменти) має той із подружжя, який є непрацездатним, потребує матеріальної допомоги, за умови, що другий із подружжя може надавати матеріальну допомогу.

Непрацездатним вважається той із подружжя, який досяг пенсійного віку, встановленого законом, або є інвалідом I, II чи III груп.

Один із подружжя є таким, що потребує матеріальної допомоги, якщо заробітна плата, пенсія, доходи від використання його майна, інші доходи не забезпечують йому прожиткового мінімуму, встановленого законом.

Права на утримання не має той із подружжя, хто негідно повадився у шлюбних відносинах, а також той, хто став непрацездатним у зв'язку із вчиненням ним умисного злочину, якщо це встановлено судом.

Той із подружжя, хто став непрацездатним у зв'язку з протиправною поведінкою другого з подружжя, має право на утримання незалежно від права на відшкодування шкоди відповідно до Цивільного кодексу України.

Відповідно до ст. 76 СК України розірвання шлюбу не припиняє права особи на утримання, яке виникло у неї за час шлюбу. Після розірвання шлюбу особа має право на утримання, якщо вона стала непрацездатною до розірвання шлюбу або впродовж одного року від дня розірвання шлюбу і потребує матеріальної допомоги і якщо її колишній чоловік, колишня дружина може надавати матеріальну допомогу. Особа має право на утримання і тоді, коли вона стала інвалідом після спливу одного року від дня розірвання шлюбу, якщо її інвалідність була результатом протиправної поведінки щодо неї колишнього чоловіка, колишньої дружини під час шлюбу.

Якщо на момент розірвання шлюбу жінці, чоловікові до досягнення встановленого законом пенсійного віку залишилося не більш ніж п'ять років, вона, він матимуть право на утримання після досягнення цього пенсійного віку, за умови, що у шлюбі вони спільно проживали не менше ніж десять років.

Якщо у зв'язку з вихованням дитини, веденням домашнього господарства, піклуванням про членів сім'ї, хворобою або іншими обставинами, що мають істотне значення, один із подружжя не мав можливості одержати освіту, працювати, зайняти відповідну посаду, він має право на утримання у зв'язку із розірванням шлюбу і

тоді, якщо є працездатним, за умови, що потребує матеріальної допомоги і що колишній чоловік, колишня дружина може надавати матеріальну допомогу. Право на утримання у цьому випадку триває упродовж трьох років від дня розірвання шлюбу.

Способи надання утримання одному з подружжя. Утримання одному з подружжя надається другим із подружжя у натуральній або грошовій формі за їхньою згодою.

За рішенням суду аліменти присуджуються одному з подружжя, як правило, у грошовій формі. Аліменти сплачуються щомісячно. За взаємною згодою аліменти можуть бути сплачені наперед. Якщо платник аліментів виїжджає на постійне місце проживання у державу, з якою Україна не має договору про надання правової допомоги, аліменти можуть бути сплачені наперед за час, визначений домовленістю подружжя, а у разі спору – за рішенням суду.

Подружжя має право укласти договір про надання утримання одному з них, у якому визначити умови, розмір та строки виплати аліментів. Договір укладається у письмовій формі і нотаріально посвідчується. У разі невиконання одним із подружжя свого обов'язку за договором про надання утримання аліменти можуть стягуватися на підставі виконавчого напису нотаріуса.

Аліменти присуджуються за рішенням суду від дня подання позовної заяви. Якщо позивач вживав заходів щодо одержання аліментів від відповідача, але не міг їх одержати внаслідок ухилення відповідача від їх сплати, суд залежно від обставин справи може постановити рішення про стягнення аліментів за минулий час, але не більш ніж за один рік. Якщо один із подружжя одержує аліменти у зв'язку з інвалідністю, сплата аліментів триває впродовж строку інвалідності. У разі подання відповідного документа про продовження строку інвалідності стягнення аліментів продовжується на відповідний строк без додаткового рішення суду про це.

Аліменти присуджуються одному з подружжя у частці від заробітку (доходу) другого з подружжя і (або) у твердій грошовій сумі. Розмір аліментів одному з подружжя суд визначає з урахуванням можливості одержання утримання від повнолітніх дочки, сина, батьків та з урахуванням інших обставин, що мають істотне значення. Розмір аліментів, визначений судом, може бути згодом змінений за рішенням суду за позовною заявою платника або одержувача аліментів у разі зміни їхнього матеріального і (або) сімейного стану.

Перелік видів доходів, які враховуються при визначенні розміру аліментів на одного з подружжя, дітей, батьків, інших осіб, затверджується Кабінетом Міністрів України.

Припинення права одного з подружжя на утримання. Право одного з подружжя на утримання, а також право на утримання, яке особа має після розірвання шлюбу, припиняється у разі поновлення його працездатності, а також реєстрації з ним повторного шлюбу. Право на утримання припиняється від дня настання цих обставин.

Якщо після припинення права на утримання виконання рішення суду про стягнення аліментів буде продовжуватися, всі суми, одержані як аліменти, вважаються такими, що одержані без достатньої правової підстави, і підлягають поверненню у повному обсязі, але не більш ніж за три роки.

Право одного з подружжя на аліменти, які були присуджені за рішенням суду, може бути припинене за рішенням суду, якщо буде встановлено, що:

- 1) одержувач аліментів перестав потребувати матеріальної допомоги;
- 2) платник аліментів неспроможний надавати матеріальну допомогу.

Рішенням суду може бути позбавлено одного з подружжя права на утримання або обмежено його строком, якщо:

- 1) подружжя перебувало у шлюбних відносинах нетривалий час;
- 2) непрацездатність того з подружжя, хто потребує матеріальної допомоги, виникла в результаті вчинення ним умисного злочину;
- 3) непрацездатність або тяжка хвороба того з подружжя, хто потребує матеріальної допомоги, була прихована від другого з подружжя під час реєстрації шлюбу;
- 4) одержувач аліментів свідомо поставив себе у становище такого, що потребує матеріальної допомоги.

Зазначені положення поширюються і на осіб, у яких право на аліменти виникло після розірвання шлюбу.

Відповідно до ст. 84 СК України дружина має право на утримання під час вагітності та у разі проживання з нею дитини. Дружина має право на утримання від чоловіка під час вагітності. Дружина, з якою проживає дитина, має право на утримання від чоловіка – батька дитини до досягнення дитиною трьох років. Якщо дитина має вади фізичного або психічного розвитку, дружина, з якою проживає дитина, має право на утримання від чоловіка до досягнення дитиною шести років. Право на утримання вагітна дружина, а також дружина, з якою проживає дитина, має незалежно від того, чи вона працює, та незалежно від її матеріального становища за умови, що чоловік може надавати матеріальну допомогу. Аліменти, присуджені дружині під час вагітності, сплачуються після народження дитини без додаткового рішення суду. Право на утримання вагітна дружина, а також дружина, з якою проживає дитина, має і в разі розірвання шлюбу.

Припинення права дружини на утримання. Право дружини на утримання, передбачене ст. 84 СК, припиняється в разі припинення вагітності, народження дитини мертвою або якщо дитина передана на виховання іншій особі, а також у разі смерті дитини. Право дружини на утримання припиняється, якщо за рішенням суду виключено відомості про чоловіка як батька з актового запису про народження дитини.

Право чоловіка на утримання у разі проживання з ним дитини. Чоловік, з яким проживає дитина, має право на утримання від дружини – матері дитини до досягнення дитиною трьох років. Якщо дитина має вади фізичного або психічного розвитку, чоловік, з яким проживає дитина, має право на утримання від дружини до досягнення дитиною шести років. Право на утримання чоловік, з яким проживає дитина, має незалежно від того, чи він працює, та незалежно від його матеріального становища за умови, що дружина може надавати матеріальну допомогу. Право на утримання чоловік, з яким проживає дитина, має і після розірвання шлюбу.

Припинення права чоловіка на утримання. Право чоловіка на утримання припиняється, якщо дитина передана на виховання іншій особі, а також у разі смерті дитини. Право чоловіка на утримання припиняється, якщо за рішенням суду

виключено відомості про дружину як матір з актового запису про народження дитини.

Право на утримання того з подружжя, з ким проживає дитина-інвалід. Якщо один із подружжя, в тому числі і працездатний, проживає з дитиною-інвалідом, яка не може обходитися без постійного стороннього догляду, і опікується нею, він має право на утримання за умови, що другий з подружжя може надавати матеріальну допомогу.

Право на утримання триває впродовж всього часу проживання з дитиною-інвалідом та опікування нею і не залежить від матеріального становища того з батьків, з ким вона проживає.

Розмір аліментів тому з подружжя, з ким проживає дитина-інвалід, визначається за рішенням суду відповідно до частини першої ст. 80 СК, без урахування можливості одержання аліментів від своїх батьків, повнолітніх дочки або сина.

Припинення права на утримання за домовленістю подружжя. Подружжя, а також особи, шлюб між якими було розірвано, мають право укласти договір про припинення права на утримання взамін набуття права власності на житловий будинок, квартиру чи інше нерухоме майно або одержання одноразової грошової виплати.

Договір, за яким передається у власність нерухоме майно, повинен бути нотаріально посвідчений. Право власності на нерухоме майно, що передається за таким договором, виникає з моменту державної реєстрації цього права відповідно до закону.

Якщо особи домовилися про припинення права на утримання у зв'язку з одержанням одноразової грошової виплати, обумовлена грошова сума повинна бути внесена на депозитний рахунок нотаріальної контори або приватного нотаріуса до посвідчення договору.

На майно, одержане на підставі договору про припинення права на утримання, не може бути звернене стягнення.

Дружина, чоловік взаємно зобов'язані брати участь у витратах, пов'язаних із хворобою або каліцтвом другого з подружжя.

Право на утримання жінки та чоловіка, які не перебувають у шлюбі між собою. Якщо жінка та чоловік, які не перебувають у шлюбі між собою, тривалий час проживали однією сім'єю, той із них, хто став непрацездатним під час спільного проживання, має право на утримання відповідно до ст. 76 СК. Жінка та чоловік, які не перебувають у шлюбі між собою, мають право на утримання в разі проживання з нею, ним їхньої дитини відповідно до ч. 2 – 4 ст. 84 та ст. 86 і 88 СК України. Право жінки та чоловіка на утримання припиняється з підстав, встановлених п. 2 і 4 ст. 83, ст. 85, 87 і 89 СК України.

Глава 7. Припинення шлюбу

1. Поняття та підстави припинення шлюбу

Припинення шлюбу є юридичним фактом, із яким закон пов'язує важливі правові наслідки. У разі припинення шлюбу припиняються особисті та майнові правовідносини подружжя.

Питання щодо припинення шлюбу регулюються главою 11 розділу II СК України.

Підстави припинення шлюбу визначає ст. 104 СК України. До них належать такі:

- 1) шлюб припиняється внаслідок смерті одного з подружжя або оголошення його померлим;
- 2) шлюб припиняється внаслідок його розірвання;
- 3) якщо один із подружжя помер до набрання чинності рішенням суду про розірвання шлюбу, вважається, що шлюб припинився внаслідок його смерті;
- 4) якщо у день набрання чинності рішенням суду про розірвання шлюбу один із подружжя помер, вважається, що шлюб припинився внаслідок його розірвання.

2. Припинення шлюбу шляхом розірвання

За життя подружжя шлюб може бути припинено шляхом його розірвання. З урахуванням того, що сім'я є не лише союзом конкретних осіб, але і соціальним інститутом, суспільство й держава зацікавлені в збереженні сім'ї (ст. 1 СК). Тому припинення шлюбу внаслідок його розірвання відбувається в певних межах під контролем держави і може здійснюватися відповідними державними органами – органами реєстрації актів цивільного стану або судом.

Відповідно до ст. 105 СК України:

- 1) шлюб припиняється внаслідок його розірвання за спільною заявою подружжя відповідно до ст. 106 або одного з них відповідно до ст. 107 СК;
- 2) шлюб припиняється внаслідок його розірвання за спільною заявою подружжя на підставі рішення суду відповідно до ст. 109 СК;
- 3) шлюб припиняється внаслідок його розірвання за позовом одного з подружжя на підставі рішення суду відповідно до ст. 110 СК.

Розірвання шлюбу органом державної реєстрації актів цивільного стану за заявою подружжя, яке не має дітей (ст. 106 СК). Подружжя, яке не має дітей, має право подати до органу державної реєстрації актів цивільного стану заяву про розірвання шлюбу. Якщо один із подружжя через поважну причину не може особисто подати заяву про розірвання шлюбу до органу державної реєстрації актів цивільного стану, таку заяву, нотаріально засвідчену або прирівняну до неї, від його імені може подати другий з подружжя.

Орган державної реєстрації актів цивільного стану складає актовий запис про розірвання шлюбу після спливу одного місяця від дня подання такої заяви, якщо вона не була відкликана.

Шлюб розривається незалежно від наявності між подружжям майнового спору.

Розірвання шлюбу органом державної реєстрації актів цивільного стану за заявою одного з подружжя (ст. 107 СК). Шлюб розривається органом державної

реєстрації актів цивільного стану за заявою одного із подружжя, якщо другий із подружжя:

- 1) визнаний безвісно відсутнім;
- 2) визнаний недієздатним.

Шлюб розривається незалежно від наявності між подружжям майнового спору.

Визнання розірвання шлюбу фіктивним. За заявою заінтересованої особи розірвання шлюбу, здійснене відповідно до положень ст. 106 СК, може бути визнане судом фіктивним, якщо буде встановлено, що жінка та чоловік продовжували проживати однією сім'єю і не мали наміру припинити шлюбні відносини. На підставі рішення суду актовий запис про розірвання шлюбу та Свідоцтво про розірвання шлюбу анулюються органом державної реєстрації актів цивільного стану.

Розірвання шлюбу за рішенням суду за спільною заявою подружжя, яке має дітей (ст. 109 СК). Подружжя, яке має дітей, має право подати до суду заяву про розірвання шлюбу разом із письмовим договором про те, з ким із них будуть проживати діти, яку участь у забезпеченні умов їхнього життя братиме той з батьків, хто буде проживати окремо, а також про умови здійснення ним права на особисте виховання дітей.

Договір між подружжям про розмір аліментів на дитину має бути нотаріально посвідчений. У разі невиконання цього договору аліменти можуть стягуватися на підставі виконавчого напису нотаріуса.

Суд постановляє рішення про розірвання шлюбу, якщо буде встановлено, що заява про розірвання шлюбу відповідає дійсній волі дружини та чоловіка і що після розірвання шлюбу не будуть порушені їхні особисті та майнові права, а також права їхніх дітей.

Суд постановляє рішення про розірвання шлюбу після спливу одного місяця від дня подання заяви. До закінчення цього строку дружина і чоловік мають право відкликати заяву про розірвання шлюбу.

Право на пред'явлення позову про розірвання шлюбу (ст. 110 СК). Позов про розірвання шлюбу може бути пред'явлений одним із подружжя. Позов про розірвання шлюбу не може бути пред'явлений впродовж вагітності дружини та протягом одного року після народження дитини, крім випадків, коли один із подружжя вчинив протиправну поведінку, яка містить ознаки кримінального правопорушення, щодо другого з подружжя або дитини.

Чоловік, дружина мають право пред'явити позов про розірвання шлюбу протягом вагітності дружини, якщо батьківство зачатої дитини визнане іншою особою.

Чоловік, дружина мають право пред'явити позов про розірвання шлюбу до досягнення дитиною одного року, якщо батьківство щодо неї визнане іншою особою або за рішенням суду відомості про чоловіка як батька дитини виключено із актового запису про народження дитини.

Опікун має право пред'явити позов про розірвання шлюбу, якщо цього вимагають інтереси того з подружжя, хто визнаний недієздатним.

Сімейне законодавство передбачає також і заходи суду щодо примирення подружжя, що регламентовані ст. 111 СК України. Суд вживає заходів щодо примирення подружжя, якщо це не суперечить моральним засадам суспільства.

Суд з'ясовує фактичні взаємини подружжя, дійсні причини позову про розірвання шлюбу, бере до уваги наявність малолітньої дитини, дитини-інваліда та інші обставини життя подружжя.

Суд постановляє рішення про розірвання шлюбу, якщо буде встановлено, що подальше спільне життя подружжя і збереження шлюбу суперечило б інтересам одного з них, інтересам їхніх дітей, що мають істотне значення.

3. Правові наслідки розірвання шлюбу

Розірвання шлюбу як юридичний факт викликає певні **юридичні наслідки**. Між подружжям припиняються особисті права та обов'язки.

Так, відповідно до ст. 113 СК України особа, яка змінила своє прізвище у зв'язку з реєстрацією шлюбу, має право після розірвання шлюбу надалі іменуватися цим прізвищем або відновити своє дошлюбне прізвище.

Також відповідно до ст. 116 СК України після розірвання шлюбу та одержання Свідоцтва про розірвання шлюбу або рішення суду, яке набрало законної сили, особа має право на повторний шлюб.

Із припиненням шлюбу закон пов'язує питання щодо визначення походження дитини. Так, відповідно до ч. 2 ст. 122 СК вважається, що дитина походить від подружжя, якщо вона народжена до спливу десяти місяців після припинення шлюбу. За такої умови колишній чоловік жінки не може бути записаний як батько дитини в Книзі реєстрації народжень.

Із припиненням шлюбу закон пов'язує також виникнення у подружжя права на утримання. Відповідно до ч. 2 ст. 76 СК після розірвання шлюбу особа має право на утримання, якщо вона стала непрацездатною до розірвання шлюбу або упродовж одного року від дня розірвання шлюбу і потребує матеріальної допомоги, а її колишній чоловік або дружина може надавати матеріальну допомогу. Крім того, особа має право на утримання, якщо вона стала інвалідом після спливу одного року від дня розірвання шлюбу, а її інвалідність була результатом протиправної поведінки щодо неї колишнього чоловіка або жінки під час шлюбу.

Розірвання шлюбу означає припинення режиму спільної сумісної власності подружжя. Речі, набуті кожною особою після розірвання шлюбу, належать їй на праві приватної власності. Разом із тим особливістю відносин колишнього подружжя є те, що відносно майна, яке було набуто під час шлюбу, режим спільної сумісної власності зберігається до часу поділу майна.

У зв'язку з тим, що розірвання шлюбу викликає значні правові наслідки та взагалі впливає на правовий статус особи, важливого значення набуває правильне визначення моменту припинення шлюбу. Він залежить від того, який державний орган здійснює розірвання шлюбу. Відповідно до ст. 114 СК у разі розірвання шлюбу органом реєстрації актів цивільного стану шлюб припиняється у день реєстрації розірвання шлюбу. Якщо розірвання шлюбу здійснюється за рішенням суду, шлюб припиняється у день набрання чинності рішенням суду.

У СК України передбачається правовий механізм поновлення шлюбу після його припинення. У разі оголошення фізичної особи померлою або визнання її безвісно відсутньою шлюб в юридичному сенсі вважається припиненим. На підтвердження цього факту відповідними органами можуть видаватися спеціальні документи (свідоцтво про смерть особи або свідоцтво про розірвання шлюбу на підставі рішення суду про розірвання шлюбу з безвісно відсутньою особою). Проте як при оголошенні особи померлою, так і при визнанні її безвісно відсутньою закон дозволяє певний «зворотний рух» відносин подружжя, а саме – поновлення шлюбу, який припинився. Поновлення шлюбу здійснюється в порядку, передбаченому законом (ст. 118 СК).

4. Режим окремого проживання подружжя

За заявою подружжя або позовом одного з них суд може постановити рішення про встановлення для подружжя режиму окремого проживання у разі неможливості чи небажання дружини і (або) чоловіка проживати спільно.

Режим окремого проживання припиняється у разі поновлення сімейних відносин або за рішенням суду на підставі заяви одного з подружжя.

Правові наслідки встановлення режиму окремого проживання подружжя. Встановлення режиму окремого проживання не припиняє прав та обов'язків подружжя, які встановлені СК і які дружина та чоловік мали до встановлення цього режиму, а також прав та обов'язків, встановлених шлюбним договором.

У разі встановлення режиму окремого проживання:

1) майно, набуте в майбутньому дружиною та чоловіком, не вважається набутих у шлюбі;

2) дитина, народжена дружиною після спливу десяти місяців, не вважається такою, що походить від її чоловіка.

РОЗДІЛ 3 ПРАВОВІДНОСИНИ БАТЬКІВ І ДІТЕЙ

Глава 8. Визначення походження дітей

1. Основні положення щодо визначення походження дитини

Народження фізичної особи з правової точки зору є юридичним фактом, з яким норми права пов'язують виникнення різноманітних правовідносин. Так, відповідно до ч. 2 ст. 25 ЦК України у момент народження фізичної особи виникає її цивільна правоздатність. Народження дитини приводить до виникнення спорідненого зв'язку між нею та її матір'ю й батьком.

Спорідненням визнається зв'язок між особами, які походять одна від одної або від спільного предка. Споріднення як юридичний факт має триваючий характер (стан).

Стосунки між батьками та дітьми можуть мати духовний, моральний, особистий чи майновий характер. Права та обов'язки, що виникають у батьків і дітей, є взаємними. Підставою виникнення взаємних прав та обов'язків батьків та дітей є кровне споріднення, походження дітей від цих батьків. Однак саме по собі біологічне походження спричиняє встановлення лише моральних обов'язків батьків і дітей. Духовні та моральні відносини між батьками та дітьми можуть існувати незалежно від того, народжена дитина у шлюбі чи поза шлюбом, записані батьки як такі у Книзі реєстрації народжень чи ні. Факт народження дитини породжує виникнення біологічного та морального зв'язку між нею та її батьком і матір'ю.

Юридичне значення факт походження набуває лише з моменту його державної реєстрації в органах реєстрації актів цивільного стану (органи РАЦС). Саме тоді діти визнаються дітьми своїх батьків не лише біологічно, а й юридично. З цього моменту виникає юридичний зв'язок між батьками та дітьми.

Права та обов'язки матері, батька і дитини ґрунтуються на походженні дитини від них, засвідченому органом державної реєстрації актів цивільного стану в порядку, встановленому СК України.

Основні засади щодо визначення походження дитини регламентовані главою 12 розділу III СК України.

Визначення походження дитини від матері та батька, які перебувають у шлюбі між собою (ст. 122 СК). Дитина, зачата і (або) народжена у шлюбі, походить від подружжя. Походження дитини від подружжя визначається на підставі Свідоцтва про шлюб та документа закладу охорони здоров'я про народження дружиною дитини.

Дитина, народжена до спливу десяти місяців після припинення шлюбу або визнання його недійсним, походить від подружжя.

Подружжя, а також жінка та чоловік, шлюб між якими припинено, у разі народження дитини до спливу десяти місяців після припинення їх шлюбу мають право подати до органу державної реєстрації актів цивільного стану спільну заяву про невизнання чоловіка (колишнього чоловіка) батьком дитини. Така вимога може бути задоволена лише у разі подання іншою особою та матір'ю дитини заяви про визнання батьківства.

Якщо дитина народилася до спливу десяти місяців від дня припинення шлюбу внаслідок смерті чоловіка, походження дитини від батька може бути визначене за спільною заявою матері та чоловіка, який вважає себе батьком.

Визначення походження дитини, народженої в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій (ст. 123 СК). У разі народження дружиною дитини, зачатої в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій, здійснених за письмовою згодою її чоловіка, він записується батьком дитини.

У разі перенесення в організм іншої жінки ембріона людини, зачатого подружжям (чоловіком та жінкою) в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій, батьками дитини є подружжя.

Подружжя визнається батьками дитини, народженої дружиною після перенесення в її організм ембріона людини, зачатого її чоловіком та іншою жінкою в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій.

Визначення походження дитини від батька у разі реєстрації повторного шлюбу з її матір'ю (ст. 124 СК). Якщо дитина народилася до спливу десяти місяців від дня припинення шлюбу або визнання шлюбу недійсним, але після реєстрації повторного шлюбу її матері з іншою особою, вважається, що батьком дитини є чоловік її матері у повторному шлюбі. Батьківство попереднього чоловіка може бути визначене на підставі його спільної заяви з чоловіком у повторному шлюбі або за рішенням суду.

Визначення походження дитини, батьки якої не перебувають у шлюбі між собою (ст. 125 СК). Якщо мати та батько дитини не перебувають у шлюбі між собою, походження дитини від матері визначається на підставі документа закладу охорони здоров'я про народження нею дитини.

Якщо мати та батько дитини не перебувають у шлюбі між собою, походження дитини від батька визначається:

- 1) за заявою матері та батька дитини;
- 2) за рішенням суду.

Визначення походження дитини від батька за заявою жінки та чоловіка, які не перебувають у шлюбі між собою (ст. 126 СК). Походження дитини від батька визначається за заявою жінки та чоловіка, які не перебувають у шлюбі між собою. Така заява може бути подана як до, так і після народження дитини до органу державної реєстрації актів цивільного стану.

Якщо заява про визнання себе батьком дитини подана неповнолітнім, орган державної реєстрації актів цивільного стану повідомляє батьків, опікуна, піклувальника неповнолітнього про запис його батьком дитини. У разі якщо повідомити батьків, опікуна, піклувальника неповнолітнього неможливо, орган державної реєстрації актів цивільного стану повинен повідомити орган опіки та піклування про запис неповнолітнього батьком дитини.

Якщо заява про визнання батьківства не може бути подана особисто, вона може бути подана через представника або надіслана поштою за умови її нотаріального засвідчення. Повноваження представника повинні бути нотаріально засвідчені.

Визнання батьківства за рішенням суду. За відсутності заяви, право на подання якої встановлено ст. 126 СК, батьківство щодо дитини може бути визнане

за рішенням суду. Підставою для визнання батьківства є будь-які відомості, що засвідчують походження дитини від певної особи, зібрані відповідно до Цивільного процесуального кодексу України.

Позов про визнання батьківства може бути пред'явлений матір'ю, опікуном, піклувальником дитини, особою, яка утримує та виховує дитину, а також самою дитиною, яка досягла повноліття. Позов про визнання батьківства може бути пред'явлений особою, яка вважає себе батьком дитини. Позов про визнання батьківства приймається судом, якщо запис про батька дитини у Книзі реєстрації народжень вчинено відповідно до положень ст. 135 СК.

Відповідно до положень ст. 129 СК України особа, яка вважає себе батьком дитини, народженої жінкою, яка на момент зачаття або народження дитини перебувала у шлюбі з іншим чоловіком, має право пред'явити до її чоловіка, якщо він записаний батьком дитини, позов про визнання свого батьківства. До вимоги про визнання батьківства застосовується позовна давність в один рік, яка починається від дня, коли особа дізналася або могла дізнатися про своє батьківство.

У разі смерті чоловіка, який не перебував у шлюбі з матір'ю дитини, факт його батьківства може бути встановлений за рішенням суду.

Заява про встановлення факту батьківства приймається судом, якщо запис про батька дитини у Книзі реєстрації народжень вчинено відповідно до положень ст. 135 СК. Заява про встановлення факту батьківства може бути подана матір'ю, опікуном, піклувальником дитини, особою, яка утримує та виховує дитину, а також самою дитиною, яка досягла повноліття.

Особа, яка вважає себе матір'ю дитини, може подати до суду заяву про визнання свого материнства, якщо запис про матір дитини вчинено відповідно до ч. 2 ст. 135 СК України.

У разі смерті жінки, яка вважала себе матір'ю дитини, факт її материнства може бути встановлений за рішенням суду. Заява про встановлення факту материнства приймається судом, якщо запис про матір дитини у Книзі реєстрації народжень вчинено відповідно до ч. 2 ст. 135 СК. Заява про встановлення факту материнства може бути подана батьком, опікуном, піклувальником дитини, особою, яка утримує та виховує дитину, а також самою дитиною, яка досягла повноліття.

Якщо дитина народилася у подружжя, дружина записується матір'ю, а чоловік – батьком дитини.

Запис про батьків дитини, якщо батьківство, материнство не встановлене (ст. 135 СК). При народженні дитини у матері, яка не перебуває у шлюбі, у випадках, коли немає спільної заяви батьків, заяви батька або рішення суду, запис про батька дитини у Книзі реєстрації народжень провадиться за прізвищем та громадянством матері, а ім'я та по батькові батька дитини записуються за її вказівкою.

У разі смерті матері, а також при неможливості встановити місце її проживання чи перебування запис про матір та батька дитини провадиться відповідно до ст. 135 СК, за заявою родичів, інших осіб або уповноваженого представника закладу охорони здоров'я, в якому народилася дитина.

Якщо батьки дитини невідомі, державна реєстрація її народження проводиться за рішенням органу опіки та піклування, яким визначається прізвище, власне ім'я, по батькові дитини і відомості про батьків.

2. Оспорювання батьківства та материнства

Оспорювання батьківства (материнства) – це невизнання особою реєстрації себе як батька (матері) дитини.

Оспорювання батьківства особою, яка записана батьком дитини (ст. 136 СК). Особа, яка записана батьком дитини відповідно до ст. 122, 124 та 126 СК, має право оспорити своє батьківство, пред'явивши позов про виключення запису про нього як батька з актового запису про народження дитини. У разі доведення відсутності кровного споріднення між особою, яка записана батьком, та дитиною суд постановляє рішення про виключення відомостей про особу як батька дитини з актового запису про її народження.

Оспорювання батьківства можливе лише після народження дитини і до досягнення нею повноліття.

Оспорювання батьківства неможливе у разі смерті дитини.

Не має права оспорювати батьківство особа, записана батьком дитини, якщо в момент реєстрації себе батьком дитини вона знала, що не є її батьком, а також особа, яка дала згоду на застосування допоміжних репродуктивних технологій відповідно до ч. 1 ст. 123 СК.

До вимоги чоловіка про виключення запису про нього як батька з актового запису про народження дитини позовна давність не застосовується.

Оспорювання батьківства після смерті особи, яка записана батьком дитини (ст. 137 СК). Якщо той, хто записаний батьком дитини, помер до народження дитини, оспорити його батьківство мають право його спадкоємці за умови подання ним за життя до нотаріуса заяви про невизнання свого батьківства.

Якщо той, хто записаний батьком дитини, помер після пред'явлення ним позову про виключення свого імені як батька з актового запису про народження дитини, позовну заяву можуть підтримати в суді його спадкоємці.

Якщо через поважні причини особа не знала про те, що записана батьком дитини, і померла, оспорити батьківство можуть її спадкоємці: дружина, батьки та діти.

До вимоги про виключення запису про особу як батька дитини з актового запису про народження дитини позовна давність не застосовується.

Право матері дитини на оспорювання батьківства свого чоловіка (ст. 138 СК). Жінка, яка народила дитину у шлюбі, має право оспорити батьківство свого чоловіка, пред'явивши позов про виключення запису про нього як батька дитини з актового запису про народження дитини.

Вимога матері про виключення запису про її чоловіка як батька дитини з актового запису про народження дитини може бути задоволена лише у разі подання іншою особою заяви про своє батьківство.

До вимоги матері про внесення змін до актового запису про народження дитини встановлюється позовна давність в один рік, яка починається від дня реєстрації народження дитини.

Спір про материнство (ст. 139 СК). Жінка, яка записана матір'ю дитини, може оспорити своє материнство. Жінка, яка вважає себе матір'ю дитини, має право пред'явити позов до жінки, яка записана матір'ю дитини, про визнання свого материнства. Оспорювання материнства не допускається у випадках, передбачених ч. 2 та 3 ст. 123 СК. До вимоги про визнання материнства встановлюється позовна давність в один рік, яка починається від дня, коли особа дізналася або могла дізнатися, що є матір'ю дитини.

Оспорювання батьківства, материнства особи, яка сплачує аліменти за рішенням суду (ст. 140). Стягнення з особи, яка записана батьком, матір'ю, аліментів на дитину не є перешкодою для звернення до суду з позовом про виключення відомостей про неї як батька, матері дитини з актового запису про її народження.

Глава 9. Особисті немайнові правовідносини батьків і дітей

1. Особисті немайнові права батьків і дітей

Основні засади щодо особистих немайнових правовідносин батьків і дітей регламентовані главою 13 розділу III СК України.

Мати, батько мають рівні права та обов'язки щодо дитини незалежно від того, чи перебували вони у шлюбі між собою. Розірвання шлюбу між батьками, проживання їх окремо від дитини не впливають на обсяг їхніх прав і не звільняє від обов'язків щодо дитини.

Діти мають рівні права та обов'язки щодо батьків незалежно від того, чи перебували їхні батьки у шлюбі між собою.

Визначення імені дитини (ст. 146 СК). Ім'я дитини визначається за згодою батьків. Ім'я дитини, народженої жінкою, яка не перебуває у шлюбі, за відсутності добровільного визнання батьківства, визначається матір'ю дитини. Дитині може бути дано не більше двох імен, якщо інше не впливає із звичаю національної меншини, до якої належать мати і (або) батько. Спір між батьками щодо імені дитини може вирішуватися органом опіки та піклування або судом.

Визначення по батькові дитини (ст. 147 СК). По батькові дитини визначається за іменем батька. По батькові дитини, народженої жінкою, яка не перебуває у шлюбі, за умови, що батьківство щодо дитини не визнано, визначається за іменем особи, яку мати дитини назвала її батьком.

Зміна прізвища дитини її батьками (ст. 148 СК). У разі зміни прізвища обома батьками змінюється і прізвище дитини, яка не досягла семи років. У разі зміни прізвища обома батьками прізвище дитини, яка досягла семи років, змінюється за її згодою. У разі зміни прізвища одного з батьків прізвище дитини може бути змінене за згодою обох батьків та за згодою дитини, яка досягла семи років. За заявою батьків або одного з них, якщо другий помер, оголошений померлим, визнаний недієздатним або безвісно відсутнім, дитині, яка не досягла чотирнадцяти років та якій при реєстрації народження присвоєне прізвище одного з батьків, може бути змінене прізвище на прізвище другого з батьків.

У разі заперечення одним із батьків щодо зміни прізвища дитини спір між ними щодо такої зміни може вирішуватися органом опіки та піклування або судом. При вирішенні спору беруться до уваги виконання батьками своїх обов'язків щодо дитини, а також інші обставини, які засвідчують відповідність зміни прізвища інтересам дитини.

Зміна по батькові дитини (ст. 149 СК). У разі, якщо батько змінив своє ім'я, по батькові дитини, яка досягла чотирнадцяти років, змінюється за її згодою.

Права батьків щодо виховання дитини (ст. 151 СК). Батьки мають переважне право перед іншими особами на особисте виховання дитини. Батьки мають право залучати до виховання дитини інших осіб, передавати її на виховання фізичним та юридичним особам. Батьки мають право обирати форми та методи виховання, крім тих, які суперечать закону, моральним засадам суспільства.

Право дитини на належне батьківське виховання забезпечується системою державного контролю, що встановлена законом. Дитина має право противитися неналежному виконанню батьками своїх обов'язків щодо неї. Дитина має право

звернутися за захистом своїх прав та інтересів до органу опіки та піклування, інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадських організацій. Дитина має право звернутися за захистом своїх прав та інтересів безпосередньо до суду, якщо вона досягла чотирнадцяти років.

Права батьків та дитини на спілкування (ст. 153 СК). Мати, батько та дитина мають право на безперешкодне спілкування між собою, крім випадків, коли таке право обмежене законом.

Права батьків по захисту дитини (ст. 154 СК). Батьки мають право на самозахист своєї дитини, повнолітніх дочки та сина. Батьки мають право звертатися до суду, органів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадських організацій за захистом прав та інтересів дитини, а також непрацездатних сина, дочки як їх законні представники без спеціальних на те повноважень. Батьки мають право звернутися за захистом прав та інтересів дітей і тоді, коли відповідно до закону вони самі мають право звернутися за таким захистом.

Здійснення батьками своїх прав та виконання обов'язків мають ґрунтуватися на повазі до прав дитини та її людської гідності. Батьківські права не можуть здійснюватися всупереч інтересам дитини. Відмова батьків від дитини є неправозгідною, суперечить моральним засадам суспільства. Ухилення батьків від виконання батьківських обов'язків є підставою для покладення на них відповідальності, встановленої законом.

Права та обов'язки неповнолітніх батьків (ст. 156 СК). Неповнолітні батьки мають такі самі права та обов'язки щодо дитини, як і повнолітні батьки, і можуть їх здійснювати самостійно. Неповнолітні батьки, які досягли чотирнадцяти років, мають право на звернення до суду за захистом прав та інтересів своєї дитини. Неповнолітні батьки у суді мають право на безоплатну правову допомогу.

Право батьків на визначення місця проживання дитини (ст. 160 СК). Місце проживання дитини, яка не досягла десяти років, визначається за згодою батьків. Місце проживання дитини, яка досягла десяти років, визначається за спільною згодою батьків та самої дитини. Якщо батьки проживають окремо, місце проживання дитини, яка досягла чотирнадцяти років, визначається нею самою.

Право батьків на відібрання малолітньої дитини від інших осіб (ст. 163 СК). Батьки мають переважне право перед іншими особами на те, щоб малолітня дитина проживала з ними. Батьки мають право вимагати відібрання малолітньої дитини від будь-якої особи, яка тримає її у себе не на підставі закону або рішення суду. Суд може відмовити у відібранні малолітньої дитини і переданні її батькам або одному з них, якщо буде встановлено, що це суперечить її інтересам.

2. Особисті немайнові обов'язки батьків і дітей

Обов'язок батьків забрати дитину з пологового будинку або іншого закладу охорони здоров'я (ст. 143 СК). Мати, батько дитини, які перебувають у шлюбі, зобов'язані забрати дитину з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я. Мати, яка не перебуває у шлюбі, зобов'язана забрати дитину з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я.

Батько, який не перебуває у шлюбі з матір'ю дитини, батьківство якого визначено у свідоцтві про народження дитини або визнано за рішенням суду,

зобов'язаний за повідомленням служби у справах дітей, що здійснюється у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, забрати дитину для утримання та виховання з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я, якщо цього не зробила мати дитини. У разі, якщо батько не перебуває у шлюбі, він набуває статусу самотнього батька.

Дитина може бути залишена батьками у пологовому будинку або в іншому закладі охорони здоров'я, якщо вона має істотні вади фізичного і (або) психічного розвитку, а також за наявності інших обставин, що мають істотне значення.

Якщо батьки не забрали дитину з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я, забрати дитину мають право її баба, дід, інші родичі з дозволу органу опіки та піклування.

Обов'язок батьків зареєструвати народження дитини в органі державної реєстрації актів цивільного стану (ст. 144 СК). Батьки зобов'язані невідкладно, але не пізніше одного місяця від дня народження дитини зареєструвати народження дитини в органі державної реєстрації актів цивільного стану. Невиконання цього обов'язку є підставою для покладення на них відповідальності, встановленої законом.

У разі смерті батьків або неможливості для них з інших причин зареєструвати народження дитини реєстрація провадиться за заявою родичів, інших осіб, уповноваженого представника закладу охорони здоров'я, в якому народилася дитина або в якому на цей час вона перебуває.

Реєстрація народження дитини провадиться органом державної реєстрації актів цивільного стану з одночасним визначенням її походження та присвоєнням прізвища, імені та по батькові. Реєстрація народження дитини засвідчується Свідоцтвом про народження, зразок якого затверджує Кабінет Міністрів України.

Обов'язки батьків щодо виховання та розвитку дитини (ст. 150 СК). Батьки зобов'язані виховувати дитину в дусі поваги до прав та свобод інших людей, любові до своєї сім'ї та родини, свого народу, своєї Батьківщини.

Батьки зобов'язані піклуватися про здоров'я дитини, її фізичний, духовний та моральний розвиток. Батьки зобов'язані забезпечити здобуття дитиною повної загальної середньої освіти, готувати її до самостійного життя. Батьки зобов'язані поважати дитину. Передача дитини на виховання іншим особам не звільняє батьків від обов'язку батьківського піклування щодо неї. Забороняються будь-які види експлуатації батьками своєї дитини. Забороняються фізичні покарання дитини батьками, а також застосування ними інших видів покарань, які принижують людську гідність дитини.

Обов'язок дитини, повнолітніх дочки та сина піклуватися про батьків (ст. 172 СК). Дитина, повнолітні дочка, син зобов'язані піклуватися про батьків, проявляти про них турботу та надавати їм допомогу. Повнолітні дочка, син мають право звернутися за захистом прав та інтересів непрацездатних, немічних батьків як їх законні представники без спеціальних на те повноважень. Якщо повнолітні дочка, син не піклуються про своїх непрацездатних, немічних батьків, з них можуть бути за рішенням суду стягнуті кошти на покриття витрат, пов'язаних із наданням такого піклування.

3. Вирішення питань щодо виховання дитини

Питання виховання дитини вирішується батьками спільно.

Той із батьків, хто проживає окремо від дитини, зобов'язаний брати участь у її вихованні і має право на особисте спілкування з нею. Той із батьків, з ким проживає дитина, не має права перешкоджати тому з батьків, хто проживає окремо, спілкуватися з дитиною та брати участь у її вихованні, якщо таке спілкування не перешкоджає нормальному розвиткові дитини.

Батьки мають право укласти договір щодо здійснення батьківських прав та виконання обов'язків тим із них, хто проживає окремо від дитини. Договір укладається у письмовій формі та підлягає нотаріальному посвідченню.

Той із батьків, хто проживає з дитиною, у разі його ухилення від виконання договору зобов'язаний відшкодувати матеріальну та моральну шкоду, завдану другому з батьків.

Вирішення органом опіки та піклування спору щодо участі у вихованні дитини того з батьків, хто проживає окремо від неї (ст. 158 СК). За заявою матері, батька дитини орган опіки та піклування визначає способи участі у вихованні дитини та спілкуванні з нею того з батьків, хто проживає окремо від неї.

Рішення про це орган опіки та піклування постановляє на підставі вивчення умов життя батьків, їхнього ставлення до дитини, інших обставин, що мають істотне значення.

Рішення органу опіки та піклування є обов'язковим до виконання. Особа, яка ухиляється від виконання рішення органу опіки та піклування, зобов'язана відшкодувати матеріальну та моральну шкоду, завдану тому з батьків, хто проживає окремо від дитини.

Вирішення судом спору щодо участі у вихованні дитини того з батьків, хто проживає окремо від неї (ст. 159 СК). Якщо той із батьків, з ким проживає дитина, чинить перешкоди тому з батьків, хто проживає окремо, у спілкуванні з дитиною та у її вихованні, зокрема якщо він ухиляється від виконання рішення органу опіки та піклування, другий із батьків має право звернутися до суду з позовом про усунення цих перешкод.

Суд визначає способи участі одного з батьків у вихованні дитини (періодичні чи систематичні побачення, можливість спільного відпочинку, відвідування дитиною місця його проживання тощо), місце та час їхнього спілкування. В окремих випадках, якщо це викликано інтересами дитини, суд може обумовити побачення з дитиною присутністю іншої особи.

Під час вирішення спору щодо участі одного з батьків у вихованні дитини береться до уваги ставлення батьків до виконання своїх обов'язків, особиста прихильність дитини до кожного з них, вік дитини, стан її здоров'я та інші обставини, що мають істотне значення, в тому числі стан психічного здоров'я одного з батьків, зловживання ним алкогольними напоями або наркотичними засобами.

За заявою заінтересованої сторони суд може зупинити виконання рішення органу опіки та піклування до вирішення спору.

У разі ухилення від виконання рішення суду особою, з якою проживає дитина, суд за заявою того з батьків, хто проживає окремо, може передати дитину для проживання з ним.

Особа, яка ухиляється від виконання рішення суду, зобов'язана відшкодувати матеріальну та моральну шкоду, завдану тому з батьків, хто проживає окремо від дитини.

4. Позбавлення та поновлення батьківських прав

Підстави позбавлення батьківських прав регламентовані ст. 164 СК України. Так, мати, батько можуть бути позбавлені судом батьківських прав, якщо вона, він:

1) не забрали дитину з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я без поважної причини і упродовж шести місяців не виявляли щодо неї батьківського піклування;

2) ухиляються від виконання своїх обов'язків по вихованню дитини;

3) жорстоко поведуться з дитиною;

4) є хронічними алкоголіками або наркоманами;

5) вдаються до будь-яких видів експлуатації дитини, примушують її до жебракування та бродяжництва;

б) засуджені за вчинення умисного кримінального правопорушення щодо дитини.

Мати, батько можуть бути позбавлені батьківських прав з підстав, встановлених вище зазначеними пунктами 2, 4 і 5, лише у разі досягнення ними повноліття. Мати, батько можуть бути позбавлені батьківських прав щодо усіх своїх дітей або когось із них.

Якщо суд при розгляді справи про позбавлення батьківських прав виявить у діях батьків або одного з них ознаки кримінального правопорушення, він письмово повідомляє про це орган досудового розслідування, який у порядку, передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом України, розпочинає досудове розслідування.

Рішення суду про позбавлення батьківських прав після набрання ним законної сили суд надсилає органу державної реєстрації актів цивільного стану за місцем реєстрації народження дитини.

Право на звернення до суду з позовом про позбавлення батьківських прав мають один із батьків, опікун, піклувальник, особа, в сім'ї якої проживає дитина, заклад охорони здоров'я, навчальний або інший дитячий заклад, в якому вона перебуває, орган опіки та піклування, прокурор, а також сама дитина, яка досягла чотирнадцяти років.

Особа, позбавлена батьківських прав: 1) втрачає особисті немайнові права щодо дитини та звільняється від обов'язків щодо її виховання; 2) перестає бути законним представником дитини; 3) втрачає права на пільги та державну допомогу, що надаються сім'ям із дітьми; 4) не може бути усиновлювачем, опікуном та піклувальником; 5) не може одержати в майбутньому тих майнових прав, пов'язаних із батьківством, які вона могла б мати у разі своєї непрацездатності (право на утримання від дитини, право на пенсію та відшкодування шкоди у разі втрати годувальника, право на спадкування);

б) втрачає інші права, засновані на спорідненості з дитиною.

Особа, позбавлена батьківських прав, не звільняється від обов'язку щодо утримання дитини. Одночасно з позбавленням батьківських прав суд може на вимогу позивача або за власною ініціативою вирішити питання про стягнення аліментів на дитину.

Якщо дитина проживала з тим із батьків, хто позбавлений батьківських прав, суд вирішує питання про можливість їхнього подальшого проживання в одному житловому приміщенні. Суд може постановити рішення про виселення того з батьків, хто позбавлений батьківських прав, з житлового приміщення, у якому він проживає з дитиною, якщо буде встановлено, що він має інше житло, у яке може поселитися, або постановити рішення про примусовий поділ житла чи його примусовий обмін.

Дитина за бажанням другого з батьків може бути передана йому. Якщо дитина не може бути передана другому з батьків, переважне право перед іншими особами на передання їм дитини мають, за їхньою заявою, баба та дід, повнолітні брати та сестри, інші родичі дитини, мачуха, вітчиму. Якщо дитина не може бути передана бабі, дідові, повнолітнім братам та сестрам, іншим родичам, мачусі, вітчиму, вона передається на опікування органу опіки та піклування.

Дитина, яка була передана родичам, мачусі, вітчиму, органів опіки та піклування, зберігає право на проживання у житловому приміщенні, в якому вона проживала, і може у будь-який час повернутися до нього.

Порядок відібрання і передання дитини встановлюється законом.

Мати, батько, позбавлені батьківських прав, мають право на звернення до суду із заявою про надання їм права на побачення з дитиною. Суд може дозволити разові, періодичні побачення з дитиною, якщо це не завдасть шкоди її життю, здоров'ю та моральному вихованню, за умови присутності іншої особи.

Поновлення батьківських прав (ст. 169 СК). Мати, батько, позбавлені батьківських прав, мають право на звернення до суду з позовом про поновлення батьківських прав.

Поновлення батьківських прав неможливе:

– якщо дитина була усиновлена, і усиновлення не скасоване або не визнане недійсним судом;

– якщо на час розгляду справи судом дитина досягла повноліття.

Суд перевіряє, наскільки змінилася поведінка особи, позбавленої батьківських прав, та обставини, що були підставою для позбавлення батьківських прав, і постановляє рішення відповідно до інтересів дитини. При вирішенні справи про поновлення батьківських прав одного з батьків суд бере до уваги думку другого з батьків, інших осіб, з ким проживає дитина. Рішення суду про поновлення батьківських прав після набрання ним законної сили суд надсилає органу державної реєстрації актів цивільного стану за місцем реєстрації народження дитини.

У разі відмови в позові про поновлення батьківських прав повторне звернення із позовом про поновлення батьківських прав можливе лише після спливу одного року з часу набрання чинності рішенням суду про таку відмову.

Глава 10. Майнові правовідносини батьків і дітей

1. Правовідносини батьків і дітей з приводу майна

Основні засади щодо майнових правовідносин батьків і дітей регламентовані главою 14 розділу III СК України.

Відповідно до ст. 173 СК України батьки і діти, зокрема ті, які спільно проживають, можуть бути самостійними власниками майна. При вирішенні спору між батьками та малолітніми, неповнолітніми дітьми, які спільно проживають, щодо належності їм майна вважається, що воно є власністю батьків, якщо інше не встановлено судом.

Майно, придбане батьками або одним із них для забезпечення розвитку, навчання та виховання дитини (одяг, інші речі особистого вжитку, іграшки, книги, музичні інструменти, спортивне обладнання тощо), є власністю дитини.

Майно, набуте батьками і дітьми за рахунок їхньої спільної праці чи спільних коштів, належить їм на праві спільної сумісної власності.

Батьки зобов'язані передати у користування дитини майно, яке має забезпечити її виховання та розвиток. Права батьків та дітей на користування житлом, яке є власністю когось із них, встановлюються законом.

Батьки управляють майном, що належить малолітній дитині, без спеціального на те повноваження. Батьки зобов'язані дбати про збереження та використання майна дитини в її інтересах. Якщо малолітня дитина може самостійно визначити свої потреби та інтереси, батьки здійснюють управління її майном, враховуючи такі потреби та інтереси. Батьки малолітньої дитини не мають права без дозволу органу опіки та піклування вчиняти такі правочини щодо її майнових прав:

- укладати договори, які підлягають нотаріальному посвідченню та (або) державній реєстрації, в тому числі договори щодо поділу або обміну житлового будинку, квартири;
- видавати письмові зобов'язання від імені дитини;
- відмовлятися від майнових прав дитини.

Батьки мають право дати згоду на вчинення неповнолітньою дитиною правочинів, передбачених ч. 2 ст. 177 СК України, лише з дозволу органу опіки та піклування.

Дозвіл на вчинення правочинів щодо нерухомого майна дитини надається органом опіки та піклування після перевірки, що проводиться упродовж одного місяця, і лише в разі гарантування збереження права дитини на житло.

Органи опіки та піклування можуть відмовити у наданні дозволу на вчинення правочинів щодо нерухомого майна дитини з одночасним зверненням до нотаріуса щодо накладення заборони відчуження такого майна лише у випадках, якщо ними встановлено, що:

1) мати та/або батько дитини, які (яка, який) звернулися за дозволом, позбавлені судом батьківських прав відповідно до ст. 164 СК;

2) судом, органом опіки та піклування або прокурором постановлено (прийнято) рішення про відібрання дитини від батьків (або того з них, який звернувся за дозволом) без позбавлення їх батьківських прав відповідно до ст. 170 СК;

3) до суду подано позов про позбавлення батьків дитини (або того з них, який звернувся за дозволом) батьківських прав особами, зазначеними у ст. 165 СК;

4) особа, яка звернулася за дозволом, повідомила про себе неправдиві відомості, що мають суттєве значення для вирішення питання про надання дозволу чи відмову в його наданні;

5) між батьками дитини немає згоди стосовно вчинення правочину щодо нерухомого майна дитини;

6) між батьками дитини або між одним із них та третіми особами існує судовий спір стосовно нерухомого майна, за дозволом на вчинення правочину щодо якого звернулися батьки дитини (або один з них);

7) вчинення правочину призведе до звуження обсягу існуючих майнових прав дитини та/або порушення охоронюваних законом інтересів дитини.

При вчиненні одним із батьків правочинів щодо майна малолітньої дитини вважається, що він діє за згодою другого з батьків. Другий з батьків має право звернутися до суду з вимогою про визнання правочину недійсним як укладеного без його згоди, якщо цей правочин виходить за межі дрібного побутового. На вчинення одним із батьків правочинів щодо транспортних засобів та нерухомого майна малолітньої дитини повинна бути письмова нотаріально засвідчена згода другого з батьків. Якщо той із батьків, хто проживає окремо від дитини протягом не менше ніж шість місяців, не бере участі у вихованні та утриманні дитини або якщо місце його проживання невідоме, правочини, зазначені в абзаці другому цієї частини, можуть бути вчинені без його згоди.

Батьки вирішують питання про управління майном дитини спільно, якщо інше не передбачено договором між ними. Спори, що виникають між батьками щодо управління майном дитини, можуть вирішуватися органом опіки та піклування або судом.

Після припинення управління батьки зобов'язані повернути дитині майно, яким вони управляли, а також доходи від нього. Неналежне виконання батьками своїх обов'язків щодо управління майном дитини є підставою для покладення на них обов'язку відшкодувати завдану їй матеріальну шкоду та повернути доходи, одержані від управління її майном.

Порядок провадження органами опіки та піклування визначеної законом діяльності, пов'язаної із захистом майнових прав дитини, встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Дохід, одержаний від використання майна малолітньої дитини, батьки мають право використовувати на виховання та утримання інших дітей та на невідкладні потреби сім'ї. Неповнолітня дитина розпоряджається доходом від свого майна відповідно до Цивільного кодексу України.

Аліменти, одержані на дитину, є власністю того з батьків, на ім'я кого вони виплачуються, і повинні використовуватися за цільовим призначенням. Неповнолітня дитина має право брати участь у розпорядженні аліментами, які одержані для її утримання. У разі смерті того з батьків, з ким проживала дитина, аліменти є власністю дитини. Опікун розпоряджається аліментами, які одержані для утримання малолітньої дитини. Неповнолітня дитина має право на самостійне

одержання аліментів та розпоряджання ними відповідно до Цивільного кодексу України.

2. Обов'язок батьків утримувати дитину

Це питання регулюється главою 15 розділу III СК України.

Батьки зобов'язані утримувати дитину до досягнення нею повноліття.

Способи виконання батьками обов'язку утримувати дитину визначаються за домовленістю між ними. За домовленістю між батьками дитини той із них, хто проживає окремо від дитини, може брати участь у її утриманні в грошовій і (або) натуральній формах. За рішенням суду кошти на утримання дитини (аліменти) присуджуються у частці від доходу її матері, батька і (або) у твердій грошовій сумі.

У разі виїзду одного з батьків за кордон на постійне проживання у державу, з якою Україна не має договору про надання правової допомоги, аліменти стягуються в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Якщо після виконання аліментних зобов'язань один із батьків не виїхав на постійне проживання у державу, з якою Україна не має договорів про правову допомогу, та залишився або повернувся для постійного проживання в Україну, порядок стягнення аліментів з урахуванням сплаченої суми встановлюється законодавством.

Якщо після набрання рішенням суду законної сили, згідно з яким з одного із батьків стягуються аліменти, він виїжджає для постійного проживання у державу, з якою Україна не має договору про правову допомогу, з нього за рішенням суду до його виїзду за межі України може бути стягнуто аліменти за весь період до досягнення дитиною повноліття.

Якщо після набрання законної сили рішенням суду про сплату аліментів за весь період до досягнення дитиною повноліття особа, з якої стягуються аліменти, продовжує постійно проживати в Україні або повертається в Україну для постійного проживання та змінюються обставини, що вплинули на визначення розміру аліментів, у судовому порядку може бути встановлено періодичне стягнення аліментів з урахуванням сплаченої суми.

Якщо місце проживання чи перебування батьків невідоме або вони ухиляються від сплати аліментів, або не мають можливості утримувати дитину, дитині призначається тимчасова державна допомога, яка не може бути меншою ніж 30 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку. Виплата тимчасової державної допомоги здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України.

Порядок призначення та виплати тимчасової державної допомоги визначається Кабінетом Міністрів України.

Роботу щодо призначення та виплати тимчасової державної допомоги дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, не мають можливості утримувати дитину або місце проживання їх невідоме, організовує центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері усиновлення та захисту прав дітей.

Суми наданої дитині тимчасової державної допомоги підлягають стягненню з платника аліментів до Державного бюджету України у судовому порядку.

При визначенні розміру аліментів суд враховує:

- 1) стан здоров'я та матеріальне становище дитини;
- 2) стан здоров'я та матеріальне становище платника аліментів;
- 3) наявність у платника аліментів інших дітей, непрацевдатних чоловіка, дружини, батьків, дочки, сина;
- 4) інші обставини, що мають істотне значення.

Мінімальний розмір аліментів на одну дитину не може бути меншим, ніж 30 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку, за винятком випадків, передбачених ст. 184 СК.

Частка заробітку (доходу) матері, батька, яка буде стягуватися як аліменти на дитину, визначається судом. Якщо стягуються аліменти на двох і більше дітей, суд визначає єдину частку від заробітку (доходу) матері, батька на їх утримання, яка буде стягуватися до досягнення найстаршою дитиною повноліття.

Визначення розміру аліментів у твердій грошовій сумі (ст. 184 СК). Якщо платник аліментів має нерегулярний, мінливий дохід, частину доходу одержує в натурі, а також за наявності інших обставин, що мають істотне значення, суд за заявою платника або одержувача може визначити розмір аліментів у твердій грошовій сумі.

Розмір аліментів, визначений судом у твердій грошовій сумі, підлягає індексації відповідно до закону.

Якщо розмір аліментів, визначений судом у твердій грошовій сумі, менший від мінімального розміру, передбаченого ч. 2 ст. 182 СК України, дитині призначається відповідно до закону державна допомога в розмірі різниці між визначеним розміром аліментів і 30 відсотками прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку.

Той із батьків, із кого присуджено стягнення аліментів на дитину, а також той із батьків, до кого вимога про стягнення аліментів не була подана, зобов'язані брати участь у додаткових витратах на дитину, що викликані особливими обставинами.

За заявою платника аліментів або за власною ініціативою орган опіки та піклування перевіряє цільове витрачання аліментів. У разі нецільового витрачання аліментів платник має право звернутися до суду з позовом про зменшення розміру аліментів або про внесення частини аліментів на особистий рахунок дитини у відділенні Державного ощадного банку України.

Один із батьків може подати заяву за місцем роботи, місцем виплати пенсії, стипендії про відрахування аліментів на дитину з його заробітної плати, пенсії, стипендії у розмірі та на строк, які визначені у цій заяві. Така заява може бути ним відкликана.

На підставі заяви одного з батьків аліменти відраховуються не пізніше триденного строку від дня, встановленого для виплати заробітної плати, пенсії, стипендії.

На підставі заяви одного з батьків аліменти можуть бути відраховані і тоді, коли загальна сума, яка підлягає відрахуванню на підставі заяви та виконавчих документів, перевищує половину заробітної плати, пенсії, стипендії, а також якщо з нього вже стягуються аліменти на іншу дитину.

Батьки можуть бути звільнені від обов'язку утримувати дитину, якщо дохід дитини набагато перевищує дохід кожного з них і забезпечує повністю її потреби. Батьки можуть бути звільнені від обов'язку утримувати дитину лише за рішенням

суду. Якщо дитина перестала отримувати дохід або її дохід зменшився, заінтересована особа має право звернутися до суду з позовом про стягнення аліментів.

Батьки мають право укласти договір про сплату аліментів на дитину, у якому визначити розмір та строки виплати. Умови договору не можуть порушувати права дитини, які встановлені СК. Договір укладається у письмовій формі і нотаріально посвідчується. У разі невиконання одним із батьків свого обов'язку за договором аліменти з нього можуть стягуватися на підставі виконавчого напису нотаріуса.

Аліменти на дитину присуджуються за рішенням суду від дня пред'явлення позову. Розмір аліментів, визначений за рішенням суду або домовленістю між батьками, може бути згодом зменшено або збільшено за рішенням суду за позовом платника або одержувача аліментів у разі зміни матеріального або сімейного стану, погіршення або поліпшення здоров'я когось із них та в інших випадках, передбачених СК.

При виникненні заборгованості з вини особи, яка зобов'язана сплачувати аліменти за рішенням суду, одержувач аліментів має право на стягнення неустойки (пені) у розмірі одного відсотка від суми несплачених аліментів за кожен день прострочення. Розмір неустойки може бути зменшений судом з урахуванням матеріального та сімейного стану платника аліментів. Неустойка не сплачується, якщо платник аліментів є неповнолітнім.

3. Обов'язок батьків утримувати повнолітніх дочку, сина

Це питання регулюється главою 16 розділу III СК України.

Батьки зобов'язані утримувати своїх повнолітніх непрацездатних дочку, сина, які потребують матеріальної допомоги, якщо вони можуть таку матеріальну допомогу надавати.

Якщо повнолітні дочка, син продовжують навчання і у зв'язку з цим потребують матеріальної допомоги, батьки зобов'язані утримувати їх до досягнення двадцяти трьох років за умови, що вони можуть надавати матеріальну допомогу.

Право на утримання припиняється у разі припинення навчання.

Право на звернення до суду з позовом про стягнення аліментів має той із батьків, із ким проживає дочка, син, а також самі дочка, син, які продовжують навчання.

Суд визначає розмір аліментів на повнолітніх дочку, сина у твердій грошовій сумі і (або) у частці від заробітку (доходу) платника аліментів з урахуванням обставин, зазначених у ст. 182 СК.

При визначенні розміру аліментів з одного з батьків суд бере до уваги можливість надання утримання другим з батьків, своїми дружиною, чоловіком та повнолітніми дочкою, сином.

До відносин між батьками і дочкою, сином щодо надання їм утримання застосовуються норми ст. 187, 189–192 і 194–197 СК України.

4. Обов'язок повнолітніх дочки, сина утримувати батьків

Це питання регулюється Главою 17 Розділу III СК України.

Повнолітні дочка, син зобов'язані утримувати батьків, які є непрацездатними і потребують матеріальної допомоги. Якщо мати, батько були позбавлені батьківських прав і ці права не були поновлені, обов'язок утримувати матір, батька у дочки, сина, щодо яких вони були позбавлені батьківських прав, не виникає.

Дочка, син, крім сплати аліментів, зобов'язані брати участь у додаткових витратах на батьків, викликаних тяжкою хворобою, інвалідністю або немічністю.

Дочка, син можуть бути звільнені судом від обов'язку утримувати матір, батька та обов'язку брати участь у додаткових витратах, якщо буде встановлено, що мати, батько ухилялися від виконання своїх батьківських обов'язків. У виняткових випадках суд може присудити з дочки, сина аліменти на строк не більше ніж три роки.

Суд визначає розмір аліментів на батьків у твердій грошовій сумі і (або) у частці від заробітку (доходу) з урахуванням матеріального та сімейного стану сторін.

При визначенні розміру аліментів та додаткових витрат суд бере до уваги можливість одержання утримання від інших дітей, до яких не пред'явлено позову про стягнення аліментів, дружини, чоловіка та своїх батьків.

У виняткових випадках, якщо мати, батько є тяжко хворими, інвалідами, а дитина (ст. 6 СК) має достатній дохід (заробіток), суд може постановити рішення про стягнення з неї одноразово або впродовж певного строку коштів на покриття витрат, пов'язаних з лікуванням та доглядом за ними.

РОЗДІЛ 4 ПРАВОВІДНОСИНИ ЗА УЧАСТІ ІНШИХ ЧЛЕНІВ СІМ'Ї ТА РОДИЧІВ

Глава 11. Особисті немайнові правовідносини інших членів сім'ї та родичів

Наявність прав та обов'язків кожного із членів сім'ї щодо інших вважається однією із найістотніших її ознак. Норми сімейного законодавства визначають основні права та обов'язки не лише кожного із подружжя і суб'єктів сімейних відносин найближчого ступеня спорідненості, зокрема батьків і дітей, а й інших членів сім'ї та родичів. До них законодавством віднесені баба, дід, прабаба, прадід, брати, сестри, мачуха, вітчим, падчерка, пасинок, брати, сестри та інші родичі. Вони мають законодавчо визначену можливість набуття та здійснення як особистих немайнових, так і майнових прав, маючи також і відповідні обов'язки.

Перелік особистих немайнових прав та обов'язків інших членів сім'ї та родичів містить глава 21 розділу V СК.

Права баби та діда, прабаби та прадіда на виховання внуків, правнуків (ст. 257 СК). Баба, дід, прабаба, прадід мають право спілкуватися зі своїми внуками, правнуками, брати участь у їх вихованні.

Батьки чи інші особи, з якими проживає дитина, не мають права перешкоджати у здійсненні бабою, дідом, прабабою, прадідом своїх прав щодо виховання внуків, правнуків. Якщо такі перешкоди чиняться, баба, дід, прабаба, прадід мають право на звернення до суду з позовом про їх усунення.

Права баби і діда щодо захисту внуків (ст. 258 СК). Баба і дід мають право на самозахист внуків. Баба і дід мають право звернутися за захистом прав та інтересів малолітніх, неповнолітніх та повнолітніх непрацездатних внуків до органу опіки та піклування або до суду без спеціальних на те повноважень.

Права братів та сестер на спілкування (ст. 259 СК). Права та обов'язки, встановлені законом для братів та сестер, мають рідні (повнорідні, неповнорідні) брати та сестри.

Брати та сестри, зокрема ті, які не проживають разом, мають право на спілкування.

Мати, батько, баба, дід, інші особи, з якими проживають неповнолітні брати та сестри, зобов'язані сприяти їхньому спілкуванню.

Повнолітні особи мають право брати участь у вихованні своїх неповнолітніх братів та сестер незалежно від місця їхнього проживання.

Право мачухи, вітчима брати участь у вихованні пасинка, падчерки (ст. 260 СК). Якщо мачуха, вітчим проживають однією сім'єю з малолітніми, неповнолітніми пасинком, падчеркою, вони мають право брати участь у їхньому вихованні.

Права та обов'язки особи, яка взяла у свою сім'ю дитину, щодо її виховання (ст. 261 СК). Особа, яка взяла у свою сім'ю дитину-сироту або дитину, позбавлену батьківського піклування, має права та обов'язки щодо її виховання та захисту відповідно до положень ст. 249 і 262 СК України.

Права сестри, брата, мачухи, вітчима та інших членів сім'ї на захист дітей (ст. 262 СК). Сестра, брат, мачуха, вітчим мають право на самозахист своїх малолітніх, неповнолітніх, повнолітніх непрацездатних братів, сестер, пасинка, падчерки. Сестра, брат, мачуха, вітчим мають право звернутися за захистом прав та інтересів малолітніх, неповнолітніх та повнолітніх непрацездатних братів, сестер, пасинка, падчерки до органу опіки та піклування або до суду без спеціальних на те повноважень.

Спир щодо участі баби, діда, прабаби, прадіда, брата, сестри, мачухи, вітчима у вихованні дитини вирішується судом відповідно до ст. 159 СК України.

Внуки, правнуки зобов'язані піклуватися про своїх бабу, діда, прабабу, прадіда.

Повнолітні брати, сестри, пасинки, падчерки зобов'язані піклуватися про брата, сестру, вітчима, мачуху, які виховували їх та надавали їм матеріальну допомогу. Такий обов'язок мають особи і щодо тих, із ким вони проживали однією сім'єю до досягнення повноліття.

Глава 12. Майнові правовідносини інших членів сім'ї та родичів

Майнові правовідносини інших членів сім'ї та родичів регулюються положеннями глави 22 розділу V СК.

Обов'язок баби, діда утримувати внуків (ст. 265 СК). Баба, дід зобов'язані утримувати своїх малолітніх, неповнолітніх внуків, якщо у них немає матері, батька або якщо батьки не можуть з поважних причин надавати їм належного утримання, за умови, що баба, дід можуть надавати матеріальну допомогу.

Обов'язок внуків, правнуків утримувати бабу, діда, прабабу, прадіда (ст. 266 СК). Повнолітні внуки, правнуки зобов'язані утримувати непрацездатних бабу, діда, прабабу, прадіда, які потребують матеріальної допомоги і якщо у них немає чоловіка, дружини, повнолітніх дочки, сина або ці особи з поважних причин не можуть надавати їм належного утримання за умови, що повнолітні внуки, правнуки можуть надавати матеріальну допомогу.

Обов'язок по утриманню братів та сестер (ст. 267 СК). Повнолітні брати, сестри зобов'язані утримувати малолітніх, неповнолітніх братів та сестер, які потребують матеріальної допомоги і якщо вони не мають батьків, чоловіка, дружини або ці особи з поважних причин не можуть надавати їм належного утримання, за умови, що повнолітні брати та сестри можуть надавати матеріальну допомогу.

Повнолітні брати і сестри зобов'язані утримувати непрацездатних повнолітніх братів і сестер, які потребують матеріальної допомоги, якщо вони не мають чоловіка, дружини, батьків або повнолітніх дочки, сина, за умови, що повнолітні брати та сестри можуть надавати матеріальну допомогу.

Обов'язок мачухи, вітчима утримувати падчерку, пасинка (ст. 268 СК). Мачуха, вітчим зобов'язані утримувати малолітніх, неповнолітніх падчерку, пасинка, які з ними проживають, якщо у них немає матері, батька, діда, баби, повнолітніх братів та сестер або ці особи з поважних причин не можуть надавати їм належного утримання за умови, що мачуха, вітчим можуть надавати матеріальну допомогу.

Суд може звільнити вітчима, мачуху від обов'язку по утриманню падчерки, пасинка або обмежити його певним строком, зокрема у разі:

- 1) нетривалого проживання з їхнім матір'ю, батьком;
- 2) негідної поведінки у шлюбних відносинах матері, батька дитини.

Обов'язок інших осіб утримувати дитину (ст. 269 СК). Особи, у сім'ї яких виховувалася дитина, зобов'язані надавати їй матеріальну допомогу, якщо у неї немає батьків, баби, діда, повнолітніх братів та сестер за умови, що ці особи можуть надавати матеріальну допомогу.

Обов'язок падчерки, пасинка утримувати мачуху, вітчима (ст. 270 СК). Повнолітні падчерка, пасинок зобов'язані утримувати непрацездатних мачуху, вітчима, якщо вони потребують матеріальної допомоги і якщо вони надавали падчерці, пасинкові систематичну матеріальну допомогу не менше ніж п'ять років, за умови, що падчерка, пасинок можуть надавати матеріальну допомогу.

Обов'язок падчерки, пасинка по утриманню мачухи, вітчима виникає, якщо у мачухи, вітчима немає чоловіка, дружини, повнолітніх дочки, сина, братів та сестер або якщо ці особи з поважних причин не можуть надавати їм належного утримання.

Обов'язок особи утримувати тих, з ким вона проживала однією сім'єю до досягнення повноліття (ст. 271 СК). Якщо особа до досягнення повноліття проживала з родичами або іншими особами однією сім'єю, вона зобов'язана утримувати непрацездатних родичів та інших осіб, з якими проживала не менше ніж п'ять років, за умови, що ця особа може надавати матеріальну допомогу. Цей обов'язок виникає, якщо у того, хто потребує матеріальної допомоги, немає дружини, чоловіка, повнолітніх дочки, сина, братів та сестер або ці особи з поважних причин не можуть надавати їм належного утримання.

Розмір аліментів, що стягуються з інших членів сім'ї та родичів на дітей і непрацездатних повнолітніх осіб, які потребують матеріальної допомоги, визначається у частці від заробітку (доходу) або у твердій грошовій сумі. При визначенні розміру аліментів суд бере до уваги матеріальний та сімейний стан платника та одержувача аліментів.

Якщо позов пред'явлений не до всіх зобов'язаних осіб, а лише до деяких із них, розмір аліментів визначається з урахуванням обов'язку всіх зобов'язаних осіб надавати утримання. При цьому сукупний розмір аліментів, що підлягає стягненню, не може бути меншим, ніж 30 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку.

Суд може визначити строк, протягом якого будуть стягуватися аліменти.

Якщо матеріальний або сімейний стан особи, яка сплачує аліменти, чи особи, яка їх одержує, змінився, суд може за позовом будь-кого з них змінити встановлений розмір аліментів або звільнити від їх сплати.

РОЗДІЛ 5 ВЛАШТУВАННЯ ДІТЕЙ-СИРИТ І ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ

Глава 13. Усиновлення

1. Поняття та сутність усиновлення

Конвенція про права дитини, учасницею якої є і Україна, передбачає, що дитина, яка тимчасово або постійно позбавлена сімейного оточення або яка в її власних найвищих інтересах не може залишатися в такому оточенні, має право на особливий захист і допомогу, що надається державою, яка забезпечує зміну догляду за дитиною.

Ст. 52 Конституції України покладає на державу вирішення питань з утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Виходячи з цього, СК називає усиновлення однією з форм влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, поряд із опікою та піклуванням, патронатом, прийомною сім'єю, а також дитячим будинком сімейного типу.

За допомогою усиновлення усуваються несприятливі для формування особистості дитини обставини і створюються умови, які найбільш близькі до тих, що складаються у сім'ї. Але за сучасних умов у випадках, передбачених законом, батьками дитини можуть бути особи, які не мають з нею генного зв'язку, зокрема, при народженні дитини в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій (штучне запліднення, сурогатна матір), визнання батьківства особою, яка знає, що вона насправді не є батьком дитини і таке інше, тобто право на існування поряд із біологічним отримало і соціальне батьківство та материнство. СК враховує це, встановлюючи, що сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства (ч. 4 ст. 3 СК).

Усиновлення – правовий інститут, що здійснюється в інтересах дитини, єдиний або обидва батьки якої: померли, невідомі, позбавлені батьківських прав, визнані в судовому порядку недієздатними, безвісно відсутніми чи оголошені померлими; дали згоду на усиновлення; більше шести місяців не проживають разом з дитиною та без поважних причин не беруть участі в її вихованні та утриманні, не виявляють щодо дитини батьківської уваги і турботи.

В основу організаційно-правового механізму щодо усиновлення в Україні закладені принципи, які відповідають міжнародним вимогам: кожна дитина має право на виховання в сім'ї; пріоритетним є національне усиновлення; міжнародне усиновлення розглядається як альтернатива лише тоді, коли були вичерпані всі можливості щодо передачі під опіку, піклування, на усиновлення чи виховання в сім'ї громадян України; вирішення усіх процедурних питань усиновлення дитини із дотриманням чинного законодавства України; заборона посередницької комерційної діяльності щодо усиновлення дітей; укладення з іноземними державами договорів про правову допомогу; здійснення контролю за умовами утримання та виховання дітей у сім'ях іноземців. Рішення щодо усиновлення дитини провадиться в Україні

лише в судовому порядку, за винятком усиновлення дитини, яка є громадянином України, але проживає за межами України (ч. 1 ст. 282 СК).

Усиновлення – це юридичний акт, який є складним за своїм фактичним складом і включає волевиявлення усиновлювача (ст. 223 СК) та рішення суду (ст. 224 СК).

Основні положення щодо усиновлення містяться у главі 18 розділу IV СК України.

2. Суб'єкти відносин щодо усиновлення

Суб'єктами відносин щодо усиновлення є усиновлювачі та усиновлені.

Відповідно до ст. 208 СК *усиновленою* може бути дитина (ст. 6 СК). У виняткових випадках суд може постановити рішення про усиновлення повнолітньої особи, яка не має матері, батька або була позбавлена їхнього піклування. У цьому разі суд бере до уваги сімейний стан усиновлювача, зокрема відсутність у нього своїх дітей, та інші обставини, що мають істотне значення.

Особи, які можуть бути усиновлювачами (ст. 211 СК):

1) дієздатна особа віком не молодша двадцяти одного року, за винятком, коли усиновлювач є родичем дитини;

2) особа, що старша за дитину, яку вона бажає усиновити, не менше ніж на п'ятнадцять років. У разі усиновлення повнолітньої особи різниця у віці не може бути меншою, ніж вісімнадцять років;

3) подружжя, а також особи, зазначені у п. 5 та 6 нижче. Усиновлювачами не можуть бути особи однієї статі;

4) особи, які не перебувають у шлюбі між собою, не можуть усиновити одну й ту саму дитину. Якщо такі особи проживають однією сім'єю, суд може постановити рішення про усиновлення ними дитини;

5) якщо дитина має лише матір, вона не може бути усиновлена чоловіком, з яким її мати не перебуває у шлюбі. Якщо дитина має лише батька, вона не може бути усиновлена жінкою, з якою він не перебуває у шлюбі. Якщо такі особи проживають однією сім'єю, суд може постановити рішення про усиновлення ними дитини;

6) якщо дитина має лише матір або лише батька, які у зв'язку з усиновленням втрачають правовий зв'язок із нею, усиновлювачем дитини може бути один чоловік або одна жінка;

Кількість дітей, яку може усиновити один усиновлювач, не обмежується.

Особи, які не можуть бути усиновлювачами (ст. 212 СК):

1) обмежені у дієздатності;

2) визнані недієздатними;

3) позбавлені батьківських прав, якщо ці права не були поновлені;

4) були усиновлювачами (опікунами, піклувальниками, прийомними батьками, батьками-вихователями) іншої дитини, але усиновлення було скасовано або визнано недійсним (було припинено опіку, піклування чи діяльність прийомної сім'ї або дитячого будинку сімейного типу) з їхньої вини;

5) перебувають на обліку або на лікуванні у психоневрологічному чи наркологічному диспансері;

6) зловживають спиртними напоями або наркотичними засобами;
7) не мають постійного місця проживання та постійного заробітку (доходу);
8) страждають на хвороби, перелік яких затверджений центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я;

9) є іноземцями, які не перебувають у шлюбі, крім випадків, коли іноземець є родичем дитини;

10) були засуджені за злочини проти життя і здоров'я, волі, честі та гідності, статевої свободи та статевої недоторканості особи, проти громадської безпеки, громадського порядку та моральності, у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, а також за злочини, передбачені ст. 148, 150, 150-1, 164, 166, 167, 169, 181, 187, 324, 442 Кримінального кодексу України, або мають непогашену чи не зняту в установленому законом порядку судимість за вчинення інших злочинів;

11) за станом здоров'я потребують постійного стороннього догляду;

12) є особами без громадянства;

13) перебувають у шлюбі з особою, яка відповідно до п. 3-6, 8 і 10 ст. 212 СК не може бути усиновлювачем.

Крім осіб, зазначених вище, не можуть бути усиновлювачами інші особи, інтереси яких суперечать інтересам дитини.

За наявності кількох осіб, які виявили бажання усиновити одну й ту саму дитину, переважне право на її усиновлення має громадянин України:

1) в сім'ї якого виховується дитина;

2) який є чоловіком матері, дружиною батька дитини, яка усиновлюється;

3) який усиновлює кількох дітей, які є братами, сестрами;

4) який є родичем дитини.

3. Умови усиновлення

Умови усиновлення – це згода осіб, які відповідно до закону мають на це право: самої дитини; її батьків або осіб, що їх замінюють; одного з подружжя, якщо він не є усиновлювачем.

Згода батьків на усиновлення дитини (ст. 217 СК). Усиновлення дитини здійснюється за вільною згодою її батьків. Згода батьків на усиновлення дитини має бути безумовною. Угода про надання усиновлювачем плати за згоду на усиновлення дитини батькам, опікунам чи іншим особам, з якими вона проживає, є нікчемною.

Згода батьків на усиновлення може бути дана ними лише після досягнення дитиною двомісячного віку. Якщо мати чи батько дитини є неповнолітніми, крім їхньої згоди на усиновлення, потрібна згода їхніх батьків.

Письмова згода батьків на усиновлення засвідчується нотаріусом.

Мати, батько дитини мають право відкликати свою згоду на усиновлення до набрання чинності рішенням суду про усиновлення.

Згода дитини на усиновлення (ст. 218 СК). Для усиновлення дитини потрібна її згода, якщо вона досягла такого віку та рівня розвитку, що може її висловити. Згода дитини на її усиновлення дається у формі, яка відповідає її вікові та стану здоров'я.

Дитина має бути проінформована про правові наслідки усиновлення.

Усиновлення провадиться без згоди дитини, якщо вона у зв'язку з віком або станом здоров'я не усвідомлює факту усиновлення.

Згода дитини на усиновлення не потрібна, якщо вона проживає в сім'ї усиновлювачів і вважає їх своїми батьками.

Усиновлення дитини без згоди батьків (ст. 219 СК). Усиновлення дитини провадиться без згоди батьків, якщо вони:

- 1) невідомі;
- 2) визнані безвісно відсутніми;
- 3) визнані недієздатними;
- 4) позбавлені батьківських прав щодо дитини, яка усиновлюється;
- 5) упродовж двох місяців після народження дитини не забрали її на виховання до себе в сім'ю та запис про них у Книзі реєстрації народжень вчинено відповідно до ст. 135 СК.

Усиновлення дитини може бути проведене без згоди повнолітніх батьків, якщо судом буде встановлено, що вони, не проживаючи з дитиною більше шести місяців без поважних причин, не проявляють щодо неї батьківської турботи та піклування, не виховують та не утримують її.

Згода другого з подружжя на усиновлення дитини (ст. 220 СК). На усиновлення дитини одним із подружжя потрібна письмова згода другого з подружжя, засвідчена нотаріально. Усиновлення дитини може бути проведене без згоди другого з подружжя, якщо він визнаний безвісно відсутнім, недієздатним, а також за наявності інших обставин, що мають істотне значення.

Згода опікуна, піклувальника на усиновлення дитини (ст. 221 СК). На усиновлення дитини, над якою встановлено опіку або піклування, а також на усиновлення дитини, над батьками якої встановлено опіку або піклування, потрібна письмова згода опікуна або піклувальника незалежно від згоди батьків. Якщо опікун або піклувальник не дав згоди на усиновлення дитини, така згода може бути дана органом опіки та піклування.

Усиновлення може бути проведене без згоди опікуна, піклувальника або органу опіки та піклування, якщо суд установить, що усиновлення дитини відповідає її інтересам.

Згода закладу охорони здоров'я або навчального закладу на усиновлення дитини (ст. 222 СК). На усиновлення дитини, яка не має батьків і перебуває у закладі охорони здоров'я або навчальному закладі, потрібна письмова згода цього закладу. Усиновлення може бути проведене без згоди цього закладу, якщо суд установить, що усиновлення дитини відповідає її інтересам.

4. Порядок усиновлення

Порядок усиновлення – це процедура, яка складається з певних стадій і здійснюється відповідними органами за правилами, що встановлені законодавством.

Особа, яка бажає усиновити дитину, подає до суду заяву про усиновлення. Подання такої заяви через представника не допускається. Заява про усиновлення може бути відкликана до набрання чинності рішенням суду про усиновлення.

Суд, постановляючи рішення про усиновлення дитини, враховує обставини, що мають істотне значення, зокрема:

- 1) стан здоров'я та матеріальне становище особи, яка бажає усиновити дитину, її сімейний стан та умови проживання, ставлення до виховання дитини;
- 2) мотиви, на підставі яких особа бажає усиновити дитину;
- 3) мотиви того, чому другий із подружжя не бажає бути усиновлювачем, якщо лише один із подружжя подав заяву про усиновлення;
- 4) взаємовідповідність особи, яка бажає усиновити дитину, та дитини, а також те, як довго вже ця особа опікується дитиною;
- 5) особу дитини та стан її здоров'я;
- 6) ставлення дитини до особи, яка бажає її усиновити.

При дотриманні всіх умов, встановлених цим Кодексом, здатності особи, яка бажає усиновити дитину, забезпечити стабільні та гармонійні умови для життя дитини суд постановляє рішення, яким оголошує цю особу усиновлювачем дитини.

Суд не може відмовити особі в усиновленні на тій підставі, що вона вже має або може народити дитину.

Суд, постановляючи рішення про усиновлення повнолітньої особи, враховує мотиви, на підставі яких особи бажають усиновлення, можливість їхнього спільного проживання, їхній сімейний стан та стан здоров'я, а також інші обставини, що мають істотне значення.

5. Правові наслідки усиновлення

З моменту здійснення усиновлення припиняються особисті та майнові права і обов'язки між батьками та особою, яка усиновлена, а також між нею та іншими її родичами за походженням.

При усиновленні дитини однією особою ці права та обов'язки можуть бути збережені за бажанням матері, якщо усиновлювачем є чоловік, або за бажанням батька, якщо усиновлювачем є жінка.

Якщо після смерті одного з батьків дитини або розірвання шлюбу з особою, визнаною судом недієздатною, другий із батьків дитини вступив у повторний шлюб і його дружина, чоловік у повторному шлюбі бажають усиновити дитину, баба, дід дитини з боку того з батьків, хто помер або визнаний недієздатним, рідні брати, сестри дитини мають право подати до суду заяву про збереження між ними та дитиною, яку усиновлюють, правового зв'язку.

Суд розглядає таку заяву одночасно із заявою про усиновлення і задовольняє її, якщо це відповідає інтересам дитини.

З моменту усиновлення виникають взаємні особисті немайнові та майнові права і обов'язки між особою, яка усиновлена (а в майбутньому - між її дітьми, внуками), та усиновлювачем і його родичами за походженням.

Усиновлення надає усиновлювачеві права і накладає на нього обов'язки щодо дитини, яку він усиновив, у такому самому обсязі, який мають батьки щодо дитини.

Усиновлення надає особі, яку усиновлено, права і накладає на неї обов'язки щодо усиновлювача у такому самому обсязі, який має дитина щодо своїх батьків.

На підставі рішення суду про усиновлення в актовий запис про народження дитини або повнолітньої особи, складений органами державної реєстрації актів

цивільного стану України, орган державної реєстрації актів цивільного стану вносить відповідні зміни і видає нове Свідоцтво про народження з урахуванням цих змін.

Свідоцтво про народження, що було видане раніше, анулюється.

Дитина, яка усиновлена, зберігає права на пенсію, інші соціальні виплати, а також на відшкодування шкоди у зв'язку з втратою годувальника, які вона мала до усиновлення.

6. Визнання усиновлення недійсним

Відповідно до ст. 236 СК усиновлення визнається недійсним за рішенням суду, якщо воно було проведене без згоди дитини та батьків, якщо така згода була необхідною.

Усиновлення визнається недійсним за рішенням суду, якщо усиновлювач не бажав настання прав та обов'язків, які виникають у результаті усиновлення (фіктивне усиновлення).

Усиновлення може бути визнане недійсним за рішенням суду, якщо воно було проведене на підставі підроблених документів.

Усиновлення може бути визнане недійсним за рішенням суду у разі відсутності згоди на усиновлення осіб, зазначених у ст. 220 – 222 СК.

Якщо одним із подружжя усиновлена дитина другого з подружжя, усиновлення може бути визнане недійсним за рішенням суду, якщо буде встановлено, що на момент усиновлення другий із подружжя не мав наміру продовжувати з ним шлюбні відносини.

Правові наслідки визнання усиновлення недійсним:

- 1) усиновлення, визнане недійсним, анулюється з моменту його здійснення;
- 2) у разі визнання усиновлення недійсним припиняються права та обов'язки, які виникли раніше і встановлені законом для усиновлювача, його родичів та усиновленої дитини;
- 3) у разі визнання усиновлення недійсним відновлюються права та обов'язки між дитиною, її батьками та іншими родичами за походженням;
- 4) у разі визнання усиновлення недійсним дитина, яка не досягла чотирнадцяти років, за бажанням батьків або інших родичів передається їм. У разі визнання усиновлення недійсним щодо дитини, яка досягла чотирнадцяти років, місце її подальшого проживання визначається за її згодою. У разі якщо передання дитини батькам або іншим родичам неможливе, вона передається на опікування органу опіки та піклування;
- 5) у разі визнання усиновлення недійсним відновлюються прізвище, ім'я та по батькові дитини, які вона мала до усиновлення. За бажанням дитини вона має право надалі іменуватися прізвищем, ім'ям та по батькові, які вона одержала у зв'язку з усиновленням;
- 6) суд може постановити рішення про стягнення аліментів на дитину з особи, яка була її усиновлювачем, на строк не більше ніж два роки, якщо дитина не має батьків або батьки не мають змоги її утримувати, за умови, що усиновлювач може надавати матеріальну допомогу.

7. Скасування усиновлення

Відповідно до ст. 238 СК усиновлення може бути скасоване за рішенням суду, якщо:

- 1) воно суперечить інтересам дитини, не забезпечує їй сімейного виховання;
- 2) дитина страждає недоумством, на психічну чи іншу тяжку невиліковну хворобу, про що усиновлювач не знав і не міг знати на час усиновлення;
- 3) між усиновлювачем і дитиною склалися, незалежно від волі усиновлювача, стосунки, які роблять неможливими їхнє спільне проживання і виконання усиновлювачем своїх батьківських обов'язків.

Скасування усиновлення не допускається після досягнення дитиною повноліття. Усиновлення може бути скасоване після досягнення дитиною повноліття, якщо протиправна поведінка усиновленого, усиновлювача загрожує життю, здоров'ю усиновлювача, усиновленого або інших членів сім'ї.

Усиновлення повнолітньої особи може бути скасовано судом за взаємною згодою усиновлювача і усиновленого або на вимогу одного з них, якщо сімейні відносини між ними не склалися.

Усиновлення скасовується від дня набрання чинності рішенням суду.

Правові наслідки скасування усиновлення:

- 1) у разі скасування усиновлення припиняються на майбутнє права та обов'язки, що виникли у зв'язку з усиновленням між дитиною та усиновлювачем і його родичами;
- 2) у разі скасування усиновлення відновлюються права та обов'язки між дитиною та її батьками, іншими родичами за походженням;
- 3) у разі скасування усиновлення дитина передається за бажанням батьків або інших родичів їм, а якщо це неможливо, – вона передається на опікування органів опіки та піклування;
- 4) у разі скасування усиновлення з підстави, зазначеної у п. 1 ч. 1 ст. 238 СК, якщо дитина не передається батькам, за нею зберігається право на проживання у житловому приміщенні, в якому вона проживала після усиновлення;
- 5) у разі скасування усиновлення дитина має право на збереження прізвища, імені та по батькові, які вона одержала у зв'язку з усиновленням. За бажанням дитини їй присвоюється прізвище, ім'я, по батькові, які вона мала до усиновлення;
- 6) у разі скасування усиновлення з підстави, зазначеної у п. 1 ч. 1 ст. 238 СК, якщо дитина не передається батькам, суд може постановити рішення про стягнення аліментів на дитину з особи, яка була її усиновлювачем, за умови, що останній може надавати матеріальну допомогу.

Глава 14. Усиновлення дітей громадянами України, які проживають за її межами, та іноземцями

Основні питання щодо усиновлення дітей громадянами України, які проживають за її межами, та іноземцями регулюються розділом VI СК України.

Усиновлення дитини, яка є громадянином України, але проживає за межами України (ст. 282 СК). Усиновлення громадянином України дитини, яка є громадянином України, але проживає за межами України, здійснюється в консульській установі або дипломатичному представництві України.

Якщо усиновлювач не є громадянином України, для усиновлення дитини, яка є громадянином України, потрібен дозвіл центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері усиновлення та захисту прав дітей.

Усиновлення іноземцем дитини, яка є громадянином України, здійснене у відповідних органах держави, на території якої проживає дитина, є дійсним за умови попереднього одержання дозволу центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері усиновлення та захисту прав дітей.

Усиновлення іноземцем дитини, яка є громадянином України (ст. 283 СК). Усиновлення іноземцем в Україні дитини, яка є громадянином України, здійснюється на загальних підставах, встановлених главою 18 СК України.

Дитина, яка є громадянином України, може бути усиновлена іноземцем, якщо вона перебуває не менше ніж один рік на обліку в центральному органі виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері усиновлення та захисту прав дітей, і досягла п'яти років.

Усиновлення може бути здійснене до закінчення зазначеного строку, а також до досягнення дитиною п'яти років, якщо:

- 1) усиновлювач є родичем дитини;
- 2) дитина страждає на хворобу, що внесена до спеціального переліку хвороб, затвердженого центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я;
- 3) здійснюється усиновлення усіх рідних братів і сестер в одну сім'ю, якщо один із них досяг п'яти років і перебуває на обліку в центральному органі виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері усиновлення та захисту прав дітей не менше ніж один рік;
- 4) іноземці виявили бажання усиновити дитину, яка є братом або сестрою раніше усиновленої ними дитини.

Дитина може бути усиновлена іноземцем, якщо не виявилось громадянина України, який бажав би її усиновити або взяти на виховання до себе в сім'ю.

Переважне право на усиновлення дитини – громадянина України – мають іноземці, які є:

- 1) родичами дитини;
- 2) громадянами держав, з якими Україна уклала договір про надання правової допомоги.

На усиновлення дитини іноземцем потрібна згода центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері усиновлення та захисту прав дітей.

Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері усиновлення та захисту прав дітей, направляє в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, запит до Міністерства внутрішніх справ України щодо перевірки іноземців, які усиновлюють дитину, яка є громадянином України, на наявність або відсутність інформації компрометуючого характеру в правоохоронних органах інших держав та Генеральному секретаріаті Інтерполу.

Усиновлення іноземцями провадиться за умови забезпечення дитині прав в обсязі, не меншому, ніж це встановлено законами України.

За усиновленою дитиною зберігається громадянство України до досягнення нею вісімнадцяти років.

Усиновлена дитина має право на збереження своєї національної ідентичності відповідно до Конвенції про права дитини, інших міжнародних договорів.

Усиновлення дитини, яка є іноземцем і проживає в Україні (ст. 284 СК). Усиновлення дитини, яка є іноземцем і проживає в Україні, здійснюється громадянами України або іноземцями, які проживають в Україні, на загальних підставах.

Обмеження права іноземця на таємницю усиновлення дитини, яка є громадянином України (ст. 285 СК). Усиновлення дитини, яка є громадянином України, особою, яка є громадянином держави, з якою Україна не має договору про надання правової допомоги, не є таємним, якщо у державі, в якій усиновлювач постійно проживає і в яку повинна переїхати дитина, усиновлення не є таємним.

Усиновлення дитини, яка є громадянином України, особою, яка є громадянином держави, з якою Україна не має договору про надання правової допомоги, і якщо ця особа в Україні постійно не проживає, не є таємним.

Усиновлення в Україні іноземцем дитини, яка є іноземцем або особою без громадянства (ст. 286 СК). Усиновлення іноземцем дитини, яка є іноземцем або особою без громадянства, здійснюється в Україні відповідно до законів України, якщо інше не встановлено міжнародними договорами України.

Якщо діти усиновлені іноземцями і проживають за межами України, відповідна консульська установа за дорученням Міністерства закордонних справ України веде облік цих дітей і здійснює нагляд за дотриманням їхніх прав до досягнення ними вісімнадцяти років. Порядок здійснення нагляду за дотриманням прав дітей, які усиновлені іноземцями і проживають за межами України, встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Глава 15. Опіка та піклування над дітьми

1. Поняття та сутність опіки та піклування над дітьми

У сімейному праві **опіка та піклування** розглядаються як передача дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, іншим особам з метою виховання та захисту їх майнових і особистих прав. Дитина-сирота – це дитина, в якій померли чи загинули батьки; діти, позбавлені батьківського піклування, – це діти, які залишилися без піклування батьків у зв'язку з позбавленням їх батьківських прав, відібранням у батьків без позбавлення батьківських прав, визнанням батьків безвісно відсутніми чи недієздатними, оголошенням їх померлими, відбуванням покарання в місцях позбавлення волі та перебуванням їх під вартою на час слідства, розшуком їх органами внутрішніх справ, пов'язаним з ухиленням від сплати аліментів та відсутністю відомостей про їх місцеперебування, тривалою хворобою батьків, яка перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки, а також підкинуті діти та діти, батьки яких невідомі, діти, від яких відмовилися батьки, та безпритульні діти.

Опіка та піклування різняться за своїм змістом.

Опіка встановлюється над дитиною, яка не досягла чотирнадцяти років (малолітньою особою) і має часткову цивільну дієздатність, тобто має право самостійно вчиняти лише дрібні побутові правочини, здійснювати особисті немайнові права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом, і не несе відповідальності за заподіяну нею шкоду.

Піклування встановлюється над дитиною у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років (неповнолітньою особою), яка має неповну цивільну дієздатність, тобто має право самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією або іншими доходами, самостійно здійснювати права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом, бути учасником (засновником) юридичних осіб, якщо це не заборонено законом або установчими документами юридичної особи, самостійно укладати договір банківського вкладу (рахунку) та розпоряджатися вкладом, внесеним нею на своє ім'я (грошовими коштами на рахунку). Така дитина особисто несе відповідальність за порушення договору, укладеного нею самостійно відповідно до закону і самостійно на загальних підставах відповідає за заподіяну нею шкоду.

Встановлення опіки та піклування – це юридичний акт, який є складним за своїм фактичним складом і включає волевиявлення опікуна (піклувальника) (ч. 1 ст. 244 СК) та рішення органу опіки та піклування (ст. 61 ЦК) або рішення суду (ч. 3 ст. 60 СК).

Основні положення щодо опіки та піклування містяться у главі 19 розділу IV СК України.

2. Суб'єкти відносин щодо опіки та піклування над дітьми

Суб'єктами відносин щодо опіки та піклування над дітьми є діти, над якими встановлюється опіка або піклування, та особи, які можуть бути опікунами або піклувальниками.

Діти, над якими встановлюється опіка, піклування (ст. 243 СК) – це діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування. Опіка встановлюється над дитиною, яка не досягла чотирнадцяти років, а піклування – над дитиною у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років.

Опіка, піклування над дитиною встановлюється органом опіки та піклування, а також судом у випадках, передбачених Цивільним кодексом України.

Особа, яка може бути опікуном, піклувальником дитини (ст. 244 СК). Опікуном, піклувальником дитини може бути за її згодою повнолітня дієздатна особа. При призначенні дитині опікуна або піклувальника органом опіки та піклування враховуються особисті якості особи, її здатність до виховання дитини, ставлення до неї, а також бажання самої дитини.

Не можуть бути опікунами, піклувальниками дитини особи, зазначені у ст. 212 СК (особи, які не можуть бути усиновлювачами).

3. Права дитини, над якою встановлено опіку або піклування

Права дитини, над якою встановлено опіку або піклування (ст. 247 СК).

Дитина, над якою встановлено опіку або піклування, має право:

- 1) на проживання в сім'ї опікуна або піклувальника, на піклування з його боку;
- 2) на забезпечення їй умов для всебічного розвитку, освіти, виховання і на повагу до її людської гідності;
- 3) на збереження права користування житлом, у якому вона проживала до встановлення опіки або піклування. У разі відсутності житла така дитина має право на його отримання відповідно до закону;
- 4) на захист від зловживань із боку опікуна або піклувальника.

Встановлення опіки та піклування не припиняє права дитини на отримання пенсії, аліментів, відшкодування шкоди у зв'язку із втратою годувальника та інших соціальних виплат, призначених дитині відповідно до законів України, а також права власності дитини на ці виплати.

Права дитини-сироти і дитини, позбавленої батьківського піклування, яка проживає у закладі охорони здоров'я, навчальному або іншому дитячому закладі, прийомній сім'ї (ст. 248 СК). Відповідно до ч. 1 ст. 248 СК дитина-сирота і дитина, позбавлена батьківського піклування, яка проживає у закладі охорони здоров'я, навчальному або іншому дитячому закладі, прийомній сім'ї, має право:

- 1) на всебічний розвиток, виховання, освіти, повагу до її людської гідності;
- 2) на збереження права користування житлом, у якому вона раніше проживала. У разі відсутності житла така дитина має право на його отримання відповідно до закону;
- 3) на пільги, встановлені законом, при працевлаштуванні після закінчення строку перебування у зазначеному закладі;
- 4) на безоплатну правову допомогу в порядку, встановленому законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги.

Улаштування дитини до закладу, зазначеного у ч. 1 ст. 248 СК, не припиняє права дитини на аліменти, пенсії, інші соціальні виплати, а також на відшкодування шкоди у зв'язку з втратою годувальника.

4. Права та обов'язки опікуна, піклувальника

Права та обов'язки опікуна, піклувальника визначені ст. 249 СК. Відповідно до неї опікун, піклувальник зобов'язаний виховувати дитину, піклуватися про її здоров'я, фізичний, психічний, духовний розвиток, забезпечити одержання дитиною повної загальної середньої освіти.

Опікун, піклувальник має право самостійно визначати способи виховання дитини з урахуванням думки дитини та рекомендацій органу опіки та піклування.

Опікун, піклувальник має право вимагати повернення дитини від будь-якої особи, яка тримає її у себе не на підставі закону або рішення суду.

Опікун, піклувальник не має права перешкоджати спілкуванню дитини з її батьками та іншими родичами, за винятком випадків, коли таке спілкування суперечить інтересам дитини.

Цивільні права та обов'язки опікуна, піклувальника встановлюються Цивільним кодексом України.

Підстави для виникнення права на оплату послуг опікуна та піклувальника, її розмір і порядок виплати встановлюються Кабінетом Міністрів України.

5. Припинення опіки та піклування над дітьми

СК розрізняє такі поняття, як «**припинення опіки (піклування)**» і «**звільнення опікуна (піклувальника) від своїх обов'язків**». Якщо підставою припинення опіки (піклування) за правилом є певний юридичний факт, який не залежить від волі підопічного або опікуна (піклувальника) – це подія, внаслідок чого відпадає необхідність у подальшому здійсненні опіки (піклування), та звільнення відбувається чи на прохання самого опікуна (піклувальника), чи на прохання підопічного, чи за заявою органу опіки та піклування у судовому порядку.

Відповідно до ст. 250 СК опіка чи піклування над дитиною припиняються у випадках, передбачених ЦК України.

Опіка припиняється:

1) передачею малолітньої особи батькам (усиновлювачам), тобто малолітній особі повертається батьківське піклування (ч. 1 ст. 75 ЦК). Це відбувається лише на підставі рішення органу опіки та піклування;

2) у разі досягнення дитиною чотирнадцяти років. Особа, яка здійснювала обов'язки опікуна, стає піклувальником без спеціального рішення органу опіки та піклування щодо цього (ч. 2 ст. 76 ЦК);

3) смертю опікуна або дитини.

Піклування припиняється:

1) у випадку досягнення дитиною повноліття (п. 1 ч. 1 ст. 77 ЦК);

2) у випадку реєстрації шлюбу дитиною (п. 2 ч. 1 ст. 77 ЦК). Відповідно до ч. 2 ст. 23 СК України за заявою особи, яка досягла чотирнадцяти років, за рішенням суду, якщо буде встановлено, що це відповідає її інтересам, дитині надається право на шлюб. При цьому суд повідомляє про отримання такої заяви піклувальника дитини, оскільки останній захищає її інтереси. Навіть якщо піклувальник буде заперечувати проти цього, це не буде слугувати підставою для відмови в задоволенні такої заяви. Відповідно до ч. 2 ст. 34 ЦК з моменту реєстрації шлюбу

такої особи вона набуває повної цивільної дієздатності, що тягне за собою припинення піклування;

3) у випадку надання дитині повної цивільної дієздатності (п. 3 ч. 1 ст. 77 ЦК). Повна цивільна дієздатність відповідно до ч. 1 ст. 35 ЦК України може бути надана фізичній особі, яка досягла шістнадцяти років та працює за трудовим договором, а також неповнолітній особі, яка записана матір'ю чи батьком дитини. Це відбувається за рішенням органу опіки та піклування за заявою дитини за письмовою згодою піклувальника, а у разі відсутності такої згоди – за рішенням суду (ч. 2 ст. 35 ЦК). Повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі, яка досягла шістнадцяти років і яка бажає займатися підприємницькою діяльністю. Якщо піклувальник дає на це письмову згоду, дитина реєструється як підприємець і з цього моменту набуває повної дієздатності (ч. 3 ст. 35 ЦК). Набуття повної цивільної дієздатності тягне за собою припинення піклування;

4) у разі смерті піклувальника або дитини. В цьому випадку рішення органу опіки і піклування не потрібне.

Глава 16. Патронат над дітьми

Основні положення щодо патронату над дітьми містяться у главі 20 розділу IV СК України.

Патронат – альтернативна форма влаштування дитини, яка є сиротою або з інших причин позбавлена батьківського піклування, в сім'ю іншої особи (патронатного вихователя) з метою сімейного виховання. Якщо проаналізувати мету, підстави застосування закріплених у СК України форм влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, їх сутність, то необхідно дійти висновку, що кожна з них хоч і спрямована на поліпшення долі дітей, але має свої особливості.

Від усиновлення патронат над дітьми відрізняється таким:

- усиновлення на відміну від патронату відносять до підстав створення сім'ї;
- при усиновленні дитина приймається в сім'ю усиновлювача на правах дочки чи сина і поміж дитиною і усиновлювачем виникають відносини, що прирівнюються до батьківських. При патронаті батьківських прав не виникає, а дитина передається лише на виховання;
- підставою виникнення усиновлення за правилом є рішення суду, а відносини між дитиною та патронатним вихователем виникають на підставі договору між останнім і органом опіки та піклування;
- патронат на відміну від усиновлення припиняється при досягненні дитиною повноліття;
- патронатний вихователь на відміну від усиновлювача отримує плату за виховання;
- між патронатним вихователем і дитиною не виникає аліментних зобов'язань, як це відбувається у разі усиновлення;
- патронат не є перешкодою для усиновлення дитини, і, навпаки, усиновлення припиняє змогу встановлення патронату.

Від опіки та піклування патронат над дітьми відрізняється таким:

- патронатний вихователь отримує, на відміну від опікуна (піклувальника), плату за виконання своїх зобов'язань;
- між дитиною і патронатним вихователем складаються більш тісні зв'язки, ніж між дитиною і піклувальником чи опікуном;
- опікун – законний представник дитини в усіх правовідносинах, а патронатний вихователь – лише у сфері процесуальних відносин.

Відповідно до ст. 252 СК за **договором про патронат** орган опіки та піклування передає дитину-сироту або дитину, позбавлену батьківського піклування, на виховання у сім'ю іншої особи (патронатного вихователя) до досягнення дитиною повноліття, за плату.

На передачу дитини у сім'ю патронатного вихователя потрібна згода дитини, якщо вона досягла такого віку, що може її висловити.

За виховання дитини патронатному вихователю встановлюється плата, розмір якої визначається за його домовленістю з органом опіки та піклування.

Патронатний вихователь зобов'язаний:

- 1) забезпечити дитину житлом, одягом, харчуванням тощо;
- 2) створити дитині умови для навчання, фізичного та духовного розвитку;

3) захищати дитину, її права та інтереси як опікун або піклувальник без спеціальних на те повноважень.

Договір про патронат припиняється у разі відмови від нього вихователя або дитини, яка досягла чотирнадцяти років.

До призначення дитині нового вихователя або передання дитини іншій особі, навчальному закладові, закладові охорони здоров'я або соціального захисту вихователь, який відмовився від договору, зобов'язаний піклуватися про дитину.

Договір про патронат може бути розірваний за згодою сторін або за рішенням суду в разі невиконання вихователем своїх обов'язків або якщо між ним та дитиною склалися стосунки, які перешкоджають виконанню обов'язків за договором.

Глава 17. Прийомна сім'я

Основні положення щодо прийомної сім'ї містяться у главі 20–1 розділу IV СК України.

Відповідно до ст. 256–1 СК **прийомна сім'я** – сім'я, яка добровільно взяла на виховання та спільне проживання від одного до чотирьох дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Прийомні батьки – подружжя або особа, яка не перебуває у шлюбі, які взяли для спільного проживання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Прийомні батьки виконують обов'язки щодо виховання та розвитку дітей, передбачені ст. 150 СК, а саме:

- 1) батьки зобов'язані виховувати дитину в дусі поваги до прав та свобод інших людей, любові до своєї сім'ї та родини, свого народу, своєї Батьківщини;
- 2) батьки зобов'язані піклуватися про здоров'я дитини, її фізичний, духовний та моральний розвиток;
- 3) батьки зобов'язані забезпечити здобуття дитиною повної загальної середньої освіти, готувати її до самостійного життя;
- 4) батьки зобов'язані поважати дитину;
- 5) передача дитини на виховання іншим особам не звільняє батьків від обов'язку батьківського піклування щодо неї;
- 6) забороняються будь-які види експлуатації батьками своєї дитини;
- 7) забороняються фізичні покарання дитини батьками, а також застосування ними інших видів покарань, які принижують людську гідність дитини.

Прийомними батьками не можуть бути особи, зазначені у ст. 212 СК.

Прийомні батьки є законними представниками прийомних дітей і діють без спеціальних на те повноважень як опікуни або піклувальники.

Прийомні діти – діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування, влаштовані на виховання та спільне проживання до прийомної сім'ї.

На влаштування дитини-сироти і дитини, позбавленої батьківського піклування, до прийомної сім'ї потрібна згода дитини, якщо вона досягла такого віку та рівня розвитку, що може її висловити.

Згода дитини на її влаштування до прийомної сім'ї з'ясовується службовою особою закладу, в якому вона перебуває, у присутності прийомних батьків і представника органу опіки та піклування, про що складається відповідний документ.

Прийомні діти проживають і виховуються у прийомній сім'ї до досягнення 18-річного віку, а в разі навчання у професійно-технічних, вищих навчальних закладах I-IV рівнів акредитації – до його закінчення.

За прийомними дітьми зберігається право на аліменти, пенсію, інші соціальні виплати, а також на відшкодування шкоди у зв'язку із втратою годувальника, які вони мали до влаштування до прийомної сім'ї.

Прийомні діти мають право підтримувати особисті контакти з батьками та іншими родичами, крім випадків, коли це може завдати шкоди їхньому життю, здоров'ю та моральному вихованню.

Рішення про створення прийомної сім'ї приймається районною, районною в містах Києві та Севастополі державними адміністраціями, виконавчим комітетом міської (міст республіканського Автономної Республіки Крим і міст обласного значення) ради в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Між прийомними батьками та органом, який прийняв рішення про створення прийомної сім'ї, на основі типового договору укладається договір про влаштування дітей до прийомної сім'ї.

Орган, який прийняв рішення про створення прийомної сім'ї, зобов'язаний контролювати виконання прийомними батьками своїх обов'язків щодо виховання та утримання дітей.

Положення про прийомну сім'ю та типовий договір про влаштування дітей до прийомної сім'ї затверджуються Кабінетом Міністрів України.

Глава 18. Дитячий будинок сімейного типу

Основні положення щодо дитячих будинків сімейного типу містяться у главі 20–2 розділу IV СК України.

Відповідно до ст. 256–5 СК **дитячий будинок сімейного типу** – це окрема сім'я, що створюється за бажанням подружжя або окремої особи, яка не перебуває у шлюбі, для забезпечення сімейним вихованням та спільного проживання не менше ніж п'яти дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Батьки-вихователі – подружжя або окрема особа, яка не перебуває у шлюбі, які взяли дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, для виховання та спільного проживання.

Батьки-вихователі виконують обов'язки щодо виховання та розвитку дітей, передбачені ст. 150 СК.

Батьками-вихователями не можуть бути особи, зазначені в ст. 212 СК.

Батьки-вихователі є законними представниками дітей і діють без спеціальних на те повноважень як опікуни або піклувальники.

Батькам-вихователям для потреб дитячого будинку сімейного типу позачергово надається обладнаний індивідуальний житловий будинок або багатокімнатна квартира за нормами, встановленими законодавством.

Вихованцями дитячого будинку сімейного типу є діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування.

На влаштування дитини-сироти і дитини, позбавленої батьківського піклування, до дитячого будинку сімейного типу потрібна згода дитини, якщо вона досягла такого віку та рівня розвитку, що може її висловити.

Згода дитини на влаштування її до дитячого будинку сімейного типу з'ясовується службовою особою закладу, в якому вона перебуває, у присутності батьків-вихователів і представника органу опіки та піклування, про що складається відповідний документ.

Вихованці проживають і виховуються у дитячому будинку сімейного типу до досягнення 18-річного віку, а в разі продовження навчання у професійно-технічному, вищому навчальному закладі I-IV рівнів акредитації – до його закінчення.

За вихованцями дитячого будинку сімейного типу зберігається право на аліменти, пенсію, інші соціальні виплати, а також на відшкодування шкоди у зв'язку із втратою годувальника, які вони мали до влаштування до дитячого будинку сімейного типу.

Вихованці мають право підтримувати особисті контакти з батьками та іншими родичами, крім випадків, коли це може завдати шкоди їхньому життю, здоров'ю та моральному вихованню.

Рішення про створення дитячого будинку сімейного типу приймається районною, районною в містах Києві та Севастополі державними адміністраціями, виконавчим комітетом міської (міст республіканського Автономної Республіки Крим і міст обласного значення) ради в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Між батьками-вихователями та органом, який прийняв рішення про створення дитячого будинку сімейного типу, на основі типового договору укладається договір про організацію діяльності дитячого будинку сімейного типу.

Орган, який прийняв рішення про створення дитячого будинку сімейного типу, зобов'язаний контролювати виконання батьками-вихователями своїх обов'язків щодо виховання та утримання дітей.

Положення про дитячий будинок сімейного типу і типовий договір про організацію діяльності дитячого будинку сімейного типу затверджуються Кабінетом Міністрів України.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Нормативно-правові акти

1. Віденська конвенція про консульські зносини від 24.04.1963 р. [Електронний ресурс]. – [Режим доступу] : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_047.
2. Конвенція, що скасовує вимогу легалізації іноземних офіційних документів від 05.10.1961 р. [Електронний ресурс]. – [Режим доступу] : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_082.
3. Конвенція Про права дитини від 20.11.1989 р. [Електронний ресурс]. – [Режим доступу] : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_021.
4. Конвенція Про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 22.02.1993 р. [Електронний ресурс]. – [Режим доступу] : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/997_009.
5. Конвенція Про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 7.10.2002 р. [Електронний ресурс]. – [Режим доступу] : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/997_619.
6. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
7. Про внесення змін до переліку видів доходів, які враховуються при визначенні розміру аліментів на одного з подружжя, дітей, батьків, інших осіб : постанова Кабінету Міністрів України від 26.11.2014 р. № 651 [Електронний ресурс]. – [Режим доступу] : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/651-2014-%D0%BF>.
8. Про державну допомогу сім'ям з дітьми : Закон України від 21.11.1992 р. № 2811-ХІІ [Електронний ресурс]. – [Режим доступу] : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2811-12>.
9. Про державну реєстрацію актів цивільного стану : Закон України від 01.07.2010 р. № 2398-VI [Електронний ресурс]. – [Режим доступу] : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2398-17>.
10. Про єдину електронну систему обліку дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей, які опинились у складних життєвих обставинах, та осіб, які бажають взяти їх на виховання : наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 18.11.2008 р. № 4580 [Електронний ресурс]. – [Режим доступу] : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1200-08>.
11. Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів : постанова Пленуму Верховного Суду України від 15.05.2006 р. № 3 [Електронний ресурс]. – [Режим доступу] : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-06>.
12. Про затвердження Переліку додаткових видів грошового забезпечення та інших виплат, здійснених у грошовій формі, що не підлягають облікові при відрахуванні аліментів з військовослужбовців Збройних Сил України : наказ Міністерства Оборони України від 15.05.2013 р. № 316 [Електронний ресурс]. – [Режим доступу] : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0877-13>.

13. Про затвердження Переліку захворювань, які дають право на усиновлення хворих дітей без дотримання строків перебування на обліку в центральному органі виконавчої влади, до повноважень якого належать питання усиновлення та захисту прав дітей, а також до досягнення дитиною п'яти років : наказ МОЗ України від 27.12.2011 р. № 973 [Електронний ресурс]. – [Режим доступу] : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0352-12>.

14. Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу : постанова Кабінету Міністрів України від 26.04.2002 р. № 564. [Електронний ресурс]. – [Режим доступу] : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/564-2002-%D0%BF>.

15. Про затвердження Положення про прийомну сім'ю : постанова Кабінету Міністрів України від 26.04.2002 р. № 565. [Електронний ресурс]. – [Режим доступу] : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/565-2002-%D0%BF>.

16. Про затвердження Порядку вибуття дітей із закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, й соціального захисту дітей, до сімейних форм виховання : наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, МОН України, МОЗ України від 02.02.2007 № 302/80/49 [Електронний ресурс]. – [Режим доступу] : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0186-07>.

17. Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України : Наказ Міністерства юстиції України від 22.02.2012 р. № 296/5 [Електронний ресурс]. – [Режим доступу] : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12>.

18. Про затвердження Порядку здійснення добровільного медичного обстеження осіб, які подали заяву про реєстрацію шлюбу : постанова Кабінету Міністрів України від 16.11.2002 р. № 1740 [Електронний ресурс]. – [Режим доступу] : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1740-2002-%D0%BF>.

19. Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей : постанова Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 2008 р. № 905 [Електронний ресурс]. – [Режим доступу] : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/905-2008-%D0%BF>.

20. Про затвердження Порядку стягнення аліментів на дитину (дітей) у разі виїзду одного з батьків для постійного проживання в іноземній державі, з якою не укладено договорів про надання правової допомоги : постанова Кабінету Міністрів України від 19.08.2002 р. № 1203 [Електронний ресурс]. – [Режим доступу] : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1203-2002-%D0%BF>.

21. Про затвердження Правил державної реєстрації актів громадянського стану в Україні : наказ Міністерства юстиції України від 18.10.2000 р. № 52/5 [Електронний ресурс]. – [Режим доступу] : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0719-00>.

22. Про Концепцію державної сімейної політики : постанова Верховної Ради України від 17.09.1999 р. № 1063-XIV [Електронний ресурс]. – [Режим доступу] : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1063-14>.

23. Про міжнародне приватне право : Закон України від 23.06.2005 р. № 2709-IV [Електронний ресурс]. – [Режим доступу] : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2709-15>.

24. Про міжнародні договори України : Закон України від 29.06.2004 р. № 1906-IV [Електронний ресурс]. – [Режим доступу] : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1906-15>.

25. Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей : закон України від 02.06.2005 р. № 2623-IV [Електронний ресурс]. – [Режим доступу] : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2623-15>.

26. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III [Електронний ресурс]. – [Режим доступу] : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>.

27. Про перелік видів добровільного медичного обстеження осіб, які подали заяву про реєстрацію шлюбу : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 20.12.2002 р. № 480 [Електронний ресурс]. – [Режим доступу] : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0044-03>.

28. Про перелік видів доходів, які враховуються при визначенні розміру аліментів на одного з подружжя, дітей, батьків, інших осіб : постанова Кабінету Міністрів України від 26.02.1993 р. № 146 [Електронний ресурс]. – [Режим доступу] : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/146-93-%D0%BF>.

29. Про попередження насильства в сім'ї : Закон України від 15.11.2001 р. № 2789-III [Електронний ресурс]. – [Режим доступу] : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2789-14>.

30. Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя : постанова Пленуму Верховного суду України від 21.12.2007 р. № 11 [Електронний ресурс]. – [Режим доступу] : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v0011700-07>.

31. Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав : постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.03.2007 р. № 3 [Електронний ресурс]. – [Режим доступу] : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-07>.

32. Про соціально-економічну підтримку становлення та розвитку студентської сім'ї : указ Президента України від 4.08.2000 р. № 958 [Електронний ресурс]. – [Режим доступу] : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/958/2000>.

33. Про укладення та визнання дійсності шлюбів : Конвенція ООН від 14.10.1978 р. [Електронний ресурс]. – [Режим доступу] : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_916.

34. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. № 2947-III [Електронний ресурс]. – [Режим доступу] : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.

35. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV [Електронний ресурс]. – [Режим доступу] : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

36. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV [Електронний ресурс]. – [Режим доступу] : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.

Наукова література

Основна

1. Лепех С. М. Сімейне право України : навч. посіб. / С. М. Лепех ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Л. : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2010. – 316 с.
2. Мазур О. С. Сімейне право України : навч. посіб. для дистанц, навч. / О. С. Мазур ; Відкритий міжнародний ун-т розвитку людини «Україна». – К. : Університет «Україна», 2005. – 116 с.
3. Оніщенко О. В. Сімейне право : навч. посібник / О. В. Оніщенко ; Національний авіаційний ун-т. – К. : НАУ-друк, 2009. – 111 с.
4. Сімейне право України (історія, традиції, сучасність) : навч. посіб. / [Андрусин Б. І. та ін. ; за ред. Б. І. Андрусина, С. І. Шимон] ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2013. – 449 с.
5. Сімейне право України : навч. посіб. для студентів ВНЗ / Ю. М. Фролов [та ін.]. – Донецьк : Донбас, 2014. – 340 с.
6. Сімейне право України : підручник / [Баранова Л. М. та ін.] ; за заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Жилінкової. – 3-тє вид., переробл. і доповн. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – 260 с.
7. Сімейне право : підручник / [Л. М. Баранова та ін.] ; за заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Жилінкової ; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». – 4-тє вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2012. – 320 с.
8. Цивільне та сімейне право України : підручник / ред. Є. О. Харитонов, Н. Ю. Голубєва ; Одеська національна юридична академія. – К. : Правова єдність, 2009. – 968 с.
9. Шимон С. І. Сімейне право : навч. посіб. / Шимон Світлана Іванівна ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. – 260 с.

Додаткова

1. Апопій І. В. Сімейне право України : навч. посіб. для студ. вузів / І. В. Апопій. – 2-ге вид., переробл. та допов. – К. : ЦУЛ, 2011. – 359 с.
2. Боднар Т. В. Сімейне право в системі права України / Т. В. Боднар // Право України. – 2013. – № 1. – С. 129–134.
3. Гриняк А. Шлюбний договір як підстава виникнення спільної власності подружжя / А. Гриняк // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – № 2. – С. 47–49.
4. Демиденко К. Є. Характеристика сімейних правовідносин та їх встановлення між батьками і дітьми / К. Є. Демиденко // Держава і право. – 2008. – Вип. 42. – С. 364–369.
5. Дзера О. Деякі проблеми врегулювання відносин власності подружжя в новому Сімейному кодексі України / О. Дзера // Юридична Україна. – 2003. – № 1. – С. 56–58.
6. Д'ячкова Н. А. Опіка як спосіб охорони майнових прав фізичних осіб : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Н. А. Д'ячкова. – К., 2006. – 21 с.

7. Євко В. Ю. Охорона дітей, позбавлених батьківського піклування : історичний аспект / В. Ю. Євко // Право України. – 2001. – № 8. – С. 107–110.
8. Євко В. Ю. Правова природа дитячого будинку сімейного типу / В. Ю. Євко // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – 2001. – Спецвипуск. – 338–343.
9. Євко В. Ю. Правові форми родинного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування / В. Ю. Євко // Вісник Університету внутрішніх справ. – 1999. – Вип. 6. – С. 253–258.
10. Жилінкова І. В. Зміст шлюбного договору: проблеми законодавства та практики його застосування // Нотаріат для вас. – 2010. – № 9. – С. 23–30.
11. Жилінкова І. В. Інститут заручин: далеке минуле і найближче майбутнє / І. В. Жилінкова // Вісник Академії правових наук України. – 2001. – № 4 (27). – С. 130–138.
12. Жилінкова І. В. Проблеми правового режиму майна членів сім'ї : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / І. В. Жилінкова. – Х., 2000. – 39 с.
13. Лепех О. Правовий режим грошей як спільного майна подружжя / О. Лепех // Право України. – 2013. – № 10. – С. 85–95.
14. Лихолат І. Застосування ч. 5 ст. 93 СКУ: питання теорії та практики / І. Лихолат // Нотаріат для вас. – 2010. – № 9. – С. 23–30.
15. Лозова Г. Цивілістичні та сімейно-правові характеристики змісту шлюбного договору / Г. Лозова // Підприємництво, господарство і право. – 2007. – № 2. – С. 44–46.
16. Негода О. А. Правові проблеми визначення поняття сім'ї / О. А. Негода // Держава і право. – 2007. – Вип. 37. – С. 426–433.
17. Павлова Л. Реалізація природного права на шлюб, сім'ю, материнство та батьківство / Л. Павлова // Право України. – 2004. – № 11. – С. 46–50.
18. Пігач Я. М. Сімейно-шлюбне законодавство на Україні після революції / Я. М. Пігач // Радянське право. – 1990. – № 7. – С. 77–79.
19. Реліч В. Деякі аспекти усиновлення українських дітей громадянами США / В. Реліч // Право України. – 2004. – № 5. – С. 40–43.
20. Ромовська З. В. Права та обов'язки батьків і дітей / З. В. Ромовська. – Л., 1975. – 148 с.
21. Ромовська З. В. Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар / З. В. Ромовська. – К. : Видавничий дім «Ін Юре», 2003. – 532 с.
22. Спасибо-Фатєєва І. Правові режими спільного майна подружжя / І. Спасибо-Фатєєва // Право України. – 2013. – № 10. – С. 77–84.
23. Шевченко Я. М. Проблеми нового Сімейного кодексу України / Я. М. Шевченко, О. А. Шевченко // Правова держава: Щорічник наук. праць Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – К. : Вид. Дім «Юрид. кн.», 2002. – Вип.13. – С. 147–153.